

EVROPSKA

revija

NAUČNI ČASOPIS EVROPSKOG UNIVERZITETA BRČKO DISTRINKTA

ISSN 2303-802

UDK: 0/9

GODINA V, VOL I
BR. 2 (10), 2019.

EVROPSKI UNIVERZitet
BRČKO DISTRIKT
BOSNA I HERCEGOVINA

EUROPEAN UNIVERSITY
BRČKO DISTRICT
BOSNIA AND HERZEGOVINA

EVROPSKA REVIJA

ISSN 2303-8020

UDK:0/11

Br. 1 (11), 2020.

**EVROPSKI UNIVERZITET BRČKO DISTRIKT
BRČKO, 2020.**

**EVROPSKI UNIVERZITET BRČKO DISTRIKT
BRČKO 2020.**

EVROPSKA REVIJA

Izdavač: Evropski univerzitet Brčko distrikt
Adresa: Brčko, Bijeljinska cesta 72-74 Telefon: 00387 49 590 605
E- mail: info@eubd.edu.ba
www.eubd.edu.ba

ISSN 2303-8020 UDK: 0/11 Broj 1 (11), 2020. God. VI, vol. VI

Glavni i odgovorni urednik
Doc. dr Kojo Simić

Uredivački odbor

akademik prof. dr. Nedeljko Stanković, član; akademik prof. dr. Zoran Milošević, član;
prof. dr. Drago Tešanović, član; prof. dr. Radoslav Galić, član; prof. dr. Anka Bulatović,
član; prof. dr. Edin Ramić, član; prof. dr. Esed Karić, član; prof. dr. Izet Banda, član; mr.
Zlatan Lukić, član

Sekretar odbora
Doc. dr. Albina Fazlović

Savjet časopisa

Akademik univ. prof. dr. habil. dr. dr. hc. Wolfgang Rohrbach (Austrija); prof. dr. Igor
Bogorodicki (Rusija); prof. dr. Kiril Ševčenko (Bjelorusija); prof. dr. Ahmad Gašamoglu
(Azerbejdžan); prof. dr. Danilo Kapaso (Italija); akademik prof. dddr. habil. Aleksios
Panagopoulos (Grčka); prof. dr. Ištvan Laslo Gal (Mađarska); akademik prof. dr. Zdravko
Ebbling (Hrvatska); akademik prof. dr. Kadrija Hodžić (Bosna i Hercegovina); akademik
prof. dr. Pantelija Dakić (Bosna i Hercegovina), i akademik prof. dr. Branislava Peruničić
(Bosna i Hercegovina)

Prelom i štampa
Markos, Banja Luka
Časopis izlazi dva puta godišnje
Tiraž 200 primjeraka

Radove objavljene u ovom časopisu nije dozvoljeno preštampavati, bilo u cijelini, bilo u
dijelovima, bez izričite saglasnosti izdavača. Ocjene iznesene u člancima lični su stavovi
njihovih pisaca i ne izražavaju mišljenje niti uredništva, niti ustanova u kojima su autori
zaposleni.

POVODOM JEDANAESTOG BROJA EVROPSKE REVIJE

Cijenjeni saradnici i čitaoci "Evropske revije",

moramo izraziti svoje zadovoljstvo što se časopis objavljuje prema predviđenoj dinamici, a što je uistinu slučaj sa našom Revijom. Čitaoci i kompletna javnost pred sobom ima jedanaesti broj sa veoma interesantnim ogledima i studijama iz različitih oblasti. Prema tome, iskreno se nadamo da će se od ove ili iduće godine naša "Revija" naći na svom mjestu u društvu "odabranih" časopisa, a što u svakom pogledu i zасlužuje.

Kao i do sada, a što nikada ne smijemo zaboraviti i zanemariti, pozivamo zaposlene na Evropskom univerzitetu Brčko distrikta, Evropskom univerzitetu "Kallos" Tuzla, kao i vrijedne kolege sa ostalih univerziteta Bosne i Hercegovine i šire da šalju svoje radeve radi objavljivanja, kako do kraja ove godine, tako i u narednoj 2021. godini u kojoj će biti objavljena dva broja časopisa.

Molimo sve autore da se pridržavaju **Uputstva za pisanje radova**, a koje se nalazi, kako na stranici Univerziteta, tako i u svakom broju Revije. Pridržavajući se navedenog svi ćemo biti zadovoljniji i radevi će biti blagovremeno, prema dinamici, objavljivani.

Obavještavam uvažene autore da ne pravimo bilo kakvu selekciju kako bi nečiji rad bio na prvom, a nečiji na posljednjem mjestu. Radeve unosimo onako kako su naši cijenjeni autori slali.

Zahvaljujemo se na razumijevanju, unaprijed se radujemo nastavku uspješne saradnje i još jednom pozivamo autore da svojim radevima i dalje obogaćuju teoriju i praksu vaspitno-obrazovnog procesa.

Glavni i odgovorni urednik
Doc. dr Kojo Simić

Sadržaj

Kojo Simić	POVEZANOST ISHODA UČENJA I KOMPETENCIJA UČENIKA	7
Jerko Glavaš	KREATIVNI GRADOVI BUDUĆNOSTI – TEMELJ GOSPODARSKOG RAZVOJA	21
Izet Banda, Edin Glogić, Mirsad Nalić	STRATEŠKA ULOGA I ZNAČAJ RAČUNOVODSTVENOG INFORMACIONOG SISTEMA U SAVREMENIM USLOVIMA POSLOVANJA	28
Juraj Rašić	MIGRANTSKA KRIZA EUROPSKE UNIJE (2015. – 2019.)	37
Bruno Mandić	OLIMPIJSKE IGRE I RAZVOJ GRADA	46
Damir Šarić	NEZAPOSENOST KAO RAZLOG ODLASKA MLADIH IZ FEDERACIJE BIH	52
Muharem Selimović, Šefkija Šehić	TOK ZAKONSKE ZATEZNE KAMATE NA MATERIJALNU ŠTETU U PRAVNOM SISTEMU BiH	64
Admir Beganović, Adis Puška, Allen Beganović – Popović, Vera Vrbljanac – Beganović – Popović	DONOŠENJE INVESTICIONE ODLUKE METODOM SIMULACIJSKE ANALIZE	74
Šaćira Mešalić, Fejzo Begović, Emina Begović	UČENICI USPORENOG KOGNITIVNOG RAZVOJA UKLJUČENI U REDOVNE ŠKOLE	86
Enes Bezdrob	EKONOMSKE PRETPOSTAVKE EKOLOŠKE SIGURNOSTI U BOSNI I HERCEGOVINI	100
Aleksandar Erceg, Andrija Vidić	ŠIRENJE POSLOVANJA - JE LI FRANŠIZA ODGOVOR?	113

POVEZANOST ISHODA UČENJA I KOMPETENCIJA UČENIKA

Sažetak

Tokom usmenog odgovaranja učenici dobro zapažaju nastavnikove neverbalne reakcije neodobravanja i odobravanja i brzo reaguju korigujući se u slučaju neodobravanja. Tokom pismenih provjeravanja sigurno su vještiji u prepisivanju. Labilniji učenici za isto znanje dobijaju slabije ocjene od onih učenika koji su stabilni. Osjetljiva djeca često osjećaju intenzivan strah prilikom odgovaranja, a strah značajno ometa procese pamćenja, razumijevanja, sjećanja. Važno je napomenuti da toj djeci treba određeno vrijeme da se „odblokiraju“, pa ne mogu ni reagovati onoliko brzo koliko nastavnici očekuju od učenika koji posjeduju kvalitetna znanja. Zbog treme su manje elokventni nego inače, pa i zbog toga ostavljaju lošiji utisak. Veoma je važno da nastavnici nauče i znaju prepoznati takve učenike, te im obezbijede dovoljno vremena da pokažu koliko zaista vrijede i znaju.

Ako govorimo uopšte o uspjehu u nastavi, onda možemo reći da nivo ostvarivanja obrazovnih i vaspitnih ciljeva i zadataka nastave može biti niži i viši, pa se zato govor o nižem ili višem uspjehu u nastavi, odnosno o neuspjehu. Granica između uspjeha i neuspjeha nije apsolutna ni stalna, već je relativna i promjenljiva. U nastavi, kao i u svakoj drugoj ka cilju usmjerenoj djelatnosti, uspjeh se manifestuje kao efekt rada, produkt, rezultat. Dakle, mladi ljudi u školama teže za postizanjem uspjeha u učenju pojedinih nastavnih predmeta, u vannastavnim aktivnostima, radu organizacija i slično.

Ključne riječi: Učenici, ishodi, pamćenje, znanje, učenje.

CONNECTION OF THE OUTCOMES OF LEARNING AND COMPETENCE OF STUDENTS

Summary

During oral examination students have got good notice of teacher's non – verbal reactions of approval and disapproval and they react fast by correcting themselves in case of disapproval. During written assignments they are surely more skillful in cheating. More labile students get worse grades for the same knowledge than stable students. Affective students often feel intense fear during examinations and the fear has a significant impact in the process of memorizing , comprehension and remembering. It's important to note that those children need more time to 'unblock', so they can't react as fast as the children with good knowledge are expected. Because of the jitters they are less eloquent and they make a negative impression. It.s very important for teachers to recognize and select these kind of students and provide them enough time for showing how much they really know.

If we speak about success in teaching process in general, then we can say that the level of educational and pedagogical realization of aims and tasks can be lower and higher, and therefore we talk about lower and higher success in teaching process or about failure. Boundary between success and failure is not stable or fixed, it's relative and variable. In teaching process, just like in any other work which demands some kind of aims, success manifests like the effect of work, product and result. So, young people in schools strive to achieve success in learning particular subjects, extracurricular activities or work in some organizations and similar activities.

Key words: students, outcomes, memorizing, knowledge, learning.

Uvod

Različiti nastavnici imaju različite kriterijume ocjenjivanja. Neki su strožiji, neki blaži, a neki umjereni. Sklonost nastavnika neopravdanom podizanju ili spuštanju kriterijuma ocjenjivanja naziva se „lična jednačina“. Kakav je kriterijum ocjenjivanja pojedinog nastavnika može se zaključiti na osnovu analize distribucije ocjena koje je zaključio na kraju obrazovnog perioda ili koje je „podijelio“ nakon provjeravanja znanja (Nimac, n.d., str. 4). Strogi nastavnici su oni koji koji su skloni davati slabije ocjene, oni mnogo traže.

Distribucija ocjena strogih nastavnika je takva da je krivulja nagnuta prema slabijim ocjenama, a razlozi su sljedeći:

- gradivo je preteško, pa ga mnogi ne mogu naučiti s razumijevanjem;
- nastavnik nije kvalitetno tumačio gradivo, pa je većini nerazumljivo, dobro mogu proći učenici samo oni kojima kod kuće neko može pomoći;
- postavljena pitanja od strane nastavnika su preteška ili nejasna, pa su učenici primorani da pogadaju odgovore;
- kriterijum nastavnika je previsok i prestrog, pa mu većina učenika ne može udovoljiti;
- učenici nemaju dovoljno vremena tokom odgovaranja;
- odnos između učenika i nastavnika je nekvalitetan – strah od nastavnika, nepoštovanje nastavnika, neozbiljno shvatanje nastavnika i njegovog predmeta (Ibidem, str. 4). Ako su bilo koji od navedenih razloga prisutni kod učenika u toku vrednovanja njihovog znanja za očekivati je da će ishodi učenja biti lošiji.

Blagi nastavnici su oni koji su skloni najčešće davati visoke ocjene, a slabe veoma rijetko. Distribucija ocjena kod blagog nastavnika je takva da je krivulja nagnuta prema višim ocjenama. Takva distribucija ocjena ne znači nužno blagog nastavnika, jer onda kada on koristi različite metode vrednovanja postiguće učenika i individualizuje pristup, učenici su više motivisani za rad i postižu bolje rezultate. Ovakva distribucija ocjena moguće je i kod optimalno strogih nastavnika, ali ako djecu poučavaju i ispituju na način da se vodi računa o individualnim mogućnostima i potrebama djece. Većina nastavnika je umjereno stroga. Međutim, svaki nastavnik je ponekad strožiji odnosno blaži nego inače, što često zavisi od njegovog trenutnog raspoloženja, zamora i brojnih drugih faktora.

Iz prakse i razgovora sa nastavnicima da se zaključiti da u završnim razredima osnovne škole nastavnice su sklonije davati slabije ocjene nego nastavnici i to više učenicima nego učenicama. Ovu pojavu nastavnice opravdavaju govoreći da su dječaci nemirniji, ulaze u pubertet, da nastavnici lakše uspostave disciplinu kod dječaka nego one, a to je u stvari izvor značajne greške prilikom ocjenjivanja znanja.

S obzirom da o znanju učenika nastavnici zaključuju na osnovu onoga kakve oni daju odgovore, brojne osobine učenika mogu uticati na naš vrijednosni sud o kvalitetu znanja. Elokventniji učenici dobijaju bolje ocjene za objektivno isto znanje od onih učenika koji se teže izražavaju, zamuckuju ili zastajkuju tokom odgovaranja. Bolje ocjene dobijaju oni učenici koji se izražavaju u skladu s nastavnikovim očekivanjima, nego oni koji se izražavaju na svoj način. Snalažljiviji učenici će za objektivno isto znanje redovno dobijati veću ocjenu od manje snalažljivih učenika.

Očekivani ishodi učenja

Ishodi učenja su iskazi kojima se izražava šta učenik treba znati, razumjeti ili pokazati nakon što završi određeni proces učenja. Kompetencije podrazumijevaju znanja, vještine i stavove pomoću kojih je pojedinac sposoban za izvršenje određenog posla. U tabeli 1 prikazali smo opšte i stručne kompetencije učenika.

Tabela 1: *Opšte i stručne kompetencije učenika*

KOMPETENCIJE	
O P Š T E	S T R U Č N E
– sposobnost analize i sinteze,	– planiranje i priprema,
– sposobnost učenja,	– izvođenje nastavnog časa,
– rješavanje problema,	– vođenje i tok nastavnog časa,
– sposobnost sa primjenom znanja u praksi,	– razredni ugodaj – atmosfera, – disciplina,
– sposobnost prilagođavanja novoj situaciji,	– ocjenjivanje napredovanja učenika,
– briga za kvalitetom,	– osvrt i analiza vlastitog rada.
– vještine upravljanja informacijama,	
– sposobnost za samostalan i timski rad.	

Ishodi učenja pokazuju koji dio opisanih komponentica je učenik stekao, a ocjenjivanje je način kojim se vrednuje kvalitet tog dijela.

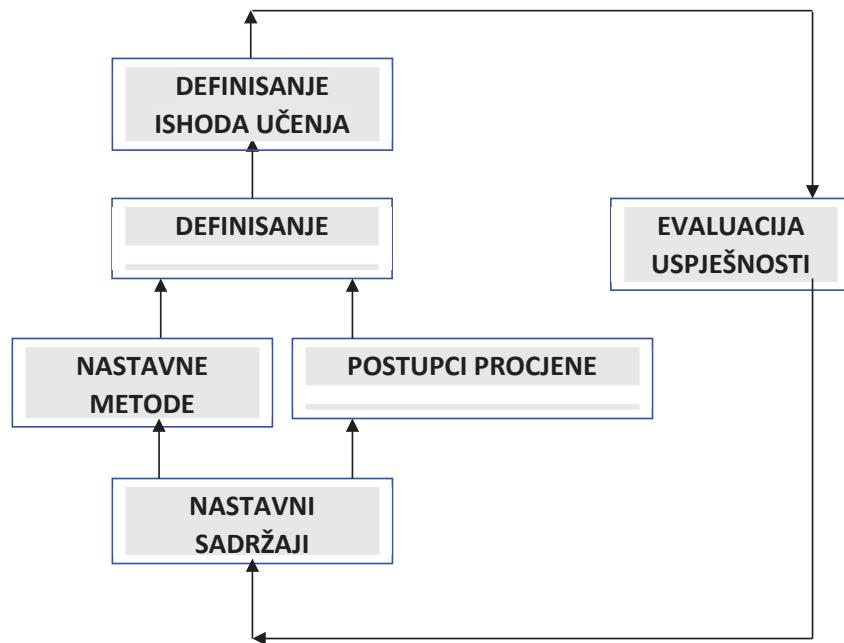
Sistem obrazovanja u razvijenim zemljama zasniva se na nacionalnom kurikulumu. Pojam kurikuluma tumačimo sljedećim pitanjima:

- *zašto se uči* – cilj i ishodi učenja nastavnog programa, grupe srodnih predmeta, jednog predmeta, nastavne teme i jedinic;
- *šta se uči* – sadržaji;
- *kako se uči* – metode poučavanja, način provjere usvojenih kompetencija, evaluacija.

Ovaj pristup planiranju sistema obrazovanja nazivamo kurikulum utemeljen na ishodima učenja. O ishodima učenja treba znati:

- objasniti svrhu ishoda učenja;
- opisati šta podrazumijeva pojam ishoda učenja;
- primijeniti Bloomovu taksonomiju kao pomoć za pisanje ishoda učenja;
- razmotriti vezu između ishoda učenja, metoda poučavanja i procjene znanja.

U shemi 1. prikazali smo proces planiranja predmetnog programa utemeljenog na ishodima učenja.

Shema 1: Proces planiranja predmetnog programa utemeljenog na ishodima učenja

Ishodi učenja bitno pomažu učenicima da shvate šta se od njih očekuje, olakšavaju proces učenja, pomažu nastavnicima da tačno definisu činjenična znanja, vještine i stavove koje bi učenici morali znati na kraju određenog razdoblja učenja, pomažu roditeljima, srednjoškolcima i studentima o vještina i kompetencijama steklima tokom školovanja. Vrijednosti koje učenik treba usvojiti nakon odslušanog predmeta ili na kraju školovanja opisane su kroz obrazovne ciljeve i ishode učenja.

, „Ciljevi i ishodi se odnose na aktivnosti koje će učenik obavljati nakon uspješnog savladavanja programa predmeta na nivou prihvatljivom za društvo“ (Simić, 2018, str. 78). Obrazovni ciljevi ili ciljevi učenja opisuju šta nastavnik čini da bi učenici znali izvršiti na kraju određenog razdoblja učenja. Ishodi učenja, za razliku od obrazovnih ciljeva, definišu ono šta bi morao znati uraditi učenik, a ne nastavnik.

Najčešće polazište za definisanje obrazovnih ciljeva, zadataka i ishoda učenja zasniva se na Bloomovoj taksonomiji prema kojoj se nivoi postignuća dijele u tri područja:

- kognitivno (područje znanja, razumijevanja);
- psihomotoričko (područje stavova i uvjerenja);
- afektivno (područje vještine i umijeća) (Dolaček – Alduk i Petrišnik, 2008, str. 6). Svako područje sistematizovano je hijerarhijski od nižeg ka višem nivou usvojenosti znanja.

Procjena znanja ima svrhu da utvrdi i pokaže da li je planirani nivo ostvariv, ili na kom se nivou usvojenosti znanja, vještina i stavova učenik trenutno nalazi. Za prolaznu ocjenu

potrebno je ispuniti očekivane ishode učenja, a za najvišu ocjenu potrebno je ispuniti željene ishode učenja.

Faze i vrste ishoda učenja

Određivanje ishoda može biti posmatrano kao proces od četiri faze: priprema, procjenjivanje, ocjenjivanje i refleksija. Proces ocjenjivanja uključuje nastavnika kao onog koji donosi odluke kroz sve četiri faze:

- u pripremnoj fazi, odluke se donose tako da označavaju šta treba biti ocijenjeno, tip ocjenjivanja (formativna, sumativna, dijagnostička) koji će se koristiti, kriterijum po kojem će se prosuditi rezultati učenikovog napredovanja. Odluka nastavnika u ovoj fazi formira osnovu za preostale faze;
- tokom faze procjenjivanja, nastavnik označava strategije za prikupljanje informacija, pravi ili odabira instrumente, prosljeđuje ih učenicima i sakuplja informacije o napretku učenikovog učenja;
- tokom faze ocjenjivanja, nastavnik tumači informacije o procjenjivanju i prosuđuje o učenikovom napretku;
- faza refleksije ili odraza dozvoljava nastavniku da odredi do koje mjere su prethodne faze procesa ocjenjivanja bile uspješne. Posebno, nastavnik ocjenjuje značaj i prihvatljivost primijenjene strategije procjenjivanja; (Ibidem, str. 19). Takav pristup pomaže nastavniku u donošenju odluka u pogledu poboljšanja i promjena u idućem vrednovanju i određivanju ishoda učenja.

Procjenjivanje može biti usmeno, pismeno, praktično ili neka kombinacija od navedenih. Praktične vježbe su najbolji način da se procijene naučno i tehničko znanje i umijeće. Najbolji način za određivanje ishoda učenja je procjenjivanje da li učenik može izvršiti aktivnost, posmatrajući ga dok zapravo izvodi zadani aktivnost.

Vrste zadataka i pitanja utiču na odgovore učenika. Kada su zadaci i pitanja ograničeni, takvi su i odgovori. Zadaci i pitanja na koje su dobijeni odgovori od samo jedne riječi ili jednostavne rečenice provjeravaju samo osnovno prisjećanje činjeničnog znanja. Određivanje ishoda učenja i procjenjivanje moraju zahtijevati pomalo različite uslove tako da se sposobnost provjerava kroz novi niz događaja.

Interno određivanje ishoda učenja (unutrašnje školsko vrednovanje) se razvija i primjenjuje na nivou škole. U tom slučaju zasnovano je na principima školske autonomije. Interno ocjenjivanje se bazira na ocjenjivačkim aktivnostima koje je osmislio i proveo nastavnik i često se upotrebljavaju kao dio njegovog nastavnog rada. Eksterno određivanje ishoda učenja (spoljno vrednovanje) podrazumijeva da su sredstva i procedure evaluacije razvijeni izvan škole, najčešće od strane stručnih agencija.

Možemo zaključiti da nastavnici u procesu mijenjanja i poboljšavanja ocjenjivačke prakse trebaju обратити pažnju на sljedeće aspekte:

- određivanje ishoda učenja mora biti pravedno, u smislu da je koherentno sa obrađenim nastavnim gradivom, tako da se od učenika, ako su redovno učili, može očekivati visok nivo naučenog;
- da bi se mogao vrednovati čitav spektar željenih pedagoških rezultata na različite načine, ocjenjivanje treba varirati po vrsti, obliku i svrsi;
- učenika moramo obavijestiti o prirodi i namjeni ocjenjivačkih aktivnosti, načinu upotrebe i mjerilima prema kojima se određuju ishodi učenja;

- ocjenjivačke aktivnosti moraju se održavati u primjerenim okolnostima – izbjegavati ometanje učenika, te u potpunosti eliminisati učeničke strahove;
- potrebno je brižljivo osmisliti ocjenjivanje i provesti ga tako da zadaci budu nedvosmisleni, a vrsta očekivanih ishoda učenja da bude jasna učenicima;
- nastavnik se mora pobrinuti da valjano vrednuje ono što se želi vrednovati.

– Nastavnik, prilikom određivanja ishoda učenja, treba da uzme u obzir ukupan rad učenika iz datog predmeta (napredovanje u odnosu na prethodna postignuća i mogućnosti učenika, angažovanje na predmetu ili u vannastavnim aktivnostima iz te oblasti, te da učenik može izraziti nezadovoljstvo na predloženu ocjenu). U ovom slučaju učenik treba da ima svoj dosije u kome će se čuvati njegovi zabilježeni rezultati koji će se koristiti za završno ocjenjivanje i imati jasne ishode učenja.

Šta i kako učenici uče ovisi o tome kako razmišljaju da li će biti ispitani i pri tome ocijenjeni. Ovo pitanje objašnjava zašto je ocjena još uvijek na nivou spoljne, a ne unutrašnje motivacije (razmišljaju da li će biti ocijenjeni ili ne; učiću ono što profesor najviše traži i slično).

Veoma veliki problem u radu nastavnika je odrediti ishode učenja učenicima mlađe školske dobi, te je za taj uzrast primjerno opisno ocjenjivanje. Opisno određivanje ishoda učenja podrazumijeva sistematsko praćenje napredovanja svakog učenika i procjenu stanja i situacije u određenim intervalima, odnosno iskazivanje kvalitativnih elemenata na početku i nakon određenog vremenskog perioda. Iz pomenutog proizilazi da je opisno određivanje ishoda učenja kvalitativna esejska analiza učeničkih postignuća.

Opisno određivanje ishoda učenja se može iskazati u usmenoj i pisanoj formi. To su, dakle, informacije o postignućima u pojedinim segmentima nastavnog programa. Na osnovu tih informacija moguće je formirati sliku o napredovanju svakog učenika. Opisno određene ishode učenja nastavnik najčešće saopštava usmeno, na taj način što vodi razgovor sa učenikom ili roditeljem. Međutim, za opisne ocjene koje se odnose na rezultate koje je učenik postigao tokom rada na većoj tematskoj cjelini (u toku tromjesečja ili polugodišta) potrebno je sačiniti obrazac koji sadrži ishode, a pored njih, u posebnoj koloni, treba opisati ono što je učenik stvarno postigao (znanja, sposobnosti) i na čemu treba da radi u narednom periodu.

Analizirajući praksu u ovoj oblasti u sistemu školstva Brčko distrikta uočljivo je da opisno određivanje ishoda učenja, gotovo u svim posmatranim slučajevima (primjeri uzeti iz rada nadzornika Pedagoške institucije), pokazuju da takvi ishodi nemaju dimenziju koja se odnosi na razvoj i napredovanje ličnosti učenika. Oblikovana opisna ocjena je korisna i uravnotežena informacija za učenike i roditelje o tome što je u određenom periodu učenja trebalo postići, što je postignuto i što treba učiti u narednom periodu. Poslije tog perioda, na osnovu praćenja rada učenika, slijedi novi izvještaj nastavnika o učenikovom napredovanju, o ishodima učenja.

U dokimološkoj literaturi moguće je uvidjeti da se kroz istoriju pedagogije često smjenjivala argumentacija za i protiv opisnog određivanja ishoda učenja. Takve rasprave nisu po pravilu rješavale suštinu problema. Bilo koja vrsta ocjenjivanja ima svoje ozbiljenje u Hegelovoj izreci „Istinita je cjelina“, te navodimo neke prednosti opisnog određivanja ishoda učenja:

- nije usmjereni na klasifikovanje učenika;
- podstiče učenička postignuća i želje;

- podstiče interes za učenjem;
- pruža konkretnе informacije o efikasnosti učenikovog angažmana;
- sugerira naredne korake u radu;
- određuje ciljeve daljeg učenja i razvoja.
-

Kod utvrđivanja dijagnostičkog pristupa u opisnom određivanju ishoda učenja treba imati u vidu sljedeća pitanja:

- kako su ostvareni konkretni vaspitno-obrazovni zadaci koji su definisani u programu (znanja, stavovi, vrijednosti, vještine);
- da li je učenik usvojio programske sadržaje (potpuno, djelimično, nije usvojio);
- u čemu je učenik uspješan;
- šta je njegova jača strana;
- koliko je napredovao u odnosu na početak školske godine (mnogo, malo, nimalo);
- da li učenik ima poteškoća u učenju i radu;
- u kojim područjima je to izraženo (odsustvo pažnje, izgovor, reprodukcija, razumijevanje, zamjena glasova – slova, analiza, mogućnost zaključivanja...);
- koje su preporuke za prevazilaženje tih teškoća;
- koliko je učenik samostalan u radu (potpuno, srednje, nikako);
- kakav je učenički odnos prema radu i obavezama;
- odnos prema drugim učenicima;
- odnos prema nastavnicima;

– i druga pitanja (Ibidem, str. 23). Navedena pitanja su od velikog značaja kod utvrđivanja dijagnostičkog pristupa u opisnom određivanju ishoda učenja i ona nam ovaj put pokazuju da se kod učenika treba ocijeniti ono šta učenik zna, a ne ocjenjivati neznanje.

Negativni ishodi učenja

Pored pozitivnih, moramo imati u vidu i negativne obrazovne ishode koji u velikoj mjeri utiču na konačan uspjeh učenika, a to su:

- strah od škole i učenja,
- samohendikepiranje,
- izbjegavanje rada,
- defanzivni pesimizam,

– konformizam i kompeticija (Suzić, 2005, str. 627–628). Iz navedenog dolazimo do saznanja da u procjeni efikasnosti obrazovanja ne treba zanemariti negativne obrazovne ishode i zanositi se idejom da škola ostvaruje samo pozitivne učinke.

Kada je kod učenika u pitanju strah od škole i učenja, smatra se da su uglavnom nenamjerni. Na prvom mjestu tu su roditelji koji kažu djetetu – naučiće tebe pameti u školi, potom slušanje o disciplini u školi od druge djece koja žele uplašiti mlađe drugove.

U slučaju da učenik nešto ne zna, ne treba dopustiti da ostali odmah dižu ruku kako bi pokazali svoje znanje, jer je učenik koji trenutno ne zna postiđen i socijalno degradiran. U svakom slučaju dobro je sačekati da se on pokuša sjetiti i odgovoriti na postavljeno pitanje. Da bi se prevazišao strah od greške, veoma je dobar model učenja na osnovu greške.

Istraživanja su pokazala da su djevojčice mnogo podložnije školskoj traumi nego dječaci. One više brinu o svome školskom uspjehu. One svoj školski neuspjeh više povezuju sa vlastitim

sposobnostima nego dječaci i mnogo su ranjivije u depresivnim situacijama. Postoje brojni nalazi o tome da se strah od škole i učenja generiše u učionicama.

Defanzivni pesimizam prepoznajemo u dvije varijante:

1. defanzivna očekivanja,
2. bijeg u maštanje.

Defanzivna očekivanja prepoznajemo u vrednovanju ishoda kao manje vrijedne ili bezvrijedne aktivnosti (dobro žive sinovi bogataša, a nikada nisu završili dobru školu ili fakultet, ili učenik zaključi da kod pojedinih nastavnika ne može dobiti dobru ocjenu pa zašto da uči). U pogledu školskog uspjeha istraživanja su pokazala da defanzivni pesimizam u poređenju sa optimizmom kod učenika rezultira značajno manja očekivanja. Istraživanja su, takođe pokazala, da učenici koji su imali izražen defanzivni pesimizam imaju niži školski uspjeh, viši nivo stresa, više simptoma psiholoških problema i niži nivo zadovoljstva vlastitim životom.

Bijeg u maštanje predstavlja mehanizam samozaštite učenika u trenutku kada učenik ne može da prati nastavu ili da rješava postavljene zadatke, on se tada prepusta maštanju. Djeca često, kada ne uspiju na zadatku, kažu da ih nešto boli, da imaju tegobe, žale se na neadekvatan pribor ili udžbenike, a to je strategija samozaštite ili samohendikepiranje. Rezultati istraživanja o samohendikepiranju su različiti. Neka istraživanja sugeriraju da je samohendikepiranje korisno za nastavu, da pojačava napor djeteta i da intenzivira učenje u ponovljenim situacijama. Druga istraživanja pokazuju negativne posljedice samohendikepiranja, kao što su povećana sklonost ka greškama, nisko ostvarenje u radu na gradivu i negativne emocije.

Ishodi tradicionalnog obrazovnog sistema, konformizam i kompeticija, imaju svoje pozitivne i negativne dimenzije. Pozitivna strana konformizma je u tome što bez konformisanja nema efikasnog grupnog usaglašavanja i hijerarhijskog vođenja. Problemi konformizma su mjera ili nivo do koga mladi usvajaju ovaj vid ponašanja, previše konformizma omogućuje autokratsku dominaciju pojedinca i sprečava društvene promjene i pokrete, direktna suprotnost sa kreativnošću i samim tim oduzima čovjeku slobodu.

Pozitivna strana kompeticije je u želji za socijalnom promocijom i u mobilizatorskoj snazi kompeticije kao snažnim motivima djece u savladavanju školskog gradiva. Problem je u tome što nakon više decenija ovakvog školskog modela imamo generacije kompetitivnih i konformistički orijentisanih individua koje su nesposobne za demokratiju i kreativnost.

Možemo zaključiti da konformizam i kompeticija, kao ishodi školskog učenja, imaju više negativnih nego pozitivnih dimenzija. Veoma bitno pitanje, i njime se treba ozbiljnije pozabaviti, je to da li ocenjivanje učenika treba da bude potpuno objektivno ili je dopuštena i nota subjektivnosti. Ako bismo se držali strogih kriterijuma objektivnosti, u tom slučaju ocjena bi izgubila stimulativni ili motivacioni karakter. Prepostavke koje je potrebno razmotriti u okviru objektivnog ocenjivanja su: pouzdanost, validnost i uporedivost.

Pouzdanost ili pouzdan ispit daje konzistentan skor, odnosno da učenik na jednom ispitu pokaže određen uspjeh i isti ponovi na sljedećem ispitu. Da bismo znali da li je test validan moramo razlikovati sljedeće tipove validnosti: sadržajna validnost izražava kvantitet sadržaja; predikativna validnost podrazumijeva da ocjena izražava znanje koje će se potvrditi; atributivna validnost podrazumijeva da ocjena izražava attribute koji će se pokazati ispravnim. Slična pouzdanosti je uporedivost u kojoj se mjeri postignuće kod učenika na istim pitanjima i sadržajima gdje dva učenika mogu postići isti broj bodova.

Subjektivnost ocjenjivanja je često opravdana, a posebno kada se radi o formativnoj procjeni, kada ocjena ima motivacioni karakter. Tipovi neopravdane subjektivnosti pri ocjenjivanju su: halo-efekat, lična jednačina, uravnivilovka, disciplinovanje ocjenom. Halo-efekat se pojavljuje kao greška kontrasta, npr: podlijeganje utisku od jednog do drugog ispita, ko prvi odgovara – natprosječan ili ispotprosječan učenik, uz dobre učenike na ispit prolazi i onaj lošiji.

U ličnoj jednačini se radi o kriterijumima koji važe samo kod određenih nastavnika, a ti kriterijumi mogu biti formirani svjesno ili nesvjesno. Ovom prilikom samo ćemo napomenuti neke od tih kriterijuma: fetišizovane ocjene; ocjene za miljenike; ocjene za privilegovane; ocjene iz afekta; nestabilni kriterijumi ocjenjivanja. Uravnivilovka je tip ocjenjivanja kada nastavnici daju jednu ili dvije ocjene, što znači da učenici učili ili ne dobiju iste ocjene. Kao subjektivni kriterijum ocjenjivanja uravnivilovka teži da se nastava prilagodi prosječnom učeniku.

O disciplinovanju ocjenom smo već nešto rekli, a inače je česta pojava u nastavi. Dakle, česta je pojava da nastavnici prave ogromne greške što za nedisciplinu ili neprimjerno ponašanje daju slabu ocjenu grupi ili pojedincu. Kada su u pitanju postupci i mjere objektivnog određivanja ishoda učenja, možemo reći da svako ocjenjivanje ima svoju mjeru objektivnosti s obzirom na pouzdanost, validnost i uporedivost. Neke od postupaka i mjera želimo obrazložiti.

Usmeno ispitivanje je najčešći vid ocjenjivanja u tradicionalnoj školi. Kod usmenog ispitivanja nastavnik primjenjuje svoje kriterijume objektivnosti. U ovom vidu ocjenjivanja pojavljuju se razni problemi, kao: elokventnost učenika, nastavnici unose i subjektivnost u usmeno provjeravanje, potom psihološka nespremnost, trema itd. Putem usmenog ispitivanja i dijaloga može se saznati i osjetiti dobra dimenzija razumijevanja gradiva, a što pismenim testovima ne može.

Pismeni ispit ili provjere se odnose na sistem gdje učenici donose na ispit papir i olovku, kako ne bi koristili knjigu, mada može i obrnuto. Pismeni ispit mogu biti: konvencionalni eseji-testovi kao klasični pismeni sastavi; testovi koji trebaju biti baždareni, jasno definisani, mora se znati šta se mjeri, sa kojom pouzdanošću, objektivnošću i dosljednošću.

Prednost testa su pouzdanost i veća objektivnost, poređenje i komparacija. Slabosti su te što ovo ispitivanje mjeri samo ono što učenik napiše u datom trenutku, teško se mijere stavovi i interesovanja učenika itd. Testovi su uglavnom sastavljeni od više vrsta zadataka objektivnog tipa. Kontrolni radovi najčešće služe da bi nastavnik provjerio koliko je usvojeno prijeđeno gradivo. Praktični ispit se izvode u laboratorijama ili životnoj sredini, a radi provjere i primjene naučenog.

U ocjenjivanju interaktivnog grupnog postignuća ocjenu može dati nastavnik, učenik ili ostale grupe učenika. Ovdje razlikujemo sljedeće modalitete:

- intergrupno vrednovanje podrazumijeva da grupe vrednuju rad grupa međusobno,
- intragrupno vrednovanje – ocjenjuje se rad svakog pojedinca unutar grupe,
- nastavnikovo vrednovanje grupnog postignuća daje ocjenu za cijelu grupu i ocjenjuje svakog pojedinca u grupi,
- eksterno vrednovanje postignuća grupe ima uticaj spoljašnjeg kriterijuma (takmičenje među školama), može se vrednovati i na nivou škole.

Kontinuirano praćenje i polivalentno ocjenjivanje znači ocjenjivanje tokom jednog polugodišta, a potom cijele školske godine, da bi se na kraju izvela zaključna ocjena. Kod polivalentnog ocjenjivanja, pored znanja, ocjenjuje se i zalaganje, te i niz drugih sposobnosnih kriterijuma

Statistička standardizacija postignuća najčešće određuje minimum postignuća za pozitivnu ocjenu, a uglavnom u zavisnosti od značajnosti gradiva. Ponekad taj procenat može ići ispod 50%. U japanskim školama minimalno postignuće za pozitivnu ocjenu iznosi oko 80%. Ako se nastavnik, prije ispitivanja, dogovori sa učenicima o kriterijumu određivanja ishoda učenja time se svakako postiže velika motivaciona snaga. Npr. ako je ocjena vrlo dobar 27 bodova, a za ocjenu odličan je potrebno sakupiti 28 bodova. Ovo će učenika motivisati na učenje te će učenju idući put pristupiti odgovornije i boriti se za svaki bod (Suzić, 2005, str. 643). Iz navedenog se vidi da je nedostatak ove standardizacije u tome što se ne može primijeniti na gradivu koje nema skorovni (bodovni) izraz postignuća i što ocjenjivanje na svoj način formalizuje. Poželjno bi bilo ovaj način ocjenjivanja primjenjivati povremeno u kombinaciji sa drugim vidovima ocjenjivanja.

Samovrednovanje učenika u ishodu učenja

Kod određivanja ishoda učenja smatram da je važno, te radi toga i želim, nešto reći o samovrednovanju učenika. Ono se može ostvariti po mnogobrojnim kriterijumima. Aspekte samovrednovanja učenika koje želim napomenuti su:

- bodovanje postignuća,
- akademska kontrola,
- ciljne orientacije,
- strategije učenja,
- kontrola bijesa,

— moć kao potreba djeteta (Ibidem, str. 646). Navedeni aspekti nam ukazuju na to, a što je vrlo važno, kako će učenici ocjenjivati sebe u odnosu na to kako i koliko uče, te da li su neki njihovi ciljevi oprečni učenju.

Bodovanje postignuća je efikasan način, a može se ostvariti u više vidova. Najjednostavnije se izvodi tako da učenici kompletno gradivo pretvore u pitanja. Ako se potrude da ta pitanja valjano formulišu, između ostalog, dobili smo odgovor i na pitanje koliko su u toku rada naučili. Tri su moguća tipa samooценjivanja: tematsko testiranje koje se provodi nakon obrade tematske cjeline; ad hoc testiranje koje se odvija putem slučajnog izbora pitanja i završno testiranje koje se odvija tako da učenik iz svake teme odabere najvažnija pitanja i tako sačini test na koji će odgovarati.

Akademska kontrola kod učenika uglavnom se odnosi na sljedeće segmente: veoma je bitno da se učenik koncentriše isključivo na školske obaveze; da je spremjan da u određenim trenucima izdrži razne provokacije, ometanja te iskušenja; da bez reagovanja podnosi nepravde koje primijeti prilikom ocjenjivanja. Nivo akademske kontrole učenici, u velikoj mjeri, mogu poboljšati uz dobro grupnu interakciju. Ciljne orientacije uglavnom prepoznajemo kod svakog učenika, a kod jednih su vezane za školu, dok su kod drugih udaljene daleko od školskih obaveza.

Kada su u pitanju strategije učenja može se reći da u tradicionalnoj školi djeca često idu u pogrešnom smjeru, jer se u tradicionalnoj školi ne uče učenju, nego spontano razvijaju ovu

sposobnost. Svako dijete ima svoj metod učenja, ali je činjenica da najbolje prođu oni učenici koji kombinuju različite tehnike učenja, te na taj način grade vlastite strategije učenja. Elaboracija, obnavljanje, procjena strategije i očekivani rezultati su segmenti koje treba da sadrži svaka strategija učenja.

Kontrola bijesa se ispoljava emocijama, a treba je učiti još od malih nogu. Uči se na više načina: glumljenjem agresivnosti (iskazivanjem bijesa); assertivno (sve je u određenom dizanju tona); socijalno pomirljivo (izbjegavanje sukoba); prisjećanjem, glasom savjesti (osoba sklona razmišljanju); izbjegavanjem (osobe svesne slabe samokontrole); difuzijom (u trenutku bijesa prelazi se na drugu aktivnost).

Mada je škola pravo mjesto za prepoznavanje moći kao potrebe djeteta, veoma malo pažnje se posvećuje toj potrebi. Navećemo nekoliko aspekata prepoznavanja moći: težnja ka moći (djeca nastoje da budu vođe i da ih ostali slušaju); podrška (biti podržan od drugih i podržavati druge); kompeticija (dominirati nad drugima i željeti biti uspješniji od drugih); kompetencija (ostvariti samostalnost i nositi se sa problemima, te se snaći u okruženju); timska orijentacija (orientacija na pomoći drugima, na grupu i grupnu interakciju). Veoma je bitno u procesu nastave i učenja ospozobiti učenike da ocjenjuju sebe u odnosu na to kako uče i da li su neki njihovi ciljevi suprotni u postizanju uspjeha u učenju.

Evaluacija stavova i vrednovanje učenika

U ranijem dijelu teksta evaluaciju sam definisao kao širi pojam od pojma ocjena koji u sebi sadrži praćenje, mjerjenje, vredovanje i ocjenjivanje. Evaluacija se odnosi na čitav proces školskog vrednovanja učenikovog postignuća, što uključuje suđenje o efikasnosti i vrijednosti nečega na što se procjena odnosi, a uglavnom na ciljeve učenja i poučavanja. Može se ocjenjivati nivo postignuća djeteta u dатој oblasti, ali ovi rezultati se koriste da izraze pogodnost gradiva za dijete.

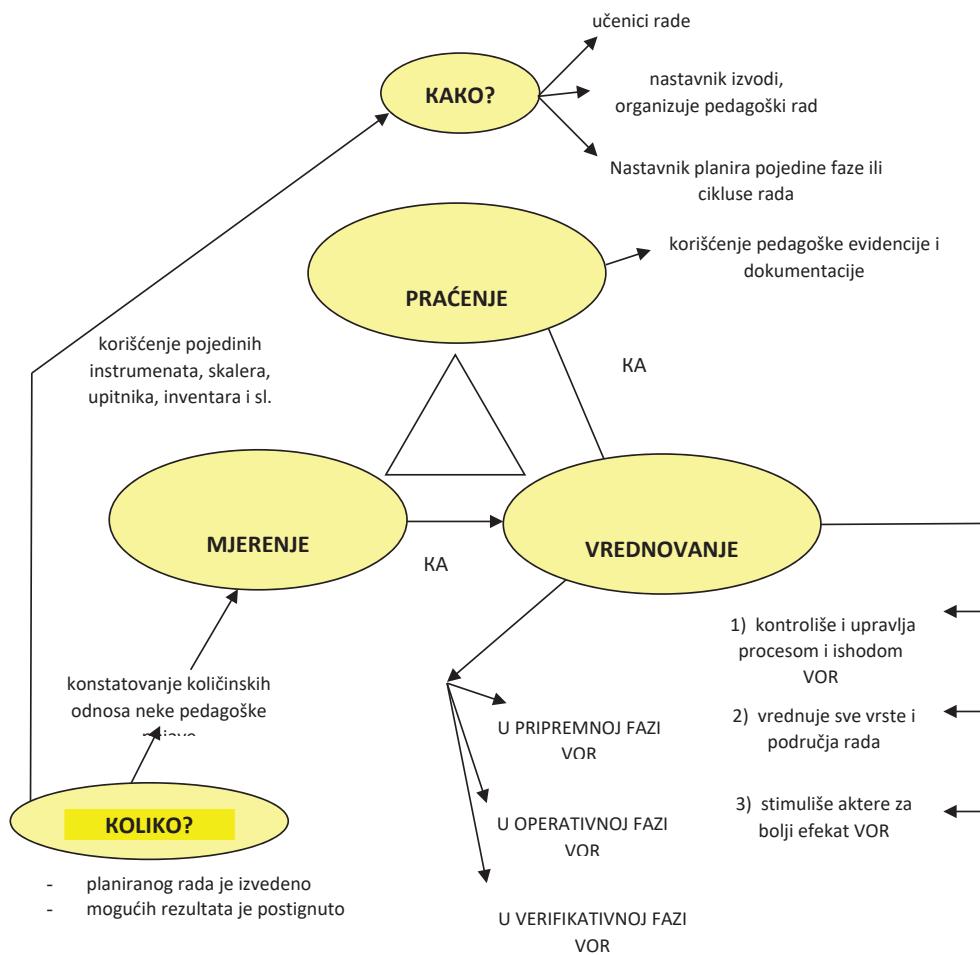
Proučavajući pedagošku literaturu primijetio sam da pojedini autori različito određuju pojmove praćenje, mjerjenje i vrednovanje.

Praćenjem se postavlja pitanje kako učenici uče i rade (nastava, učenje u školi, učenje kod kuće, slobodne vannastavne aktivnosti) i kako rade nastavnici (organizacija i izvođenje časa, pripremanje za nastavu, odnos i pristup učeniku itd.), znači da praćenje podrazumijeva i korišćenje određene pedagoške dokumentacije.

Mjerjenjem odgovaramo na pitanje koliko su učenici riješili zadatka, koliko su bodova osvojili na takmičenju, koliko su stranica pročitali iz lektire, koliko su od pročitanog zapamtili itd.

Vrednovanjem se sagledavaju ostvareni rezultati u realizaciji vaspitno-obrazovnih ciljeva i zadatka, a ima sljedeća pozitivna obilježja: kontroliše i upravlja procesom i ishodom vaspitno-obrazovnog rada; vrednuje sve vrste i područja rada; stimuliše i nastavnike i učenike na savjesniji i bolji rad.

U shemi 2 prikazali smo povezanost procesa evaluacije, odnosno procesa praćenja, mjerjenja i vrednovanja prema Vilotijeviću.

Shema 2: Korelacija pojmova praćenje, mjerjenje i vrednovanje

Iz sheme 2 jasno se vidi šta podrazumijevaju, prate i obilježavaju praćenje, mjerjenje i vrednovanje (Vilotijević, 2000, str. 355). Vrednovanje interesovanja učenika moguće je ostvariti stalnim praćenjem aktivnosti učenika u toku nastave ili u slobodnom vremenu. Tokom praćenja bitno je evidentirati šta oni žele, a što ne žele da rade, čime se žele baviti, zainteresovanost za učenje itd. Interesovanja učenika se moraju ispitivati.

Kod vrednovanja, kao indikatori ponašanja koji se mogu očekivati, su veoma važni stavovi i vrijednosti. Razlika između ova dva termina je da su stavovi specifičniji i brojniji, dok su vrijednosti opštije i malobrojnije. Vrijednosti imaju važnu ulogu u određivanju kriterijuma za rješavanje problema, jer samo postizanje izvjesnih ciljeva nije dovoljno ako bi se vrijednosti zanemarile.

Važnost stavova u procesu učenja i u životu primorava savremenu školu da prihvati stavove kao jedan od svojih ciljeva. Sposoban nastavnik mora da pokuša da spoji stavove sa

razvojem znanja, umjetnosti i interesovanja. „Bolje rečeno, nastavnik treba da nastoji da ostvari sljedeće ciljeve:

- da podstiče poželjne stavove,
- da suzbije nepoželjne stavove i
- da potpomaže nove i šire stavove“ (Rajston, Džastman i Robins, 1966, str. 289).

Prihvatanje ovih ciljeva podrazumijeva da nastavnik može da odredi kakvi su sadašnji stavovi njegovih učenika.

Postoji mnogo faktora koji određivanje ishoda učenja čine nepouzdanim, a što se odnosi na slabosti tradicionalnog vrednovanja. Često nastavnici, da bi odredili ishode učenja, ne ocjenjuju znanje već učenikove odgovore. Pored znanja ishodi učenja se traže i u drugim sposobnostima, npr: način izražavanja, sposobnost snalaženja, brzina reagovanja. Za učenika je, često, važnije ko ga pita, nego koliko je njegovo poznavanje predmeta, a to sve zbog toga što ishod više zavisi od nastavnika kao ocjenjivača nego od odgovora.

Ako govorimo o faktorima koji utiču na nepouzdanost školske ocjene na prvo mjesto ćemo staviti ličnu jednačinu nastavnika, zatim halo efekat, tendencija prilagođavanja kriterijuma kvalitetu grupe, potom velikodušnost nastavnika ili sklonost zadiranja u sitnice, precjenjivanje jednog, a zanemarivanje drugog dijela gradiva i drugi.

Zaključak

Tehnike koje se najčešće koriste za prikupljanje podataka radi sumativnog vrednovanja su standardne pismene i usmene provjere znanja, pisanje eseja i testovi (standardizovani mjerni instrumenti). Svjesni smo da, upravo, ova vrsta vrednovanja dominira u tradicionalnim školama kakve su i naše, što rezultira kampačkim učenjem, orientacijom na ocjenu umjesto na znanje i primjereni pristup učenju i selekciju djece, umjesto njihovog podsticanja na sve kvalitetniji rad.

Formativno vrednovanje predstavlja procjenu kvaliteta znanja koje je usvojeno tokom dijela učenja. Njegov rezultat daje povratnu informaciju i učeniku i nastavniku, o tome koji dio gradiva je dobro naučen, a na kojem još treba raditi i po kojoj efikasnoj metodi.

Tehnike koje se koriste za prikupljanje podataka radi formativnog vrednovanja su izvođenje praktičnih zadataka, posmatranje i bilježenje učenikovog rada tokom nastave, razgovor učenika i nastavnika, učeničke mape, kao i standardne tehnike koje se koriste za sumatino vrednovanje.

Dokazano je da česta i kvalitetna formativna vrednovanja imaju za posljedicu kvalitetniju nastavu, veću motivaciju za učenje i viša postignuća učenika, kako u osnovnoj, srednjoj školi, tako i na fakultetu. Ocjenjivanje djeluje posticajno, onda je sigurno da učenici najbolje napreduju kada dobijaju konkretnе odgovore na sljedeća pitanja: „šta se od mene očekuje?“, „šta sam kvalitetno naučio?“, „šta trebam naučiti još kvalitetnije?“ i „šta trebam uraditi da bih to postigao?“ tek tada učenici tačno znaju šta rade dobro, a šta loše što se može ispraviti. Važno je da učenici na vrijeme dobiju sadržajnu povratnu informaciju o kvalitetu svoga znanja i pristupa izvršavanju obaveza, kako se loše navike ne bi učvrstile, a neznanje nagomilalo. Sve ovo je veoma važno pri određivanju ishoda učenja učenika.

Literatura

- Dolaček – Alduk, Z. i Petrišnik, S. (2008). *Što treba znati o ishodima učenja*. Osijek.
- Nimac, E. *Vrednovanje postignuća učenika na kognitivnom području*. Preuzeto 15.03.2010, sa sajta El.N.,p.pwww.google.ba.
- Rajston, Džastman i Robins. (1966). *Vrednovanje u savremenom obrazovanju*. Beograd: Savezni zavod za proučavanje školskih i prosvjetnih pitanja.
- Simić, K.(2018). *Evaluacija rada učenika primjenom inovativnih sistema u nastavi*. Brčko: Evropski univerzitet
- Suzić, N. (2005). *Pedagogija za XXI vijek*. Banja Luka: TT-centar.
- Vilotijević, M. (2000). *Didaktika 3 – organizacija nastave*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Učiteljski fakultet.

KREATIVNI GRADOVI BUDUĆNOSTI – TEMELJ GOSPODARSKOG RAZVOJA

Sažetak

U radu se daje pregled i definira pojam i karakteristike kreativnih gradova s konceptom kreativnih potencijala koji bi stvorili uvjete o planiranju, iskorištavanju i rješavanju urbanih problema. Također se pojašnjava koncept kreativnih gradova te će se istražuju tehnikе poticanja kreativnosti. Raste broj gradova koji stvaraju kreativne snage zahvaljujući rastućim sektorima umjetnosti i kulture. Temeljeni na kolektivnoj snazi njihovih kreativnih industrija ovi gradovi pokreću nova poduzeća, potiču inovacije, privlače talente i ulaganja te u tom procesu ubrzavaju urbani razvoj i poboljšavaju opću kvalitetu života svojih stanovnika. Iako ne može svaki grad preuzeti vodeću ulogu na globalnoj arenici značajan broj radi na identificiranju kreativnih snaga i karakteristika koje definiraju njihovu privlačnost i pažnju. Upravo se navedeni segmenti razmatraju u ovome radu i daje se pregled komponenti kreativnosti.

Ključne riječi: kreativni gradovi, mjerjenje, orijentacija, kreativnost

Summary

The paper gives an overview and defines the concept and characteristics of creative cities with the concept of creative potentials that would create conditions for planning, exploitation and solving urban problems. The concept of creative cities is also being clarified and techniques for fostering creativity will be explored. There is a growing number of cities creating creative forces, thanks to the growing arts and culture sectors. Based on the collective strength of their creative industries, these cities start new businesses, stimulate innovation, attract talent and investment, and in this process accelerate urban development and improve the overall quality of life of their residents. Although not every city can take a leading role in the global arena, a significant number work to identify the creative forces and characteristics that define their appeal and attention. It is these segments that are discussed in this paper and an overview of the components of creativity is given.

Keywords: Creative cities, Measurement, Orientation, Creativity

¹ Izv.prof.dr.sc. Jerko Glavaš, Ekonomski fakultet u Osijeku, e-mail: jerko.glavas@efos.hr

1. Uvod

Kvaliteta života nalazi se visoko na listi prioriteta gradskih uprava te je diljem svijeta pokrenut niz projekata i programa koji su usmjereni na poboljšanje stanja života u gradovima. Gradovi imaju ključnu ulogu kao pokretači gospodarskog razvoja s obzirom da su oni mesta spajanja kreativnosti i inovacija, ali i pružatelji usluga okolnim područjima. Kako bi osigurali pametan i održiv rast, gradovi moraju rješavati niz urbanih izazova kao što su iskorištavanje punog potencijala informacijske i komunikacijske tehnologije koja osigurava bolju zdravstvenu zaštitu, osiguravanje čišćeg okoliša i lakšeg pristupa javnim uslugama, razvoj inovacijskih partnerstva za osiguranje pametnog i čišćeg urbanog transporta i slično.

Prema Šimunović (2007) grad je amalgam, koji ima svoju dušu i organizam, koji se rađa, raste i umire. Ne treba biti impresioniran ni arhitekturom, ni ekonomijom, ni bilo kojim jedinim kutom gledanja, jer je grad iznad svega toga „civitas“ društvo.

Prema Amalibe (1996) kreativnost je sposobnost stvaranja novih i korisnih stvari, a kreativnost u poslovnom kontekstu podrazumjeva sposobnost stvaranja novih i originalnih rješenja koja su primjenjiva i prihvatljiva, te korisna i djelotvorna i utječu na način i sadržaj poslovanja. Kako tvrdi Jelinčić (2013) kreativnost kao pojam je u posljednjih nekoliko desetljeća postala izuzetno popularan pojam. Uz pojam kreativnosti vežu se mnoga područja poput kreativnih industrija, kreativnih klasa, kreativne ekonomije, kreativnih gradova i tako dalje. Kako tvrdi Landry (2018) glavna svrha kreativnosti je da gradovi stvaraju i kontroliraju svoju vlastitu sudbinu, a ne da postanu žrtve okolnosti iskovane od strane drugih ili vanjskih utjecaja.

2. Definicija i karakteristike kreativnog grada

Prema Bradfordu (2004) kreativni gradovi su dinamična mjesta eksperimentiranja i inovacija, gdje nastaju nove ideje i gdje se sastaju ljudi sa svih područja života kako bi od svojih zajednica stvorili što bolja mjesta za život, rad i igru. U toj definiciji ističu se tri elementa gradskog života, a to su život, te radno i slobodno vrijeme. Kada govorimo o kreativnom gradu, onda je to grad koji zadovoljava ove ključne potrebe građana i omogućava im kvalitetnu ravnotežu života u poslovnom i privatnom pogledu.

Početni uvjeti za kreativni grad su organizacijski kapacitet i upravljački procesi. Unutar grada na bilo kojoj poziciji, od pojedinaca do institucija i organizacija, potrebno je primijeniti odgovarajuću strategiju za rast i apsorpciju invatativnih ideja. To znači da bi elementi kreativnosti trebali biti uključeni u donošenje odluka na ekonomskoj, socijalnoj, kulturnoj i okolišnoj razini. Kreativni grad opisuje novu metodu strateškog urbanog planiranja i ispituje kako ljudi misle, planiraju i djeluju kreativno u gradu. Važnost kreativnog grada je povezivanje urbane kulture, medija, slobodnih aktivnosti, sporta i obrazovanja u urbanom području, a odgovor na rješavanje ekonomske i socijalne krize leži u kreativnim praksama koje su izražene u programima urbane obnove i iskustvima. Kreativni grad prebacuje fokus sa tradicionalnih alata za planiranje (korištenje zemljišta i nekretnina, proces izgradnje, dizajna, itd.) na opsežnije ideje za planiranje koje su povezane sa vizijom stanovnika u dugoročnom odnosu na okoliš svoga grada, životni standard, aktivnosti i kulturu. On promiče djelovanje pojedinaca ili grupe ljudi koji nisu urbanisti ili dizajneri, ali mogu voditi planiranje kroz svoje ideje i akcije u drugim područjima. Uglavnom su to umjetnici, znanstvenici, akademici i poslovni ljudi koje potiče motivacija za kvalitetnijim načinom života, modernizam i drugi čimbenici, a ne visoke plaće i

visoke pozicije na radnom mjestu. Također, kreativni grad se fokusira na znanje, na bilo koji način kojim se to može postići; potiče individualne i kolektivne akcije, vizije pojedinaca, institucija i organizacija te uključuje sve u proces upravljanja.

Odgovori na pitanja poput onih kako gradove istovremeno učiniti učinkovitijima, privlačnijima za turiste, te ugodnija za život starnog i povremenog stanovništva, uprave gradova pokušavaju pronaći već desetljećima diljem svijeta.

Prema Cooke & Lazzaretti (2008) neke od karakteristika kreativnog grada su te da takav grad mora imati obrazovne i stručne institucije, kulturne ponude, te komunikacijske kanale visokog stupnja, mora imati kapacitete koji omogućavaju politikama da gradsku povijest pretvore u imidž. Iduća karakteristika je otvorenost prema učenju i odgovornosti prema građanima i njihovim javnim i privatnim kulturnim organizacijama, te kao zadnja karakteristika izdvaja se postojanje kulturnih i eksperimentalnih prostora za istraživanje i promociju kulturne inovacija.

Prema Perinić (2010) kao osnova formiranja kreativnih gradova su poduzeća sklona udruživanju u klastere što im omogućuje raspolaganje većim brojem ljudskih resursa, no ne u smislu fizičke snage ili brojnosti, već koncentracije talenata kao osnove svake inovacije.

3. Kreativan grad i/ili grad kreativnosti

Prema Bradfordu (2004) postoji niz značajki i čimbenika po kojima možemo razlikovati kreativni grad. Kreativni gradovi postavljaju pitanja „tko smo, na što smo ponosni i što možemo postati?“ Ako grad zaista želi biti kreativan, mora prepoznati vrijednost umjetnosti i kulture i osigurati sudjelovanje i izražavanje svim stanovnicima. Umjetnost i kultura mogu pomoći u izgradnji društvenog kapitala i poboljšati kohezivnost grada.

Perinić (2013) navodi korake koje svaki grad mora poduzeti kako bi postao kreativan. Kao prvi korak ističe se to da grad mora prepoznati primjere dobre prakse i analizirati točne razloge njihova uspjeha, zatim detektirati najvažnije inozemne projekte i posjetiti te lokacije, te pokušati primjeniti viđeno u vlastitoj sredini. Nužno je da drugi prepoznaju kreativni napredak u razvoju grada.

U kreativnom gradu se mogu pojaviti određene napetosti, na primjer između važnosti autentičnosti, te potrebom za inovacijama i stvarima koje su drugačije. Kreativni gradovi su tada dinamična mjesta gdje se drugačije vizije, vrijednosti i kulturni interesi sijeku.

Ti gradovi izražavaju svoju posebnost i autentičnost, te se kreativni grad ističe u spajanju mjesta (kvalitetna mjesta imaju prirodno okruženje koje je autentično i jedinstveno, čuva zeleni prostor, te nudi maštovite ulice i znamenitosti), ljudi (od ključne je važnosti njegovati i privlačiti talentirane ljude koji donose ideje, inspiraciju i strast prema mjestu. Prepoznaju se i zastupljeni su različiti talenti) i ulaganja (kako bi grad „procvjetao“ potrebna su odgovarajuća ulaganja kako bi se zadovoljile osnovne ekonomski i socijalne potrebe).

Prema Memphis (2004) mogu se izdvojiti deset principa kreativnosti, kojima bi se trebali voditi gradovi kako bi se kreirale urbane kulturne politike. Principi koji se trebaju uvažiti su slijedeći:

- Kultivirati i nagraditi kreativnosti
- Ulagati u kreativni eko-sustav
- Prigrilite raznolikost
- Njegujte kreativce
- Valorizirajte preuzimanje rizika
- Budite autentični

- Ulažite i izgrađujte kvalitetu mesta
- Uklonite prepreke kreativnosti
- Preuzmite odgovornost za promjene u svojoj zajednici
- Osigurajte da svaka osoba, pogotovo djeca, ima pravo na kreativnost

Potretno je prihvatići odgovornost da budemo upravitelji kreativnosti u našim zajednicama. Ideje i načela mogu se prilagođavati tako da održavaju jedinstvene potrebe i sredstva određene zajednice. Potrebno je ubaciti sve ideje u društveni život zajednice, u javne politike i podijeliti postignuća međusobno kako bi svi mogli krenuti naprijed i uspjeti zajedno u kreativnjem životu. Ukoliko su životi ljudi u zajednici kreativni, kreativan je i grad.

3.1.Mjerjenje i orijentacija kreativnog grada

Kreativnost se nastoji izraziti brojčano, te u svijetu postoji niz pokušaja utvrđivanja indeksa kreativnosti. Indeks kreativnosti je nužni element praćenja, mjerena i interpretiranja podataka o kreativnosti i njezinom utjecaju na ekonomsku kretanje. Indeks kreativnosti Hong Konga, Europski indeks kreativnosti i flamanski indeks su indeksi kreativnosti, a indeks kreativnih gradova nadogradnja je prethodno navedenih indeksa kreativnosti.

Kako napominje Landry (2018) indeks kreativnosti grada su razvili Charles Landry i Jonathan Hyams u suradnji sa Bilbao Metropoli 2008. godine. Taj indeks pomaže u procjeni njihovih kreativnih sposobnosti i potencijala, što je preduvjet za daljenje inovacije, te ekonomsku i kulturnu snagu. Indeks kreativnosti grada istražuje urbane prostore i projekte kako bi procjenio njihov kreativni puls. Taj indeks se razlikuje od većine indeksa jer gleda na grad kao na integriranu cjelinu. Nekreativna mjesta jasno propadaju jer ne preispituju svoju prošlost i sadašnjost niti preispituju svoje resurse i buduće izglede.

Kreativni gradovi mogu se orijentirati kulturno i gospodarski. Oni se orijentiraju prema građanima kako bi zadovoljili njihove živote. Izuzev toga, kreativni gradovi pokušavaju privući i novo stanovništvo. Postoje vrijednosti koje obuhvaća orijentacija kreativnih gradova. U nastavku će biti prikazana tablica koja prikazuje raspored vrijednosnih orijentacija i značenja za postizanje kreativnog grada.

Tablica 1: Raspored vrijednosnih orijentacija i značenja za postizanje kreativnog grada

Kreativni grad-orijentacija	Kulturocentrična	Ekonomski orijentirana
Vrijednosti kreativnog grada	Središnja vrijednost = umjetnost, kultura i dobrobit zajednice, pristup i uključenost	Središnja vrijednost = urbana ekonomска održivost i dobrobit kroz kreativne inicijative/industrije
Definicija kreativnog grada	Mjesto različite i uključive umjetnosti i kulture	Mjesto ekonomске inovacije, kreativnih talenata, te kreativnih industrija

Izvor: Smith & Warfield; 2008:289

U kulturnocentričnom smislu, kreativni grad može se opisati kao mjesto koje ima snažnu cvjetajuću umjetnost i kulturu, kreativne i raznolike izražaje, te uključivost, umijeće i maštovitost. Ekonomski orijentacija može se opisati kao mjesto koje je nošeno snažnim inovativnim, kreativnim, kompetitivnim i kreativnim industrijama, te ekonomski održivim umjetnicima i umjetničkim organizacijama.

3.2.Indikatori kreativnog mjesta

Landry (2013) ističe da indeks kreativnih gradova koristi tri elementa, a to su: interna procjena, unutarnja procjena i internetska anketa. Postoji deset pokazatelja kreativnog mjesta i oni mogu poslužiti za kreiranje indeksa kreativnog grada, a to su:

1. politički i javni okvir
2. posebnost, raznolikost, vitalnost i izražajnost
3. otvorenost, povjerenje, tolerancija i pristupačnost
4. poduzetništvo, istraživanje i inovacije
5. strateško vodstvo, agilnost i vizija
6. talent
7. komunikacija, povezivost i umrežavanje
8. mjesto
9. životnost i dobrobit
10. profesionalnost i učinkovitost

Kultura i kreativnost uvelike definiraju grad te ga mogu izdici iznad drugih urbanih sredina u smislu urbanog brenda, te mogu privući novo stanovništvo i time donijeti gospodarske i društvene benefite. Od iznimnog značaja za pretvaranje određenog dijela u kulturnu četvrt, odnosno kreativnu četvrt su aktivnosti. Različite aktivnosti mogu rezultirati stvaranjem kreativnog grada. Neke od aktivnosti su opseg raznolikosti u primarnom korištenju zemljišta, uključujući i stanovanje, prisutnost i veličina uličnih tržnica, dostupnost kinematografa, kazališta, vinskih barova, kafića, pubova, restorana, mesta kulture i sastajanja koja nude raznolike usluge različitim cijena i kvalitetu, stupanj inovacije i pouzdanosti nove arhitekture te postojanje aktivnog uličnog života. Prema Montgomery (2003) postoje i indikatori koji predstavljaju dobre kulturne aktivnosti te će isti biti prikazani u slijedećoj tablici.

Tablica 2: Indikatori dobre kulturne aktivnosti

INDIKATORI DOBRE KULTURNE AKTIVNOSTI
1. Kulturni sadržaji i raznolikost izbora, uključujući male i srednje
2. Festivali i događanja
3. Dostupnost radnog prostora za umjetnike i povoljni kulturni proizvođači
4. Ekonomski razvoj malih tvrtki u kulturnom sektoru
5. Upravljeni radni prostori za korisnike ureda i studija
6. Lokacija agencija i tvrtki za razvoj umjetnosti
7. Umjetnički i medijski trening i edukacija
8. Umjetnost u okruženju
9. Razvojne inicijative umjetnosti zajednice
10. Dodatni dnevni korisnici
11. Dodatni večernji korisnici
12. Stabilno financiranje umjetnosti

Izvor: Montgomery; 2003:295

Veliki napor u svijetu tijekom mnogih desetljeća bili su usmjereni na temeljne ciljeve uklanjanja siromaštva i smanjenja nejednakosti u svijetu. Uspjeh razvojnih strategija u poboljšanju dobrobiti ljudi ovisi o prepoznavanju kulturnog konteksta unutar kojeg se odvija razvoj. Drugim riječima, budući da je kultura svojstvena društvu i prožima sve aspekte života, ona zapravo predstavlja okoliš u kojem se razvija. Zaključno, kultura stvara uvjete za ekonomski i socijalni napredak te stoga postaje pokretač razvoja što je zasigurno tema brojnih znanstvenih rasprava.

4. Zaključak

Kreativnost može biti prepoznata kako u svakom čovjeku, tako i u aspektu ljudskog života. Grad ne bi mogao postati kreativan da nema upravo kreativne pojedince, građane koji će osmislići kako uljepšati, poboljšati i razviti vlastiti grad kako bi postao mjesto ugodnijeg življjenja. Kreativnost sa sobom nosi određene gospodarske koristi poput prihoda od turizma, otvaranja novih radnih mjeseta i tako dalje. Međutim nisu samo gospodarske koristi te koje su najbitnije. Najvažnija je simbolička vrijednost koju kreativnost nosi sa sobom, a to je promocija regija u smislu brandiranja na temelju kulture, te općenito povećanje kvalitete života. U kreativnim gradovima različitih zemalja postoji natjecateljski duh gdje žele postati još bolji od nekog drugog kreativnog grada i nadmašiti njegovu kreativnost. Gradovi koji još nisu postali kreativni trebali bi više dati priliku i uključiti svoje građane u razvitak grada, otvoriti natječaje gdje se traži najbolja kreativna ideja koja bi se mogla primjeniti na kreativnost grada, te razgledati druge svjetske kreativne gradove kako bi dobili motivaciju da postanu barem djelomično kao taj uspješan kreativni grad.

5. Literatura

1. Lamza-Maronić, M., Glavaš, J., & Mavrin, I. (2016). URBAN MANAGEMENT Challenges, management trends and regeneration practices for cities.
2. Amabile, T.M. (1996) Creativity and Innovation in Organizations. Harvard Business School Background Note 396-239, January 1996. Dostupno na: [https://www.scirp.org/\(S\(i43dyn45teexjx455qlt3d2q\)\)/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=1481088](https://www.scirp.org/(S(i43dyn45teexjx455qlt3d2q))/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=1481088) (Pristupljeno: 13.3.2019.)
3. Van Oort, F. G. (2008). Philip Cooke and Luciana Lazzaretti (eds): Creative Cities, Cultural Clusters and Local Economic Development. *Journal of Cultural Economics*, 32(3), 237-240. Dostupno na: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10824-008-9070-2> (Pristupljeno: 13.3.2019.)
4. Bradford, N. J. (2004). *Creative cities: structured policy dialogue report*. Canadian Policy Research Network, Family Network. Dostupno na: https://scholar.google.com/scholar?cluster=17374044389751616852&hl=en&as_sdt=2005&sciodt=0,5 (Pristupljeno: 13.3.2019.)
5. Deffner A. (2011). Creative city: A new challenge of strategic urban planning. Dostupno na: https://www.academia.edu/7078610/Creative_city_A_new_challenge_of_strategic_urban_planning (Pristupljeno 21.05.2019.)
6. Landry, C., (2018). Creative City Index. Dostupno na: <http://charleslandry.com/themes/creative-cities-index/> Pristupljeno: 14.3.2019.

7. Landry, C. (2013). Commission a Creative Cities Index Report. Dostupno na: <http://charleslandry.com/contact/commission-a-creative-cities-index-report/> (Pristupljeno: 14.3.2019.)
8. Montgomery, J. (2003.): Cultural Quarters as Mechanisms for Urban Regeneration; Part 1: Conceptualising Cultural Quarters. Dostupno na: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1561426042000215614> (Pristupljeno 21.5.2019.)
9. Kusić, A. i Šimundža, D. (1981). Uloga i značaj UNESCO-a u svijetu. Crkva u svijetu, 16 (1), 40-53. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/89997> (Pristupljeno:21.5.2019.)
10. UNESCO. Dostupno na: <https://www.min-kulture.hr/unesco/> (Pristupljeno: 21.5.2019.)
11. Natječaj za UNESCO-ovu mrežu kreativnih gradova. Dostupno na: <https://www.nsk.hr/natjecaj-unesco-ovu-mrezu-kreativnih-gradova/> (Pristupljeno: 21.5.2019.)
12. Knežević, M., (2017). Kreativni gradovi budućnosti. Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku. Završni rad. Osijek.
13. Kreativni gradovi. Dostupno na: <http://kreativnigradovi.net/primjeri-iz-eu/> (Pristupljeno 23.05.019.)
14. Smart city Memphis. Dostupno na: <http://smartcitymemphis.blogspot.com/2007/12/manifesto-summit-put-memphis-in.html> (Pristupljeno 23.05.2019.)
15. UNESCO-ovi kreativni gradovi. Dostupno na: <https://www.min-kulture.hr/userdocsimages/Unesco/UNESCO%20Kreativni%20gradovi%202015%20%20info%20na%20hrvatskom LEKT.pdf> (Pristupljeno: 22.5.2019.)
16. Mreža kreativnih gradova. Dostupno na: <https://en.unesco.org/creative-cities//node/358> (Pristupljeno 23.05.2019.)
17. Bale - Grad hotel. Dostupno na: <https://www.bale-valle.hr/bale/grad-hotel> (Pristupljeno: 24.5.2019.)
18. Kreativni gradovi Hrvatske. Dostupno na: <http://kreativnigradovi.net/hrvatska/> (Pristupljeno 24.5.2019.)
19. Kreativni gradovi ili kako kreativna industrija i kulturna industrija mijenja svijet. Dostupno na: <http://www.udruga-gradova.hr/wordpress/wp-content/uploads/2016/07/5.-HKKKI.pdf> (Pristupljeno 24.5.2019.)

Prof. dr sc. Izet Banda¹
Doc. dr sc. Edin Glogić²
Doc. dr Mirsad Nalić³

UDK 657.12:004.738.5
Originalni naučni rad

STRATEŠKA ULOGA I ZNAČAJ RAČUNOVODSTVENOG INFORMACIONOG SISTEMA U SAVREMENIM USLOVIMA POSLOVANJA

Sažetak

Promjene koje su informacione tehnologije unijele u poslovne procese donijele su i problem u pronalaženju pravog pristupa primjene informacionih tehnologija u računovodstvu. Računovodstveni informacioni sistemi su neophodni za poslovne subjekte ne samo da bilježe i prate poslovne događaje koji se trenutno dešavaju ili koji događaji su se desili u prošlosti, oni su također jedan od najznačajnijih instrumenata menadžmenta za predviđanje finansijske budućnosti poslovnog subjekta i preuzimanje neophodnih mjeru za ostvarenje poslovnih ciljeva.

Ovaj rad istražuje upotrebu računovodstvenog informacionog sistema od strane domaćih poslovnih subjekata i uticaj na dostupnost informacija menadžmentu kao i njegovu stratešku ulogu u poslovnoj organizaciji.

Ključne riječi: računovodstveni informacioni sistem, informacije, računovodstvo, menadžment, preuzeće

Abstract

Changes that IT brought to business processes also brought a problem of finding a right approach for implementing IT in accounting. Accounting information systems are necessary for business subjects not only to record and track business events that are happening right now or what events have happened before, they are also one of the most important managerial instruments for predicting financial future of the business subject and implementing necessary measures to achieve those goals.

This paper seeks to examine the use of Accounting Information Systems (AIS) by domestic business subjects and the impact on availability of information to management as well as his strategic role in a business organisation.

Keywords: accounting information system, information, accounting, management, company

1. UVOD

U vremenu kada je informaciona tehnologija toliko napredna i konstantno napreduje i dalje se razvija, upravljati preuzećem bez korištenja informacionih tehnologija, odnosno bez oslanjanja na iste skoro je nezamislivo. U vremenu kada informacione tehnologije nisu bile na

¹ Dekan Ekonomskog fakulteta, Evropski univerzitet „KALLOS“ Tuzla, izet.banda@gmail.com

² Profesor na Visokoj školi FINra Tuzla i docent na Fakultetu poslovne ekonomije, Sveučilište/Univerzitet „VITEZ“ Vitez, edin.glogic@gmail.com

³ Docent dr Mirsad Nalić, profesor na Evropskom univerzitetu „Kallos“ Tuzla, Ekonomski fakultet

ovom nivou razvijene upravljati preduzećem i donositi poslovne odluke bez adekvatne informacijske podloge bilo je nemoguće. U današnje vrijeme informacija predstavlja veoma važan resurs i alat koji je preduslov za uspješno poslovanje preduzeća. Ako želimo uspješno voditi i upravljati preduzećem, donositi ispravne odluke potrebne su nam brojne informacije i to računovodstvene, finansijske, neračunovodstvene, nefinansijske, kvantitativne i nekvantitativne. Da bi koristili sve nabrojane vrste informacija u savremenom poslovanju, odnosno savremenom upravljanju preduzećem potrebno je da imamo izvor, odnosno bazu odakle ćemo poslovne informacije. Postoje mnogi izvori informacija za poslovno odlučivanje, ali sigurno posebno mjesto zauzima računovodstveni informacioni sistem, jer računovodstvo u kombinaciji sa savremenim informacionim tehnologijama ako ga koristimo ispravno predstavlja moćan alat za upravljanje preduzećem i alat za donošenje odluka na osnovu poslovnih podataka.

Savremeni informacioni sistem kao cjelina je sastavljen od više zasebnih sistema (podsistema) koji mogu samostalno proizvoditi poslovne informacije. Jedan takav sistem (podsistem) je svakako računovodstveni informacioni sistem. Ako posmatramo i analiziramo sisteme unutar informacionog sistema moguće je iste klasifikovati i izvršiti podjelu na osnovu informacija koje proizvode, tako da računovodstveni informacioni sistem na osnovu ulaznih računovodstvenih i finansijskih podataka možemo okarakterisati kao sistem koji proizvodi kvantitativne finansijske informacije.

Preduzećima u savremenom poslovanju potrebno je mnogo provjerenu i tačnih informacija kako bi pomoću odluka donijetih na osnovu istih uspješno i profitabilno poslovali i ostvarili rast svog poslovanja.

Upravo sistem kao što je računovodstveni informacioni sistem može biti osnova pomoći koje će preduzeća u Bosni i Hercegovini prevazići probleme i uspješno savladati poslovne prepreke u nepovoljnem poslovnom ambijentu kakav je poslovni ambijent u Bosni i Hercegovini. Pomoći kvalitetnog računovodstvenog informacionog sistema moguće je na vrijeme predvidjeti, dijagnosticirati probleme i pravovremeno na osnovu toga djelovati, odnosno preduzeti odgovarajuće radnje i donijeti odgovarajuće odluke na osnovu kojih će preduzeće uspješno i profitabilno poslovati.

2. PREDMET ISTRAŽIVANJA

Predmet istraživanja ovog u ovom radu je računovodstveni informacioni sistem kao temeljni izvor informacija koje su potrebne za uspješno upravljanje preduzećem. Razvojem nauke i tehnologije na globalnom nivou, razvojem informacionih sistema kako na mikro, makro i globalnom nivou razvija se i računovodstveni informacioni sistem. Računovodstveni informacioni sistem je uveliko zaslužan za dostignuća u privrednoj praksi jer bez računovodstvenog informacionog sistema bi bilo dosta teško prikupiti potrebne informacije, trebalo bi više vremena za obradu istih, a samim time bi bilo otežano poslovanje preduzeća.

3. ULOGA RAČUNOVODSTVENOG INFORMACIONOG SISTEMA U PREDUZEĆU

Postoji mnogo definicija o tome šta je informacija i koja je njena uloga. Tako je termin informacija moguće definisati na više načina zavisno u kojem kontekstu, odnosno u kojoj

situaciji koristimo istu. U našem slučaju informaciju možemo definisati kao moćan i neophodan poslovni resurs bez kojeg preduzeće nije u mogućnosti ostvariti poslovni rast i razvoj. Uspješno i kvalitetno upravlјati preduzećem je nezamislivo bez adekvatnih informacija u bilo kojem vremenu, posebno u vremenu kada su informacione tehnologije doživjele svoju ekspanziju i kada je komunikacija kao savremen alat razmjene informacija ovako razvijena. Da bi uspješno upravlјali i vodili preduzeće potrebno je mnogo različitih informacija kao što su informacije iz domena finansija i računovodstva, kvalitativne informacije, tehničko – tehnološke i mnoge druge poslovne i neposlovne informacije.

Kako se dalje detaljnije bavimo istražnjem informacije i njene uloge u savremenom poslovanju preduzeća moguće je primjetiti da se informacije prikupljaju obrađuju, klasificuju i čuvaju unutar preduzeća. Da bi bilo moguće operisati sa informacijama potrebno je imati integriran skup komponenti za obradu informacija, takav skup integrisanih komponenti možemo definisati kao informacioni sistem. Jedan informacioni sistem čini više različitih podsistema. Informacije koje se koriste u preduzeću prilikom donošenja poslovnih odluka prikupljaju se iz različitih mnogobrojnih izvora. Značajna uloga u prikupljanju, obradi i pripremanju poslovnih informacija za donošenje kvalitetnih odluka svakako pripada računovodstvenom informacionom sistemu.

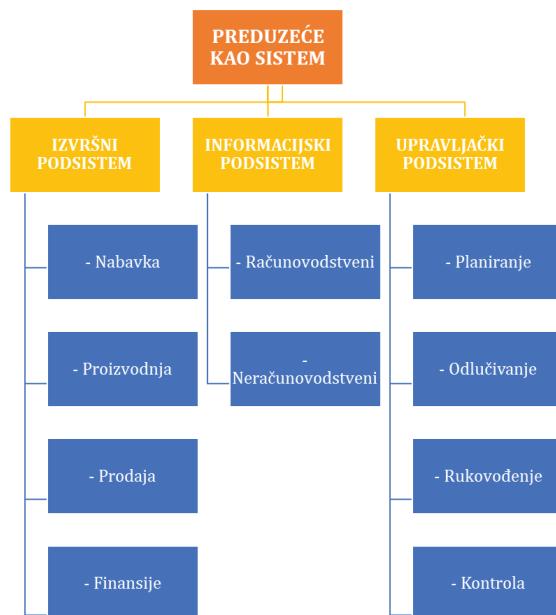
Računovodstveni informacioni sistem je sam za sebe funkcionalan sistem, ali je u isto vrijeme i važan podsistem ukupnog informacionog sistema. Najveći broj poslovnih informacija koje koristimo svakodnevno u poslovanju preduzeća i donošenju kvalitetnih poslovnih odluka dolazi upravo iz računovodstvenog informacionog sistema. Ako posmatramo sve podsisteme unutar jednog informacionog sistema preduzeća moguće je napraviti klasifikaciju istih prema vrsti finalnih informacija, pa tako za računovodstveni informacioni sistem možemo reći da je sistem koji je usmjeren za obradu i proizvodnju kvantitativnih finansijskih informacija. Unutar računovodstvenog informacionog sistema će primarno biti zabilježene sve poslovne transakcije koje je moguće vrijednosno iskazati. Kod donošenje poslovnih odluka potrebno je uzeti sve raspoložive informacije u obzir kako bi bila donošena što ispravnija i kvalitetnija odluka u tom procesu možemo reći da informacije iz računovodstvenog informacionog sistema predstavljaju neizostavan dio poslovne strategije svakog uspješnog menadžmenta savremenog preduzeća.

Ako preduzeće posmatramo kao jedinstven sistem tada na osnovu tog posmatranja možemo postaviti definiciju takvog sistema koja bi glasila: jedinstveni sistem predstavlja skup međusobno povezanih elemenata koji zajedničkim funkcionisanjem teže ka ostvarenju postavljenih ciljeva, a kao rezultat sistem – preduzeće napreduje i posluje uspješno. Da bi mogli preduzeće posmatrati kao jedinstveni sistem mora biti zadovoljeno nekoliko uslova a to su: da u takvom sistemu postoji najmanje dva elementa, da svi elementi sistema koreliraju međusobno, i kao glavni zadatak takvog sistema je da svi njegovi elementi imaju isti cilj, a to je rast i zavoj preduzeća. U skladu sa naprijed navedenim predučeće kao sistem možemo predstaviti na sljedećem grafikonu (Grafički prikaz 1.).

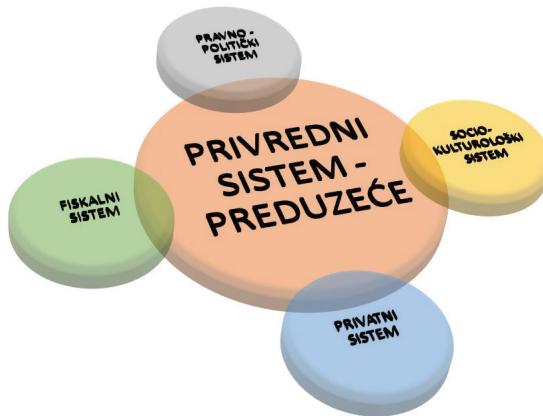
Svako preduzeće može imati svoje podsisteme, ali u isto vrijeme može biti i samo podsistem nekog većeg i kompleksnijeg sistema. Osim toga, važno je naglasiti da je poslovni sistem povezan i međuzavisani i sa ostalim društvenim podsistemima: pravni, politički, fiskalni i.t.d. (Grafički prikaz 2.)⁴. Npr. jedno preduzeće koje je samostalan funkcionalan sistem u isto vrijeme je član određene grupacije i na osnovu toga takvo preduzeće možemo istovremeno

⁴ Detaljnije o ovoj tezi možete vidjeti u D. Gorupić jr.: „Poduzeće – postanak i razvoj poduzetništva i poduzeća“, Informator, Zagreb, 1990., str. Br. 4.-9.

posmatrati kao sistem i kao podsistem, odnosno preduzeće u toku svog poslovanja mora biti u korelaciji sa fiskalnim, zdravstvenim, socijalnim i drugim podsistemasima u državi gdje posluje.

Grafički prikaz 1. – Preduzeće kao sistem⁵

Grafički prikaz 2. – Povezanost privrednog sistema sa ostalim društvenim sistemima

⁵ Prilagođeno na osnovu Ivana Mamić Sačer i Katarina Žager – „Računovodstveni informacioni sustav“, Hrvatska zajednica računovođa i finansijskih djelatnika, Zagreb 2008, strana br. 7

4. RAČUNOVODSTVENI INFORMACIONI SISTEM KAO DIO INFORMACIONOG SISTEMA PREDUZEĆA

4.1. RAZVOJ RAČUNOVODSTVENIH EVIDENCIJA

Da bi mogli razumjeti današnja dešavanja u računovodstvu moramo dobro proučiti prošlost i na osnovu toga uticati na dešavanja u budućnosti. Upravo na ovaj način su nastajale i razvijale se računovodstvene evidencije. Smatra se da u prve evidencije počele da nastaju onda kada je čovjek postao samosvjestan i bio natjeran sticajem okolnosti da otkrije sistem i način evidentiranja potrebnih podataka, odnosno kada je u najranijim oblicima robne razmjene (trgovine) počeo da zapisuje kupce koji su mu ostali dužni da ne bi zaboravio. Koristeći ovu tehniku zapisivanja došao je do onog nivoa kada mu evidencija o dužnicima nije bila dovoljna već mu je trebao podatak o količini prodate robe za određene kupce. Usljed novonastale potrebe i zahtjeva trgovac je morao iznaći način kako da dođe do potrebnih podataka i tada je na listu papira napisao ime kupca i počeo da na lijevu stranu papira bilježi svaku kupovinu tok kupca dok je na desnu stranu papira bilježio svaku naplatu od tog kupca. Onda je došao do zaključka da bih mogao i evidentirati svu robu koju prodaje u svojoj trgovini i odlučio je kada upiše na list papira od kupca na lijevoj strani dugovanje da odmah na drugom papiru na desnoj strani upiše i vrijednost robe koju je prodao. Trgovac koji je našao način kako da sebi obezbjedi potrebne podatke nije ni bio svjestan da je svojim postupcima ustrojio i otkrio sistem dvojnog knjigovodstva koji je danas primjenjuje i predstavlja osnovu modernog knjigovodstva.

Prema Š. Babiću smatra se da su se začetci prvih evidencija pojavili na onom nivu razvoja ljudske zajednice „kada je čovjek, zahvaljujući razvoju svoje svijesti, počeo voditi brigu o svojim namirnicima i o sredstvima za njihovo pribavljanje“.⁶

Kako se razvijala trgovina kao djelatnost tako su se razvijale i poslovne evidencije a sa njima i su se usavršavale i razvijale i računovodstvene evidencije. Kao što je navedeno revolucija u evidentiranju poslovnih promjena desila se kada je otkriven sistem dvojnog knjigovodstva. Prve zapise o dvojnom knjigovodstvu moguće je uočiti u djelu Dubrovčanina Benedikta Kotruljevića „O trgovini i savršenom trgovcu“ iz 1573. godine. To je u stvari integralno djelo o trgovcu - poduzetniku 16. vijeka, a jedan dio se odnosi i na računovodstvo i vođenje poslovnih knjiga.⁷

U zavisnosti od stepena razvoja i primjene informaciono – tehnoloških rješenja možemo govoriti o različitim metodama obrade podataka. Tako možemo govoriti o:⁸

- Sredstvima za ručnu obradu podataka,
- Sredstvima za mehaničku obradu podataka,
- Sredstvima za elektronsku obradu podataka.

Pod ručnom obradom podataka podrazumjeva se ručno evidentiranje poslovnih promjena, odnosno zapisivanje u dnevnik knjiženja pa tek onda u glavnu knjigu i kartice. U doba ovakve obrade podataka ovo je bio gotovo idealan način da se tokom evidentiranja što je više moguće izbjegne greška, a upravo mehanizam za to je bilo zapisivanje istih podataka o poslovnim promjenama na više različitih mjestu (dnevnik knjiženja, glavna knjiga, kartice....).

⁶ Š. Babić – Teorija i tehnika računovodstva, informator, Zagreb, 1971. str. 31.

⁷ Ivana Mamić Sačer i Katarina Žager – „Računovodstveni Informacioni Sistem“ Hrvatska zajednica računovoda i finansijskih djelatnika, Zagreb, 2008. godine, str. 19.

⁸ Ibidem

Kako su se razvijale i napredovale informaciono – komunikacijske tehnologije tako se sve više razvijala i elektronska obrada podataka, računovođe su sa tim razvojem sve mehaničkih poslova koje su radili prebacivali na elektronske uređaje za obradu podataka tako da su imali više vremena da se posvete nekim drugim stvarima koje su bitne za razvoj računovodstva i računovodstvene profesije.

4.2. OSNOVNA OBILJEŽJA RAČUNOVODSTVENOG INFORMACIONOG SISTEMA

Svaki sistem posjeduje obilježja i karakteristike na osnovu kojih se razlikuje od sistema u okruženju pa tako i računovodstveni informacioni sistem ima osnovna i jedinstvena obilježja na osnovu kojih se razlikuje od drugih sistema. Osnovna obilježja računovodstvenog informacionog sistema su da na osnovu evidentiranja nastalih poslovnih promjena u jednom preduzeću omogući korisnicima što više informacija za donošenje kvalitetnih odluka, informacija potrebnih za planiranje poslovanja i na kraju što više informacija potrebnih za analiziranje prošlih događaja, odnosno poslovnih promjena koje su nastale u prošlosti, a analiza istih je potrebna za buduće poslovanje. Do momenta pisanja ovog naučnog magistarskog rada u BiH ne postoji usvojena zakonska regulativa koja bi propisala osnovna minimalna obilježja niti osnovne karakteristike kojih bi se proizvođači računovodstvenih informacionih sistema morali pridržavati pri proizvodnji istih. U našem okruženju postoje profesionalna tijela koja djeluju u okviru računovodstvene struke donijela su i usvojila određene akte koji uređuju oblast informacionih sistema. Tako u Srbiji postoji Standard RSS 33 – Računovodstveni softverski standard koji je donio i usvojio Savez računovođa i revizora Srbije 2003. godine, revidiran 2008. godine koji reguliše oblast računovodstvenog softvera odnosno računovodstvenih informacionih sistema. Prema ovom Standardu osnovna kvalitativna obilježja računovodstvenog informacionog sistema su:

- Funkcionalnost (functionality),
- Pouzdanost (reliability),
- Upotrebljivost (usability),
- Efikasnost (efficiency),
- Pogodnost za održavanje (maintainability),
- Prenosivost (portability).

U nastavku će svako od naprijed nabrojanih kvalitativnih obilježja biti ukratko objašnjeno radi što bolje prezentacije i da bi potencijalnim čitaocima ovog rada tretirana problematika bila što bolje predočena.

Funkcionalnost – predstavlja sposobnost da svaka komponenta računovodstvenog informacionog sistema izvršava svoj dio zadataka što brže i na što jednostavniji način kako bi cijelokupan računovodstveni informacioni sistem ispunjavao zahtjeve korisnika, a također po potrebi bio u interakciji i sa ostalim aktuelnim poslovnim programskim paketima. Upotreba tako funkcionalnog računovodstvenog informacionog sistema povećava učinkovitost i profitabilnost preduzeća.

Pouzdanost – predstavlja mogućnost računovodstvenog informacionog sistema da u svakom momentu odgovori zahtjevima korisnika i da korisnik na zahtjev dobije pouzdane informacije.

Upotrebljivost – predstavlja sposobnost računovodstvenog informacionog sistema da bude prilagođen korisniku i da korisnik bez većih poteškoća može ovladati istim i koristiti ga u obavljanju svakodnevnih poslovnih zadataka.

Efikasnost – predstavlja sposobnost računovodstvenog informacionog sistema da korisniku obezbjedi zahtjevane performanse pod određenim uslovima saglasno raspoloživim resursima u datom momentu.

Pogodnost za održavanje – predstavlja sposobnost da računovodstveni informacioni sistem bude promjenjiv i prilagodiv novonastalim situacijama kao što su npr. Zakonske promjene ili zahtjev za promjenom i prilagodbom od strane korisnika.

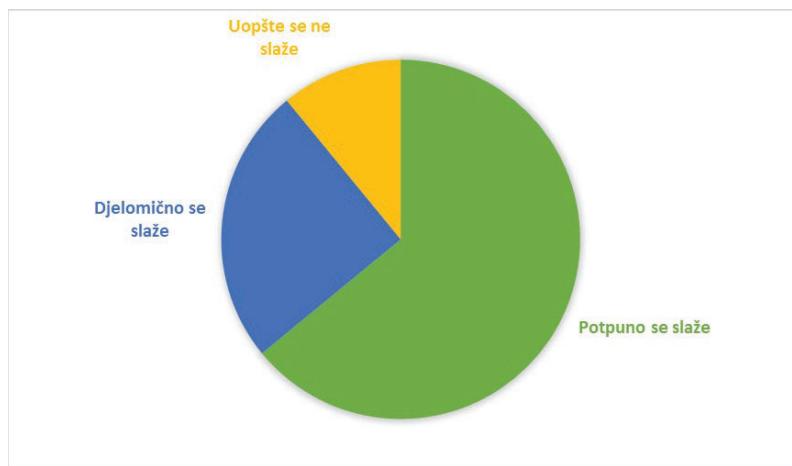
Prenosivost – predstavlja sposobnost prijenosa računovodstvenog informacionog sistema iz jednog poslovnog okruženja u drugo poslovno okruženje ili mogućnost prijenosa sa jednog računarskog hardverskog sklopa na drugi radi npr. zamjene računarske opreme novom i savremenijom ili radi održavanje računarskih sistema.

5. REZULTATI ISTRAŽIVANJA ULOGE RAČUNOVODSTVENOG INFORMACIONOG SISTEMA U POSLOVANJU PREDUZEĆA U BIH

Prilikom provođenja istraživanja putem anketnih upitnika, anketirano je ukupno 30 (100%) ispitanika, od ukupnog broja anketiranih ispitanika na pitanje „*Da li koriste neki oblik računovodstvenog informacionog sistema u svom poslovanju?*“ potvrđno je odgovorilo 17 ispitanika ili 53%, dok je negativno odgovorilo 13 ispitanika ili 47%.

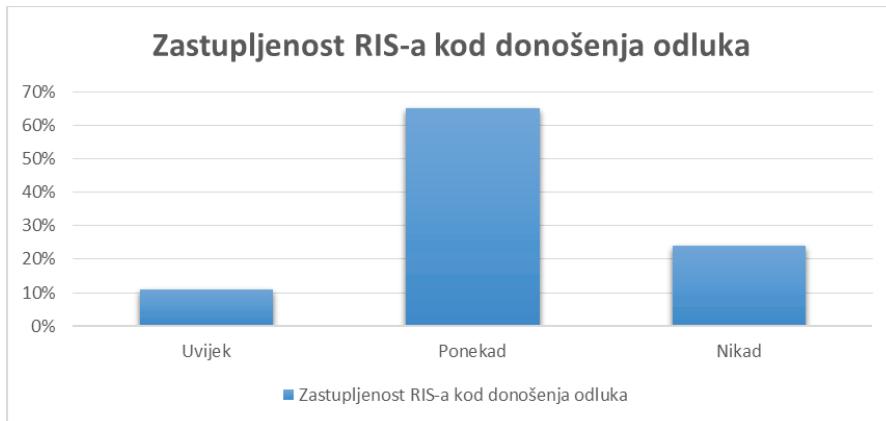
Ukupan broj ispitanika	30	100 %
Broj ispitanika koji koriste RIS	17	53 %
Broj ispitanika koji ne koriste RIS	13	47 %

Dalje, obrađujući rezultate koji su dobijeni u istraživanju dolazimo do određenih spoznaja, i to: od 53% istraživanjem obuhvaćenih ispitanika, odnosno 17 ispitanika sa potvrđnim odgovorom da u svom poslovanju koriste neki oblik računovodstvenog informacionog sistema, 71% ili dvanaest ispitanika se potpuno slaže da računovodstveni informacioni sistem ima ključnu ulogu u poslovanju, unapređuje i olakšava poslovanje privrednog društva, dok 23% ili četiri ispitanika se djelomično slažu sa prethodnom konstatacijom, a 6% ili jedan ispitanik se ne slaže da korištenje računovodstvenog informacionog sistema ima ključnu ulogu u poslovanju, unapređuje i olakšava poslovanje privrednog društva.

Grafički prikaz 3 – Prikaz mišljenja ispitanika o korištenju i ulozi RIS-a

Dalje, istraživanjem smo došli do spoznaja o upotrebi i korištenju informacija iz savremenog računovodstvenog informacionog sistema prilikom donošenja poslovnih odluka. Tako, više od pola ispitanika koji su u istraživanju odgovorili da koriste računovodstveni informacioni sistem u poslovanju, odnosno 65% (11 ispitanika) tvrdi da se ponekad oslanjaju na podatke iz RIS-a kod donošenja poslovnih odluka, dok 24% (3) ispitanika se nikad ne oslanja na RIS kod donošenja poslovnih odluka, već poslovne odluke donosi isključivo na osnovu vlastite intuicije i zaključaka. Svega 11% (2) ispitanika je odgovorilo da su poslovne odluke koje donosi u potpunosti zasnovane na informacijama iz računovodstvenog informacionog sistema koji koriste.

Grafički prikaz 4 – Prikaz zastupljenosti RIS-a kod donošenja poslovnih odluka

I pored ekspanzije i razvoja informacionih tehnologija još uvijek mali broj preduzeća u svom poslovanju koristi savremene informacione tehnologije. Istraživanje je pokazalo da svega 53% (17 ispitanika) od ukupnog broja ispitanika obuhvaćenih istraživanjem u BiH je uvidjelo da korištenjem računovodstvenog informacionog sistema značajno unapređuju i pospešuju poslovanje preduzeća, što posljedično dovodi do povećanja poslovnih performansi kao uslova za stvaranje konkurentske prednosti u turbulentnim uslovima poslovanja.

6. ZAKLJUČAK

Zaključak ovog rada je da računovodstveni informacioni sistem ima stratešku ulogu u poslovanju preduzeća i predstavlja kvalitetnu podršku poslovanju. Podrška se ogleda u obezbeđenju i prezentaciji potrebnih i kvalitetnih poslovnih i finansijskih informacija za potrebe menadžmenta u preduzeću, a sve u cilju donošenja pravih poslovnih odluka. Provodeći istraživanje došlo se do zaključka da veliki broj preduzeća u BiH još uvijek ne koristi savremene računovodstvene informacione sisteme u svom poslovanju. Menadžment u preduzećima u BiH nije dovoljno upoznat sa mogućnostima i benefitima primjene i korištenja savremenih informacionih tehnologija u poslovanju preduzeća, a samim time su uskraćeni za kvalitetne i pouzdane informacije koje bi značajno povećale kvalitet i brzinu donešenih odluka. Ako posmatramo zemlje u okruženju, možemo primjetiti da oblast računovodstvenih informacionih sistema i računovodstvenih software-a je uređena i standardizovana, što u BiH nije slučaj. Mišljenja samo da je potrebno da nadležna profesionalna tijela za računovodstvo i finansije u BiH donesu i usvoje bar jedan dokument u obliku računovodstvenog standarda, zakona, uputstva ili neki drugi sličan akt kojim bi se regulisala oblast računovodstvenog software-a i time povećao kvalitet računovodstvenih informacionih sistema, a samim time i poboljšala podrška poslovnim procesima, što u konačnici rezultira boljim poslovnim, a unutar njih i finansijskim performansama.

7. LITERATURA

- Babić Š. – Teorija i tehnika računovodstva, informator, Zagreb, 1971
- Glogić E, „Računovodstveni informacioni sistem privrednih subjekata u FBiH”, Naučni magistarski rad, BiH, 2014
- Gorupić D.: „Poduzeće – postanak i razvoj poduzetništva i poduzeća“, Informator, Zagreb, 1990
- Ivana Mamić Sačer i Katarina Žager – „Računovodstveni informacioni sustav“, Hrvatska zajednica računovođa i finansijskih djelatnika, Zagreb 2008
- Kurtanović S., Glogić E., „Računovodstveni informacioni sistem kao faktor jačanja konkurenčke sposobnosti preduzeća“, 1. Međunarodni simpozij Vlašić, Bosna i Hercegovina, 2013. g
- Sikavica P., Novak M. – „Poslovna organizacija“, Informator, Zagreb, 1999
- Zelenika R., Metodologija i tehnologija izrade znanstvenog i stručnog djela, Ekonomski Fakultet u Rijeci, Rijeka

MIGRANTSKA KRIZA EUROPJSKE UNIJE (2015. – 2019.)

Sažetak

Prostorna pokretljivost stanovništva pojavljuje se od samog postanka ljudskog društva, pa sve do danas. Kada govorimo o kretanju stanovništva, možemo ga definirati u širem smislu kao polustalnu ili stalnu promjenu mjesta boravka. Međutim, definiranje prostorne pokretljivosti ne objašnjava koliko točno ona traje ili na kojoj je udaljenosti, niti radi li se o prisilnoj ili o dobrovoljnoj pokretljivosti, unutar jedne ili više zemalja. Migracije su u povijesti čovječanstva oduvijek postojale. One su iz različitih razloga poticale ljudi da napuste svoje mjesto stanovanja, odnosno da presele. Migracije stanovništva u suvremenom društvu najviše su potaknute ratnim i ekonomskim motivima. Kada je riječ o migracijama unutar Europske unije, one su najviše potaknute ekonomskim motivima, no kada se radi o migracijama iz trećih zemalja u Europsku uniju, najviše se radi o migracijama potaknutima ratnim stanjem. Jedna takva migracija, koja je izazvala migrantsku krizu, zahvatila je Europu 2015. godine. Europska unija uvela je mjere kojima će se rješavati kriza, međutim, danas ona još uvijek nije riješena. U ovom radu biti će prikazana aktualna situacija u Europskoj uniji sa posljednjim dostupnim podacima, kao i kretanje migranata u razdoblju između 2015. i 2019. godine

Ključne riječi: Migracije, Europska Unija, Migrantska kriza

Abstract

The spatial mobility of the population appears from the very beginning of human society. When we talk about population movement, we can define it in a broader sense as a semi-permanent or permanent change of residence. However, spatial mobility does not explain exactly how long it lasts or at what distance, nor whether it is forced or voluntary mobility, within one or more countries. Migrations have always existed in the history of humanity. For various reasons, they encouraged people to leave their place of residence, i.e., to move. Population migrations in modern society are mostly driven by war and economic motives. When it comes to migration within the European Union, it is mostly driven by economic motives. However, when it comes to migration from third countries to the European Union, it is mostly migration driven by the state of war. One such migration, which caused a migrant crisis, hit Europe in 2015. The European Union has introduced measures to address the crisis, but today it is still unresolved. This paper will present the current situation in the European Union with the latest available data and the movement of migrants in the period between 2015 and 2019.

Key words: Migrations, European Union, migrant crisis

¹ Juraj Rašić, mag.oec., Ekonomski fakultet u Osijeku, Osijek

1. Uvod

Motivi migrantskog kretanja mogu biti radni, obiteljski, obrazovni, politički i ratni. Također, migracije mogu biti trajne ili privremene. Tijekom masovnih migracija, onih koje se najčešće odnose na političke i ratne migracije, često se javlja migrantska kriza. Ona je posljedica masovnog trajnog ili privremenog priljeva migranata.

Migrantska kriza ostavlja brojne posljedice kako na domicilno stanovništvo, tako i na same migrante. U ovom radu naglasak će se staviti na migrantsku, odnosno izbjegličku krizu koja je kulminirala 2015. godine u Europi te je zahvatila i Hrvatsku. Naime, uslijed masovne migracije državljana Sirije, dobar dio Europe je bio zahvaćen migrantskom krizom te su pojedine države na problem migranata gledale pozitivno dok su druge bile vrlo negativno raspoložene prema migrantima. Riječ je o iznimno važnoj temi jer je riječ o situaciji koja je za Hrvatsku pomalo nova s obzirom da se tijekom migrantske krize, ali i danas suočava sa situacijom da treba zauzeti stav prema migrantima, prihvatu migranata, osiguravanju uvjeta za migrante i sl.

Cilj rada jest usporediti stanje početka krize 2015. sa stanjem koje možemo zateći danas, te kroz pregled vidjeti koje su rute kojima su se migranti kretali u periodu od 2015. i 2019. godine, kao i usporedbu stanja u zemljama njihovog krajnjeg odredišta.

2. Teorijski pregled

Migracije ili kretanje stanovništva (emigracija i imigracija) glavna je odrednica broja stanovnika na nekom području i potencijalne količine rada. „Pojam migracije stanovništva (mehaničko kretanje) označava prvenstveno prostornu pokretljivost, odnosno prostornu mobilnost stanovništva. Pojam mobilnost stanovništva širi je od pojma migracija, jer je migracija prostorna mobilnost stanovništva i kao takva samo jedan oblik ukupne mobilnosti stanovništva“ (Wertheimer-Beletić, 1999: 281). Prema IOM-u (International Organization for Migration) migracije definiramo i kao kretanje osobe ili skupine osoba, bilo preko međunarodne granice ili unutar države. To je pokret stanovništva, koji obuhvaća svaku vrstu kretanja ljudi, bez obzira na njezinu duljinu, sastav i uzroke; uključuje migraciju izbjeglica, raseljenih osoba, ekonomskih migranata i osoba koje se kreću u druge svrhe, uključujući spajanje obitelji. Međunarodna organizacija za migracije pri UN-u (IOM) daje i definiciju migranta „kao bilo koju osobu koja se seli ili se preselila preko međunarodne granice ili unutar neke države izvan svog uobičajenog mjesta boravka, bez obzira na pravni status osobe je li kretanje dobrovoljno ili prisilno, koji su uzroci pokreta ili koliko traje boravak.“ IOM se bavi migrantima i pitanjima migracije i u dogovoru s relevantnim državama, s migrantima kojima su potrebne međunarodne migracijske usluge.

Razlikujemo dvije vrste migracija:

1. Emigraciju stanovništva- odnosno odseljavanje stanovništva na neko područje.
2. Imigraciju stanovništva- odnosno odseljavanje stanovništva na neko područje.

Razlika između imigracija i emigracija u nekom području naziva se migracijskim saldom, neto migracijom ili migracijskom bilancem. Ona može biti pozitivna (mehanički priraštaj stanovništva) ili negativna (mehanički pad stanovništva). (Leksikografski zavod Miroslav Krleža; www.enciklopedija.hr/40619)

Također je važno navesti da se migracije razlikuje s obzirom na vremensko trajanje stoga razlikujemo dnevne, tjedne, mjesecne, sezonske, privremene i konačne migracije. (Vera Graovac Matassi (2004.);

Prema Wertheimer-Baletić, A. (1999.) postoje različiti tipovi migracija koji se definiraju prema različitim kriterijima:

Prema **kriteriju državnih granica (1)**, mogu se razlikovati unutarnje i vanjske migracije. Unutarnje migracije odnose se na migracije unutar granica jedne države, odnosno čije je polazište i odredište u istoj državi, dok je kod vanjskih migracija, polazište unutar granica jedne, a odredište izvan granica te države. Vanjske migracije s druge strane uzrokuju promjenu broja stanovnika i u zemlji polazišta i u zemlji odredišta pa se na taj način smanjuje broj stanovnika u jednoj a povećava u drugoj državi. I unutarnje i vanjske migracije u određenoj zemlji imaju različite demografske, gospodarske, socijalne političke i druge posljedice. Najčešće unutarnje migracije odvijaju se u smjeru selo-grad koje imaju važnu ulogu u zemljama u razvoju, migracije grad-grad ili grad-predgrađe prevladavaju u razvijenim zemljama. Prema **kriteriju vremena (2)** razlikuju se definitivne i privremene migracije. Definitivne migracije odnose se na promjenu mjesta stalnog boravka u vanjskim i u unutarnjim migracijama te utječu na ukupan broj stanovnika, demografske i ostale strukture stanovništva. Privremene migracije obuhvaćaju ekonomski aktivno stanovništvo, koje iz ekonomskih razloga privremeno migrira u drugu zemlju ili u područje iste zemlje. Privremene migracije s vremenom mogu postati i definitivne migracije na koje utječu gospodarski, društveni i drugi čimbenici, a mogu se svrstati u tri oblika (privremene migracije u užem smislu, sezonske migracije i dnevne migracije). Prema **kriteriju uzroka(3)**, razlikuju se ekonomske i neekonomske migracije, ekonomske migracije definiraju se kao kretanje stanovništva iz mjesta podrijetla u odredište migracije iz ekonomskih razloga kako bi se postigli bolji životni uvjeti, viši dohodak itd. Neekonomske migracije odnose na sve oblike migracija koji su uvjetovani neekonomskim razlozima i to političkim, individualno psihološkim, obiteljskim, zdravstvenim, klimatskim i dr. Prema **kriteriju volnosti (4)** razlikujemo dobrovoljne i prisilne migracije. Dobrovoljne migracije odnose se na one u kojoj migrant slobodno odlučuje hoće li migrirati ili ne, s druge strane prisilne migracije odnose se na migriranje kada osoba ne može samostalno odlučiti hoće li migrirati ili ne, odnosno, nema mogućnost izbora. Razlozi prisilne migracije su politički sukobi (ratovi), prirodne katastrofe (potresi, poplave i dr.) itd. Prema **kriteriju organiziranosti (5)** razlikuju se organizirane i spontane (stihajske) migracije. Organizirane migracije su migracije u kojima migrant unaprijed zna područje u koje će emigrirati ili imigrirati, te prednosti koje mu ono donosi. Spontane migracije vođene su ekonomskim motivima te prevladavaju nad organiziranim migracijama.

Migracije se često mogu analizirati u okviru „push-pull modela“, koji obuhvaća negativne faktore pritiska, koji na neki način potiskuju ljude da napuste svoju domovinu i pozitivne faktore, kojima se privlači ljude kao mjesto poželjno za život. Autori Ramos i Suriñach (2016.) odredili su kako se migracije povezuju demografskim, geografskim, socijalnim, kulturnim, ekonomskim i političkim karakteristikama i zemalja podrijetla, ali i zemalja odredišta. Autori su razvrstali navedene karakteristike prema push i pull faktorima kako slijedi:

Tablica 1.: Karakteristike migracija prema push i pull faktorima

KARAKTERISTIKE	PUSH FAKTORI	PULL FAKTORI
<i>Demografske</i>	Visoka stopa nezaposlenosti Visoka stopa rodnosti	
<i>Geografske</i>	Udaljenost Granice	
<i>Socijalne, povijesne i kulturne</i>	Politička, rasna i etnička netrpeljivost Kršenje ljudskih prava	Okupljanje obitelji Migracija dijaspore Izostanak diskriminacije Zajednički jezik Kolonijalne veze
<i>Ekonomski</i>	Siromaštvo Nezaposlenost Niske plaće Nedostatak osnovnih zdravstvenih potreba i obrazovanja	Mogućnost većih prihoda Potencijal za poboljšanje životnog standarda Osobni i profesionalni razvoj
<i>Političke</i>	Konflikt, nesigurnost, nasilje Korupcija Loša uprava	Politička sloboda Sigurnost

Izvor: Izrada autora prema Ramos, R. i Surinach, J. (2016)

3. Migrantska kriza u EU (2015. -2019)

Republika Hrvatska i Europska unija, 2015. godine suočili su se sa ogromnim dolaskom izbjeglica na svoj teritorij. Razlog dolaska velikog broja migranata su ratni sukobi u Siriji i okolnim područjima doveli su do velikog izbjegličkog vala u Europi 2015. godine. Kriza se do sredine

2016. godine održavala na mediteranskim obalama Italije (do koje su migranti dolazili većinom putem mora). Nakon velikog broja neuspjelih pokušaja te samih pogibelji na putu, migranti su se u masovnim skupinama ljudi spremili na put preko kopna. Na taj način je i zabilježen prvi masovni priljev migranata na Balkanu kojeg su koristili kao rutu za ulazak u Europsku uniju.

Prema Tadić i suradnicima (2016.) migrantski/izbjeglički val posljedica je višegodišnjih tranzicijskih procesa na Bliskom istoku i Sjevernoj Africi u sklopu tzv. Arapsko proljeće. Ovakvi procesi u Siriji i Libiji rezultirali su građanskim ratom, ali i uzrokovali nestabilnost i humanitarnu krizu u susjednim zemljama (Turskoj i Libanonu), što je dalo naslutiti izbjeglički val te se za njega pripremiti. Nažalost, pripreme nisu obavljene niti u Hrvatskoj niti u drugim zemljama na tzv. Balkanskoj ruti – od Grčke do Njemačke.

Prema analizi UNCHR-a sedam je glavnih razloga za izbjeglički val prema EU:

- Gubitak nade za promjenom situacije nabolje ili bilo kakvo rješenje na vidiku

- Povećanje siromaštva, izbjeglice u Libanonu suočene sa visokim troškovima života; izbjeglice u Egiptu i Jordanu – ne mogu si priuštiti osnovne stvari
- Ograničena mogućnost zaposlenja
- Nedovoljna pomoć i zdravstvena zaštita
- Prepreke u obnosi izbjegličkog statusa u Libanonu i Jordanu
- Oskudne mogućnosti za obrazovanje (zbog otežane situacije i pogoršanih uvjeta života)
- Nesigurnost u zemljama u okolini Sirije, odnosno strah od širenja sukoba i od negativnih reakcija domicilnog stanovništva

Prema podacima UNHCR-a u 2015. godini, izbjegličkim valom zabilježen je najveći broj dolazaka izbjeglica i migranata (1,015,000) preko Mediteranskog mora iz Sjeverne Afrike i Turske. Najveći broj, 856,723 izbjeglica i migranata putovao je morem od Turske do Grčke, sa krajnjim ciljem Njemačke i Švedske. Na područje Italije pristiglo je 153,842 izbjeglice ili migranta, dok ih je u Španjolsku pristiglo 16,263.

Kao odgovor na veliki priljev migranata, CEAS (*Common European Asylum System*) propisao je zajedničke standarde iz koje moraju poštivati podjednako sve članice Unije bez obzira na to o kojoj državi članici je riječ. Nakon donošenja akcijskih planova (*Ten point action plan on migration*) u travnju 2015. godine gdje ponovo prevladava sigurnosna dimenzija migracija, u svibnju 2015. godine donesen je „Europski migracijski program“ (*European Agenda on Migration*) u kojem se govori o strateškom dokumentu EU u područjima migracija i samog azila s nizom hitnih kratkoročnih kao i dugoročnih politika te mjera koje se tiču upravljanja neregularnim i azilnim migracijama u euro-mediteranskom prostoru.²

Kratkoročne hitne mjere – (prioritetne akcije) sekuritizacija granica:

- veća finansijska izdavanja za operacije na moru Triton i Poseidon (poslije i za operaciju Sophia)
 - aktivacija sustava hitnog upravljanja za pojačano osiguranje vanjskih granica zemalja EU-a, posebno unutar tzv. žarišnih točaka (hotspots) u područjima prvoga, masovnog ulaska u EU (Grčka, Italija)
 - zajednička obrambena i sigurnosna politika s ciljem uništavanja krijumčarskih kriminalnih mreža
 - provođenje sustava registriranja te koordiniranog povratka i readmisije migranta eksternalizacija mogućih rješenja u zemljama porijekla i zemljama tranzita
 - finansijska ulaganja u regionalne programe razvoja i zaštite u sjevernoj Africi i na Rogu Afrike
 - slanje europskih migracijskih službenika u zemlje tranzita (s usmjerenosću na pokušaj zadržavanja migranta u tim teritorijima)
 - otvaranje centara s nekoliko praktičnih svrha (uključujući i detenciju ili pak odvraćanje migranta) u zemljama centralne Afrike (jedan je predviđen u Nigeru), u suradnji s IOM-om i UNHCR-om sustav kvota za preseljenje i relokaciju tražitelja zaštite i izbjeglica između država članica
 - provođenje sheme preseljenja i premještanja.

Dugoročne mjere:

Suzbijanje uzroka neregularnih migracija

- Utjecaj na inicijalne uzroke/pokretače migracija u zemljama porijekla
- Raskrinkavanje krijumčarskih te mreža trgovanja ljudima
 - Poticanje povratka

² European Commission - Europska komisija

Spašavanje života na vanjskim granicama

- Bolje upravljanje vanjskim granicama
- Solidarnost sa zemljama na vanjskoj granici
- Poboljšanje efikasnosti graničnih prijelaza

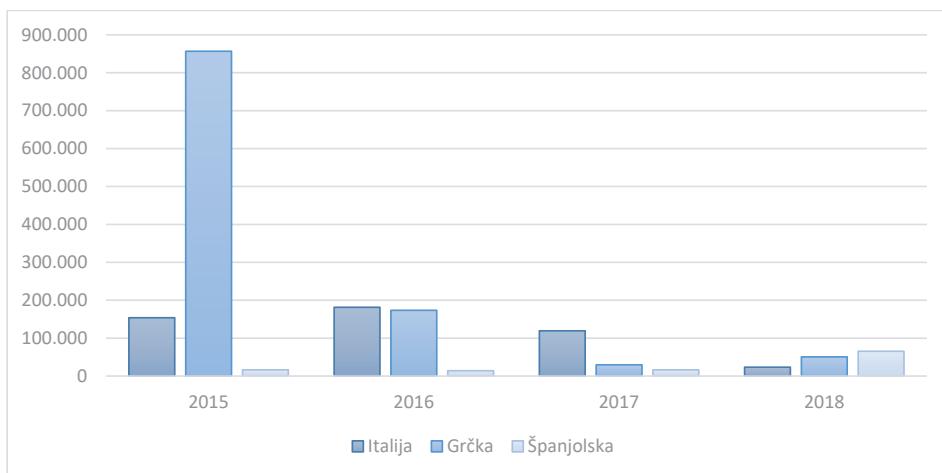
Jačanje zajedničke azilne politike

- Solidarnost među državama članicama
- Sustavno praćenje izbjegličkih kretanja

Primjena nove politike prema zakonitim migracijama

- Privlačenje poželjnih profila radnika deficitarnih zanimanja
- Olakšavanje ulaska migranta i priznavanja kvalifikacija
- Revizija „direktive o plavoj karti“.

Slika 1. Broj dolazaka migranta u razdoblju od 2015. – 2019.

Izvor: Izrada autora prema UNHCR

Danas se u odnosu na 2015. godinu, broj izbjeglica koji su pristizali u Grčku se drastično smanjio nakon sporazuma Europske Unije i Turske o vraćanju migranata koji se ne prijave za azil ili kojima je zahtjev odbijen. S druge strane, broj dolazaka i migranata se povećavao u Italiji u razdoblju od 2016. (181,436) i 2017. godine (119,369), sve dok nije značajno pao u 2018. godini na 23,400 migranata.

Migranti na svojim putovanjima koriste osam glavnih ruta:

- Istočno-mediteranska ruta
- Zapadno-balkanska ruta
- Središnja mediteranska ruta
- Zapadno-mediteranska ruta
- Albansko-Grčka ruta
- Istočne kopnene granice
- Zapadno-afrička ruta
- Crno more

Tablica 2. Glavne rute kretanje migranata

Rute	2014	2015	2016	2017	2018	2019 (Siječanj - Listopad)	UKUPNO
Istočno-mediteranska ruta	50.834	885.386	182.277	42.305	56.561	74.126	1.291.489
Zapadno-balkanska ruta	43.357	764.038	130.261	12.178	5.869	10.619	966.322
Središnja-mediteranska ruta	170.664	153.946	181.376	118.962	23.485	13.180	661.613
Zapadno-mediteranska ruta	7.272	7.164	9.990	23.143	57.034	22.160	126.763
Albansko-Grčka ruta	8.841	8.932	5.121	6.396	4.550	1.732	35.572
Istočne kopnene granice	1.275	1.920	1.349	776	1.084	582	6.986
Zapadno Afrička ruta	276	874	671	421	1.531	490	4.263
Crno more	433	68	1	537	0	1	1.040

Izvor: Izrada autora prema podacima UNHCR (The UN Refugee Agency)

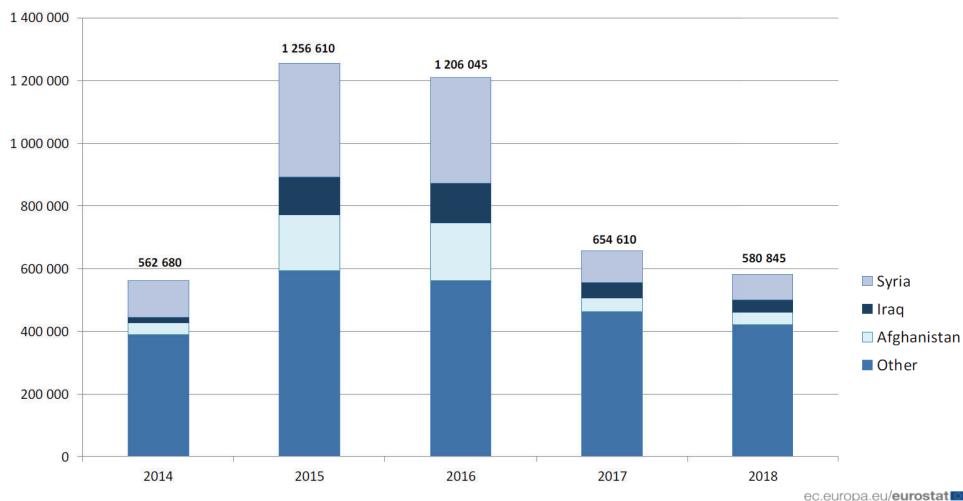
U tablici 2. prikazan je broj migranata koji su prošli različitim rutama prema odredištu, najčešće Njemačkoj, Francuskoj, Grčkoj, Španjolskoj, Italiji. Vidljivo je da se broj migranata u odnosu na 2015. Godinu, odnosno sami početak migrantske krize, drastično smanjio. U razdoblju od 2015. – 2017. Godine zabilježen je kontastan pad, dok se broj migranata u 2018. Godini ponovno počeo povećavati na većini ruta. Što se tiče 2019. Godine, trenutno su dostupni podaci samo do Listopada 2019. Godine, međutim vidljiv je rast na dvije glavne rute (Istočno-mediteranska ruta I Zapadno-balkanska ruta).

Prema Eurostatu, zemlje koje najčešće traže azil u razdoblju od 2014. godine do danas su Sirija, Irak, Afganistan, Nigerija, Pakistan.

Prema podacima (UNCHR) u 2015., 1 255 600 tražitelja azila zatražilo je međunarodnu zaštitu u državama članicama EU, što je dvostruko u odnosu na prethodnu godinu (2014.). Broj Sirijskih izbjeglica, koji su tražili međunarodnu zaštitu udvostručio se 2015. godini do brojke od 362 800 migranata u odnosu na godinu ranije, dok se broj Afganistanaca skoro učetverostručio na 178 200, a broj Iračana povećao se sedam puta na 121 500 migranata. Oni predstavljaju tri glavna državljanstva onih koji traže azil u zemljama EU.

Prema zadnjim podacima (UNCHR) 2018. godine, broj tražitelja azila ponovno se smanjio na razinu na kojoj je bio 2014. godine. U 2018. godini, 580 845 tražitelja azila zatražilo je međunarodnu zaštitu u državama članicama EU, što je 11% manje u odnosu na prethodnu godinu (2017) i 54% manje u odnosu na 2015. godinu, odnosno godinu početka izbjegličke krize.

Slika 2. Broj tražitelja azila registriranih u zemljama Europske unije

Izvor: Izvještaj Eurostat

Prema Eurostatu, u 2015. godini Europska Unija dobila je 1.256.610 zahtjeva za azil, a najviše zahtjeva zabilježeno je u Njemačkoj (441.800 odnosno 35% svih tražitelja azila u Europskoj uniji), a prema *German Federal Office of Migration and Refugees* čak 70% registriranih tražitelja azila kao razlog odlaska iz svojih zemalja jest bijeg od rata. Nakon Njemačke, najveći broj tražitelja azila imala je Mađarska (174.400, odnosno 14%), Švedska (156.100, odnosno 12%), Austrija (85.500, odnosno 7%) i Francuska (70.600, odnosno 6%)

Danas, prema podacima Eurostata iz 2018. godine, 28% svih tražitelja azila u Europskoj uniji zabilježila je Njemačka, nakon Njemačke slijede Francuska (110.500 odnosno 19%), Španjolska 52.700, odnosno 9%), Italija (49.200, odnosno 8%) i Ujedinjeno Kraljevstvo (37.300, odnosno 6%). Najviše podnesenih zahtjeva za azil dolazi od državljanina Sirije (14% od ukupnog broja), koji predstavljaju najveći broj državljanina koji traže azil još od 2013. godine. Od 80.900 Sirijaca koji su zatražili azil u EU u 2018. godini, više od polovice registrirano je u Njemačkoj (44.200 odnosno 55%). Osim toga, Sirijci su glavni tražitelji azila u čak osam država Europske unije.

Sa 41.000 tražitelja azila (7% od ukupnog broja u EU) u 2018. godini, državljanin Afganistana su drugi po redu tražitelji azila u EU. Skoro 29% Afganistanaca prijavilo se u Grčku (11.800), a najveći su tražitelji azila u pet država Europske unije.

Iračani (7% ukupnog broja prijavljenih) je treće najčešće državljanstvo tražitelja azila u EU u 2018. godini. Od ukupno 39.600 Iračana, više od 41% (16.300) prijavilo je azil u Njemačkoj, a Iračani su najveći tražitelji azila u dvije države Europske unije.

4. Zaključak

Migrantska kriza u zemljama Europske unije traje od početka 2015. godine. S obzirom na protekli period možemo reći da su učinjene određene dugoročne i kratkoročne mjere imale određeni učinak na rješavanje ili sprječavanje ove krize neki ustupci kako bi se ova kriza riješila

međutim pitanje koje još uvijek ostaje jest: Je li to dovoljno? Kao što je prikazano u radu, ustupci koji su učinjeni nisu u potpunosti otklonili krizu koja i dalje postoji, a prema podacima između 2018. i 2019. godine, broj migranata ponovno se povećao i nastavlja rasti.

Osim toga, navedeni podaci u radu govore o priljevu migranata koji su službeno registrirani, odnosno o broju zakonitih migranata. Međutim poznato je da postoji velik broj nezakonitih migranata na teritoriju Europske unije koji konstantno pokazuju povećanje. Ono što je gotovo nemoguće procijeniti jest stvarni broj migranata/azilanata koji su na teritorij Europske ušli ilegalno, pomoću krijumčara. Prema statistički pokazateljima, na području Europske unije postoji još velik broj nezakonitih migranata koji pokazuju povećanja, te kada ih pribrojimo broju za koje postoje podaci onda ćemo moći vidjeti raspon ove krize, a na navedenu temu autor predlaže daljnja istraživanja.Za uspješno rješavanje postojećeg stanja i budućih ilegalnih kretanja, nužno je uskladiti i dodatno potaknuti rasprave u EU o situaciji koja je aktualna te kako u potpunosti otkloniti priljev velikog broja ilegalnih migracija i krijumčarenja ljudi, u suprotnom dolazi do ugroze sigurnosti svih državljana Europske unije.

Reference

1. BBC (2016) Migrant crisis: Migration to Europe explained in seven charts [Dostupno na: <http://www.bbc.com/news/world-europe-34131911>]
2. EUROSTAT, Statistički ured Europske unije, [Dostupno na: <http://epp.eurostat.ec>]
3. European Commision (2015.) Joint Foreign and Home Affairs Council: Ten point action plan on migration,[Dostupno na: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_15_4813]
4. IOM (International Organization for Migration, IOM; www.iom.int/key-migration-terms)
5. Ramos, R., Suriñach, J. (2016) „A Gravity Model of Migration Between The ENC and The EU“, Tijdschrift Voor Economische en Sociale Geografie, 108 (1): 21-35.
6. Tadić, J., Dragović, Tadić: Migracijska i izbjeglička kriza – sigurnosni rizici za EU Polic. sigur. (Zagreb), godina 25. (2016) broj 1, str. 14-41
7. UNHCR (The UN Refugee Agency) – Refugees & migrants Arrivals to Europe in 2018, [Dostupno na:<https://www.unhcr.org/europe-emergency.html>]
8. Vera Graovac Matassi (2004) Svjetski dan migracija, [Dostupno na: www.geografska.hr/teme/svjetski-dan-migracija];
9. Wertheimer-Baletić, A. (1999.) Stanovništvo i razvoj, Zagreb: Mate

OLIMPIJSKE IGRE I RAZVOJ GRADA

Sažetak

Olimpijske igre kao globalni događaj svakim novim ciklusom postaju sve veće, bolje i jače ali i u organizacijskom smislu teže i komplikiranije za one koji se bave njihovom organizacijom. Osim što su često vrhunac karijere pojedinog sportaša, one su dokaz sposobnosti pa i moći domaćina da među velikom konkurenčijom izbore titulu domaćina, koja daje veliko zadovoljstvo ali i još veće odgovornosti. Da bi se Olimpijske igre održale moraju se zadovoljiti određeni preduvjeti kako bi se održala natjecanja iz pojedinih sportova. Tako je potrebna izgradnja stadiona, bazena i ostalih vrsta terena koji su potrebni da bi se natjecanja održala prema pravilima i prema najvišim standardima. Izuzev borilišta bitnu stavku čine olimpijsko selo u kojem će biti smješteni svi sportaši i njihovi timovi, ali i hoteli te popratni sadržaji za turiste, jer ipak su oni ciljana skupina koja će popuniti tribine stadiona i generirati novac koji će na kraju projekt učiniti isplativim. Sve ovo itekako utječe na vizure grada i njegov razvoj. Površina potrebna za sve navedeno često nije zanemariva, a u velikom broju slučajeva domaćinstva su dobivali gradovi poput Londona, čije su površine zasićene velikim brojem nekretnina, pa izgradnja novih, bez da se narušava red, često predstavlja veliki izazov. Obzirom da su Olimpijske igre događaj koji traje svega nekoliko tjedana, postavlja se pitanje na koji način će se prostori izgrađeni za Olimpijske igre koristiti nakon tog razdoblja. Ulaganja za izgradnju se broje u stotinama milijuna eura i upravo zbog toga se mora misliti na buduće naraštaje kojima će to ostati na korištenje.

Ključne riječi: Olimpijske igre, urbanizam, olimpijsko selo, sportska borilišta

Abstract

As a global event, the Olympic Games become bigger, better, and stronger with each new cycle, but also in organizational terms more difficult and complicated for those who deal with their organization. Apart from being the peak of an individual athlete's career, they are proof of the ability and even the host's power to choose the host's title among the high competition, which gives great satisfaction and even greater responsibilities. For the Olympic Games to take place, specific prerequisites must be met to hold competitions in certain sports. Thus, it is necessary to build stadiums, swimming pools, and other terrains necessary for the competitions to be held according to the rules and the highest standards. Apart from the arena, an essential item is the Olympic Village, where all athletes and their teams will be accommodated, but also hotels and accompanying facilities for tourists, because they are the target group that will fill the stadium stands and generate money and makes the project profitable. All this dramatically affects the views of the city and its development. The area required for all of the above is often not negligible, and in many cases, households were given to cities like London, whose areas are saturated with a large number of properties, so building new ones without disturbing order is

¹ Bruno Mandić, mag.oec., asistent na Ekonomskom fakultetu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek, e-mail: bruno.mandic@efos.hr

often a big challenge. Given that the Olympics are an event that lasts only a few weeks, the question arises about the usage of built spaces after the Olympics. Investments in construction amount to hundreds of millions of euros, so we must think about future generations who will be left to use them.

Key words: Olympics Games, urbanism, Olympic Village, sport arenas

1. Uvod

Predmet istraživanja je utjecaj dobivanja domaćinstva globalne sportske manifestacije na razvoj grada. Temeljna hipoteza na kojoj počiva ovaj rad je da domaćinstvo Olimpijskih igara može ostaviti dobar rezultat na razvoj grada, te na koristi u budućnosti koje će multiplicirati kroz razne stvari kao što su veći broj turista ali i kvalitetniji sadržaji koji će pomoći u razvoju novih mlađih sportaša. Analizirat će se postojeći tekstovi, te publikacije domaćina i Olimpijskog odbora koji će nam omogućiti da dođemo do rezultata, odnosno potvrde ili odbacivanja naše hipoteze. Kvalitetna sinteza svih navedenih tekstova ali i knjige koja je temelj ovog kolegija će nam pomoći u tome.

2. Općenito o Olimpijskim igrama i razvoju grada

Kao vrhunac karijere svakog sportaša Olimpijske igre su postale značajna manifestacija za svakog pojedinca koji se bavi sportom. Biti natjecatelj na Olimpijskim igrama predstavlja veliku čast iz razloga što svaki natjecatelj predstavlja svoju zemlju. Izuvez toga Olimpijske igre predstavljaju značajan događaj u ekonomskom smislu, jer njihovo održavanje iziskuje velike novčane iznose za organizaciju ali i za druge stvari kao što su televizijska prava koja se prodaju zainteresiranim televizijskim kućama te ulaznice za natjecanja i popratni sadržaji koje gledatelji koriste tokom trajanja Olimpijskih igara. Međutim u fokusu ovog rada će biti nešto drugo, a to je razvoj grada kao posljedica održavanja ovakvog događaja. Gradovi u kojima se održavaju Olimpijske igre dobivaju privremene poslove zbog poboljšavanja infrastrukture, stadioni, olimpijska sela, hoteli, prometnice i ostali sadržaji poput parkova, nepovratno oblikuju vizuru grada, te mu daju dodatnu vrijednost i nasljeđe za sve generacije. Kada se govori o Olimpijskim igrama, njihova povijest je duga i seže u vrijeme antičke Grčke. Olimpijske igre odvijale su se svake četiri godine u čast boga Zeusa koje su se održavale u grčkom svetištu Olimpiji na Peloponezu, a prvi sudionici su se natjecali u sprintu i konjskim utrkama. Olimpijske igre su s godinama prerasle u najveći sportski spektakl i san svakog sportaša. Glavni pokretač modernih olimpijadi bio je Pierre de Coubertin. Danas su Olimpijske igre međunarodna natjecanja u mnogobrojnim sportovima i disciplinama koje se održavaju svake četiri godine gdje se ljetne i zimske održavaju naizmjence svake dvije godine. Današnje olimpijske igre uz Svjetsko prvenstvo u nogometu i američki Superbowl spadaju među događaje s najviše pratitelja baš iz razloga što iza njih stoji duga povijest ali prije svega zanimljiva natjecanja u atletici, plivanju, košarci, tenisu i mnogim drugim sportovima koji svoju popularnost ili to što su još uvijek na životu, mogu zahvaliti upravo ovom događaju.

Da bi se dobilo domaćinstvo ovakvog događaja mora se pobijediti na izboru koji se provodi od strane Međunarodnog olimpijskog odbora. Domaćinstvo se uvijek dodjeljuje jednom gradu, koji mora predstaviti svoj plan na koji način planira realizirati događaj. Domaćinstvo se mora gradu dodijeliti minimalno 7 godina prije održavanja događaja, što jasno govori koliko je teško u svakom smislu realizirati događaj poput Olimpijskih igara. Tako se na stranicama Međunarodnog olimpijskog odbora mogu pronaći gradovi koji će ugostiti naredne Olimpijske igre, počevši od onih 2020. godine koje će ugostiti Tokyo, nakon toga će domaćini biti Peking

(2022.) , Paris (2024.) i Los Angeles (2028.). Što se tiče gradova/država u blizini, Bosna i Hercegovina odnosno Sarajevo su ugostili zimske olimpijske igre 1984. godine. Ključno za ostvarenje ovakvog događaja je grad i njegovo područje, te ljudi nastanjeni u gradu. Grad najčešće definiramo kao prostor na kojem ljudi obitavaju i rade, te zadovoljavaju svoje ostale životne potrebe, od jednostavnih kao što je pribavljanje potreština za život do onih kompleksnijih kao što su obrazovanje te razne vrste zabave. Svaki grad ima svoja obilježja odnosno urbani identitet. Tako skupina autora navodi da : „ definiranje imidža i identiteta postmodernog, odnosno postindustrijskog grada predstavlja iznimno složen proces. Od velike je važnosti prepoznavanje osnovnih kvaliteta urbane sredine, te isticanje samih tih prednosti u procesu stvaranja gradskog brenda. Može se govoriti o postojanju niza profila urbanih identiteta, odnosno prepoznatljivosti gradova po njihovoj osnovnoj odrednici.“ (Lamza-Maronić, Glavaš, Mavrin 2016.). Sve ovo što navode autori se može povezati s Olimpijskim igrama. Događaj poput tog ostavlja snažan utisak na imidž grada i oblikuje i usmjerava u drugom smjeru od toga kakav je bio do tad.

3. Utjecaj domaćinstva Olimpijskih igara na grad

Organizacija Olimpijskih igra je odlična za grada ili bi to trebala biti. Istina je da su uspjesi olimpijskih gradova domaćina poprilično neu Jednačeni. Država, ali prvenstveno grad u kojem se odvijaju Olimpijske igre može iskoristit upravo taj ekonomski utjecaj koji prati tako jedan veliki sportski događaj i na taj način promijeniti svoju strukturu kako bi se povećali prihodi od turizma, ali se također mogu stvarati i određeni ekonomski odnosi sa drugim zemljama. Vrlo je bitno naglasiti da sva potrebna infrastruktura ostaje u nasljeđe i nakon igara i upravo zbog toga može doći do poboljšanja različitih sustava što dovodi do razvoja industrije kao i stvaranja novih radnih mjeseta (Dragičević, 2016). S druge strane postoje primjeri kada su Olimpijske igre dovele do nevjerojatnih troškova za vrijeme i nakon održavanja. Ti troškovi su povezani sa vođenjem samih igara, a rezultirali su umjesto sa napretkom koje je i očekivan sa katastrofalnim posljedicama na gospodarstvo, te su na taj način unazadile cijelu zemlju domaćina. Troškovi igara su jako visoki i pokazano je da mnoge zemlje nisu mogle ostati u okviru planiranih proračuna. Osim toga na mnogim primjerima je pokazano da je povećanje zaposlenosti neodrživo (Sykes i sur.). Mnogi su gradovi ustanovili da dobrodošlica svjetskih sportaša i njihovih obožavatelja tijekom dva tjedna donosi puno manje koristi nego što se očekivalo u danima kada je grad prvi dao svoju ponudu. Olimpijske igre za organizaciju traže veliki ekonomski kapacitet jer izgradnja infrastrukture i održavanje samog događaja traže velika finansijska sredstva, angažman stručnjaka ali prije svega podršku države, jer teško je očekivati da će samo jedan grad sam iznijeti teret organizacije takve manifestacije, koliko god on velik ili bogat bio. Osim finansijskog tereta koji postoji, mnoge dobre stvari ostaju nakon Olimpijskih igara i potrebno je napraviti kvalitetnu strategiju što će se s građevinama nakon događaja učiniti. Izuzev borilišta kvalitetnu upotrebu mogu imati i ceste te ostala prometna infrastruktura. Megadogađanja u 21. stoljeću često predstavljaju odskočnu dasku za razvoj postojećih potencijala i stvaranje potpuno novih potencijala za određeni grad. Skupina autora navodi: „ Mega-eventi, odnosno megadogađanja, u pravilu su kratkotrajnog karaktera, no nude gradu, regiji ili državi priliku za pretvaranje kratkoročnih u dugoročne koristi, često i s učincima regeneracije. Događanja poput Olimpijskih igara (ljetnih i zimskih), Svjetskog prvenstva u nogometu, Europskog prvenstva u nogometu, Svjetske izložbe EXPO – pokazali su se kao izvrstan alat za procese urbanog brendiranja, brojni gradovi ovu su priliku iskoristili za gradnju nove infrastrukture, te za dugoročno jačanje gospodarstva grada i regije. Uz navedena događanja, jedinstvenu priku za urbanu regeneraciju nudi i projekt Europska prijestolnica kulture (European Capital of Culture – ECoC), koja je u samom trajanju znatno dulja od događaja poput Olimpijskih igara. Naime kulturna događanja u gradu domaćinu raspoređena su na jednu cijelu kalendarsku godinu. To znači da tijekom punih 365 dana grad domaćin ima

priliku istovremeno prikazati jedinstvenost svojeg kulturnog naslijeda, obogaćenog suvremenim umjetničkim streljenjima, te iskoristiti ovu jedinstvenu priliku za jačanje svoje kulturne i ostale infrastrukture, privlačenje značajnijeg broja turističkih dolazaka i noćenja, sveukupno jačanje gradskog i regionalnog gospodarstva, ali i pozitivne društvene promjene koje mogu proizaći iz gospodarskog napretka.“ (Lamza-Maronić, Glavaš, Mavrin 2016.). Iako nije tema ovog rada, grad u kojem se nalazi naše Sveučilište, te naš Ekonomski fakultet se kandidirao za Europsku prijestolnicu kulture, te unatoč uloženim naporima za osvajanje domaćinstva, nije izšao kao pobjednik, Rijeka je pobjedila, te će 2020. godine ponijeti titulu Europske prijestolnice kulture, no vratimo se Olimpijskim igrama. Među državama koje se u zadnje vrijeme ističu lošijim ekonomskim stanjem, kao domaćin igara se ističe Grčka, odnosno Atena, koja je Olimpijske igre ugostila 2004., autori navode značajna poboljšanja u razvoju grada upravo zbog događaja koji je ugostio. „ Domaćinstvo olimpijskih igara Ateni 2004. godine priskrbilo je značajnu količinu procesa urbane regeneracije. To se posebno ogledalo u sljedećim ciljevima:

- unaprijeđenje ekonomskih funkcija i kvalitete života u velikim urbanim središtima, součavanje s problemima urbanih središta regije;
 - revalorizacija urbanog okruženja i kvalitete života korištenjem i razvijanjem kulturnog naslijeda, revaloriziranjem estetike i pokretanjem okruženja urbanih središta te modernizacijom zdrave infrastrukture;
 - rehabilitacija područja stvaranjem nove zaštite okruženja;
 - intervencija urbanog razvoja u zapuštenim djelovima grada.
- (Dimopoulou,2009:10).“(Lamza-Maronić, Glavaš, Mavrin 2016.).

4. Upotreba infrastrukture nakon završetka igara

Olimpijske igre sa sobom donose i vrhunsku infrastrukturu. Olimpijski odbor uz izgradnju vrhunskih sportskih borilišta nalaže i izgradnju pomoćnih objekata kako bi i posjetitelji imali odlične uvjete. Naravno, poslije Olimpijskih igara ti svi pomoćni objekti ostaju na usluzi građana grada u kojem se odvijaju Olimpijske igre. Kao primjer iskorištene infrastrukture može se uzeti primjer Olimpijskih igara 2016.godine u Rio de Janieru. U Rio de Janeiru većina se borilišta nalazila u dijelu grada koji se zove Barra da Tijuca, gdje je smješteno i olimpijsko selo, dok je ostatak sportskih terena raspoređen u tri zone i to na plaži Copacabani, Maracani i Deodoru. Natjecanja su se održavala u 18 sportskih dvorana, terena i stadiona koji postoje otprije te je neke od njih trebalo samo malo obnoviti ili prilagoditi, 9 novih građevina projektirano je za potrebe Olimpijskih igara, a podignuto je i 7 privremenih, montažnih objekata koji će nakon natjecanja biti uklonjeni. Najveća novost je bila korištenje takozvane "nomadske arhitekture" koja će osigurati da se neke građevine koje tijekom Igara služe kao sportska borilišta poslije rastave te da se njihov građevinski materijal iskoristi za gradnju drugih, društveno korisnih i potrebnijih projekata. Ostali objekti bit će prenamijenjeni ili stavljeni na raspolaganje javnosti i sportašima. Tako bi primjer "nomadske arhitekture" nakon Olimpijskih igara trebao biti primijenjen na 2 od 9 sportskih objekata u Olimpijskom parku Barra. Od materijala korištenog za izgradnju Future Arene u kojoj se sada održavaju natjecanja u rukometu planira se gradnja 4 javne škole, svaka kapaciteta 500 učenika. Olympic Aquatics Stadium, u kojem se natječu plivači i vaterpolisti, također bi trebao biti rastavljen da bi se od njegovih dijelova izgradila dva centra za vodene sportove, svaki s olimpijskim bazenom od 50 metara te s gledalištem za 6000, odnosno 3000 ljudi. Carioca arena 3 ostaje na svom mjestu ali će služiti u svrhe obrazovanja pa će biti prenamijenjena u Olimpijsku eksperimentalnu školu s prostorom za 850 učenika koji uz edukaciju žele zadržati i visok stupanj treninga. Ostalih 6 objekata u olimpijskom parku Barra tvorit će Olimpijski trenažni centar i osiguravati vrhunske

sportske terene za tenis, hrvanje, dizanje utega, badminton, mačevanje, taekwondo, džudo i atletiku. Planirana je i dogradnja atletske staze za trčanje te dva terena za odbojku na pijesku, a od materijala RTV centra koji sada služi za emitiranje programa trebao bi biti sagrađen učenički dom sa 166 dvokrevetnih soba. Osim što će i dalje nuditi brojne sportske terene, Olimpijski park Deodoro trebao bi postati nova gradska zona za uživanje i opuštanje namijenjena mlađoj populaciji. U budućem X-parku staza za kajak postat će rekreacijsko jezero uz koje bi se trebale naći staze za vožnju BMX-a i bicikla, rampa za vožnju skateboarda, oprema za fitness na otvorenom te roštilji. I olimpijsko selo koje se sastoji od 31 nebodera visokih 17 katova postat će luksuzno naselje s nekoliko bazena i tropskim vrtovima te stanovima iz kojih pogled puca na jezero Jacarepaguá. Sa 12 milijardi dolara uloženih u infrastrukturu Olimpijske igre u Riju spadaju među najskuplje u povijesti. To je kod velikog broja lokalnog stanovništva izazvalo negodovanje jer se trenutno nalaze u dubokoj finansijskoj krizi. Sve je dodatno pogoršala činjenica da su zbog potreba novih prometnih trasa i gradilišta stanari nekih favela preseljeni na nove, udaljene lokacije, ali i saznanje da se državnim novcem financira gradnja novih linija autobusa i metroa koje uglavnom pogoduju ljudima koji žive u bogatijim četvrtima. Stoga bi realizacija projekata "nomadske arhitekture" nakon Olimpijskih igara bila korak koji bi stanovništvu Rio de Janeira ipak donio osjetljiviju korist i spriječio tužan scenarij u kojem brojne građevine nakon završetka velikog natjecanja zjape prazne i propadaju.

Za razliku od Ria de Janeira koji je Olimpijsku infrastrukturu iskoristio vrlo dobro, imamo primjer Sarajeva koje je iskoristilo jako malo ili gotovo ništa blagodati koje nude Olimpijske igre. Gre su, u konkurenciji japanskog Sappora i zajedničke kandidature švedskih Faluna i Göteborga, Sarajlije i dobile jer je taj grad bio poznat kao mjesto početka Prvog svjetskog rata, a ovo je trebao biti simbol svjetskog mira i bratstva među ljudima. Sarajevo je postalo centar svjetskog i medijskog zanimanja. To su bile prve zimske olimpijske igre održane u komunističkoj zemlji, a odvijale su se od 8. do 19. veljače 1984. godine. U programu je bilo alpsko skijanje, bob i sankanje, hokej i umjetničko klizanje, biatlon, nordijsko skijanje i skokovi. Bio je to rekordan broj sudionika iz četrdesetdevet zemalja, preko 1500 sudionika se natjecalo u 39 disciplina. Otvaranje XIV Zimskih olimpijskih igara pratilo je oko 60 000 ljudi na stadion Koševo, i oko dvije milijarde ljudi preko TV-a.

Osam godina nakon završetka igara buknuo je rat i Sarajevo je postalo ratna zona. U prvim mjesecima rata mnoge olimpijske zgrade su ciljano uništene. Sportski centar Zetra, s veličanstvenom ledenom dvoranom koja je bila pozornica ceremonije zatvaranja Olimpijskih igara bombardirana je i zapaljena. Također mjesta gdje su se dijelile medalje bila su ispunjena mećima, rupama a objekti devastirani te su postala mjesta na kojima su izvršene egzekucije. U organizaciju su igara svi su bili uključeni, od grada, republike te cijele bivše Jugoslavije. Za samu organizaciju potrošena su velika sredstava kako bi se osigurali smještajni kapaciteti kako u gradu tako i na planinama, izgradile prometnice, sportski centri kao što su Zetra i Skenderija, izgradnja žičara, ski staza itd. Kao što je ranije spomenuto većina toga što je izgrađeno za potrebe igara je uništeno za vrijeme rata dok su ostala borilišta potpuno uništena i zapuštena. Postavlja se pitanje postoji li šansa da se to ikada obnovi ili će ostati prostori koji će biti mladima podloga za crtanje grafita.

I drugi gradovi domaćini Olimpijskih igara imaju štošta za ispričati. Većina gradova jednostavno nemaju infrastrukturu potrebnu da izdrže dvojedni priljev sportaša, trenera, navijača i članova medija. Novac potreban za izgradnju sportskih objekata je porasla, i broj se u milijardama dolara, a akademski stručnjaci smatraju da takve investicije nisu mudre.

5. Zaključak

Sve je veći broj ekonomista sklon tvrditi da su kratkoročne i dugoročne prednosti smještaja Olimpijskih igara u najboljem slučaju pretjerane, a u najgorem nepostojće te mnogim zemljama domaćinima ostavlja velike dugove i obvezu održavanja. Također mnogi smatraju da bi olimpijski odbori trebali reformirati postupak nadmetanja odabira kaka bi potaknuli realno planiranje proračuna, povećali transparentnost i promicati održiva ulaganja koja služe javnom interesu. Ukoliko postoji pozitivan učinak on može trajati nekoliko godina ali ne trajno te se ogledava u pogledu ekonomskog i gospodarskog rasta tog grada. Također Olimpijske igre mogu imati i negativne utjecaje budući da gradovi moraju uložiti silne milijune dolara u pripremu i podnošenje ponude MOO-u. Tako je Tokyo potrošio čak 150 milijuna dolara na neuspjelu ponudu 2016. te otprilike polovicu toga za uspješnu ponudu 2020. Među ekonomistima je porastao konsenzus da su Olimpijskim igrama potrebne reforme kako bi bile dostupnije. Također svaki grad koji planira ugostiti igre trebao bi osigurati da se igre uklope u širu strategiju za promicanje razvoja koja će nadživjeti olimpijske svečanosti.

Reference

1. Dragičević, V. (2016.), Interakcija Olimpijskih igara i turizma. Menadžment u sportu, Vol. 7, No. 1 str. 21-34,
2. Lamza-Maronić, M., Glavaš, J., Mavrin, I., Urbani managment, Osijek: Ekonomski fakultet
3. Sykes, J., Saperstein B., King C. (2017.) The Economic Effects of Hosting the Olympic Games: A study of Barcelona (1992), Rio de Janeiro (2016), and Beijing
4. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=45045> [pristupljeno: 02.prosinac 2019.]
5. <http://svijet2016.blogspot.com/2016/08/moderne-olimpijske-igre-ili-olimpijada.html> [pristupljeno: 03.prosinac 2019.]
6. <http://www.geografija.hr/teme/pregled-razvoja-procesa-urbanizacije-u-svijetu/> [pristupljeno: 03.prosinac 2019.]

NEZAPOSENOST KAO RAZLOG ODLASKA MLADIH IZ FEDERACIJE BIH

Sažetak

Problem nezaposlenosti jedan je od glavnih problema kako društva u cjelini tako i svakog pojedinca. Ona je već dugi niz godina atraktivna tema skoro na svim društvenim razinama, kako u predizbornim aktivnostima političara, sjednicama raznih privrednih udruženja, tako i u znanstvenim krugovima. Nezaposlenost izaziva kod pojedinca nesigurnost, ekonomsku nestabilnost, nezadovoljstvo, a prije svega slabiji kvalitet života. Na nezaposlenost se do devetnaestog vijeka gledalo isključivo kroz njenu posljedicu odnosno siromaštvo, da bi se tek u dvadesetom vijeku postavila kao samostalan problem koji je potrebno istražiti i riješiti. Cilj ovog rada je ukazati uticaj nezaposlenosti na odlazak mladih, kao i na glavne probleme sa kojim se susreću mladi prilikom traženja posla. Istraživanje je provedeno u periodu april-maj 2019. godine, na uzorku od 410 ispitanika na području Federacije BiH. Osnovni rezultati istraživanja pokazali su da su nedostatak posla odnosno nezaposlenost i loša ekomska, politička i socijalna situacija u zemlji glavni razlozi odlaska mladih. Dakle, kreiranje povoljnijeg poslovног ambijenta za smanjenje nezaposlenosti, kao i favorizovanje znanja i radnog iskustva od strane poslodavaca prilikom zapošljavanja, umnogome bi doprinijeli smanjenju broja osoba koje žele napustiti Federaciju BiH. Međutim da bi se bolje razumjele okolnosti koje dovode do ovakvog zaključka potrebna su dalja istraživanja.

Ključne riječi: nezaposlenost, mladi, posao, istraživanje, ambijent.

UNEMPLOYMENT AS A REASON FOR YOUNG PEOPLE TO LEAVE THE FEDERATION OF BIH

Summary

The problem of unemployment is one of the main problems of society as a whole and of each individual. For many years, it has been an attractive topic at almost all social levels, both in the pre-election activities of politicians, in the sessions of various business associations, and in scientific circles. Unemployment causes insecurity, economic instability, dissatisfaction, and above all a poorer quality of life. Until the nineteenth century, unemployment was viewed exclusively through its consequence or poverty, and only in the twentieth century was it set as an independent problem that needed to be explored and solved. The aim of this paper is to point out the impact of unemployment on the departure of young people, as well as on the main problems that young people face when looking for a job. The research was conducted in the period April-May 2019, on a sample of 410 respondents in the Federation of BiH. The main results of the research showed that the lack of work, is unemployment and the poor economic, political and social situation in the country are the main reasons for the departure of young people. Therefore, creating a more favorable business environment to reduce unemployment, as well as favoring knowledge and work experience by employers in employment, would greatly contribute to reducing the number of people who want to leave the Federation of BiH.

¹ Doc. dr Damir Šarić, Zavod zdravstvenog osiguranja Tuzlanskog kantona, Franjevačka 36. 75000 Tuzla; e-mail:damir-saric@hotmail.com

However, further research is needed to better understand the circumstances leading to this conclusion.

Key words: Unemployment, young, work, research, ambience.

UVOD

Nezaposlenost je jedan od glavnih problema sa kojim se susreće kako društvo u cijelini, tako i svaki pojedinac. Uzimajući u obzir činjenicu da zaposlenost predstavlja temeljnu ulogu društva, kao jedan od glavnih ciljeva makroekonomске politike svake zemlje nameće se borba protiv nezaposlenosti. Iz toga razloga sa sigurnošću možemo reći da je nezaposlenost zajedno sa inflacijom jedan od najvećih ekonomskih problema. Nameće se kao neizostavna tema na svim društvenim razinama, kako u predizbornim aktivnostima političara, sjednicama raznih privrednih udruženja, sredstvima javnog informisanja, a pogotovo u znanstvenim krugovima. Svi nabrojani samouvjereno upiru prstom na uzroke, kao i moguće načine rješavanja gorućeg problema. Bez obzira na širok spektar zainteresiranih strana u pogledu rješavanja navedenog problema, svjedoci smo da nezaposlenost svakodnevno kod pojedinaca stvara nemir, nezadovoljstvo, ekonomsku nestabilnost koja se direktno odražava na kvalitet života. Navedeno stanje kod pojedinaca kao direktni uzrok nezaposlenosti, potiče na sve veće migracije stanovništva, pogotovo mladih osoba, koje gube bitku sa strpljenjem u nadi da će uskoro doći bolje vrijeme, kako bi mogli ostvariti jedno od osnovnih životnih prava, pravo da rade. Kao glavni uzroci nezaposlenosti na području Federacije Bosne i Hercegovine mogu se navesti: loš poslovni ambijent za privrednike iskazan kroz veliki broj nameta u pogledu naknada i taksi, nestabilna politička situacija koja direktno utiče na prliv stranih investicija, veliki broj neuspješnih privatizacija tokom proteklog perioda, koje za posljedicu imaju potpuno ili djelimično gašenje velikih prijeratnih poslovnih subjekata, neusklađenost obrazovnog sistema sa potrebama tržišta i dr. Cilj ovog rada je pobliže ukazati na uticaj nezaposlenosti na odlazak mladih iz Federacije Bosne i Hercegovine, kao i glavne probleme sa kojim se susreću mлади prilikom traženja posla. U svakom slučaju potrebno je učiniti mnogo truda da se navedena tema konstantno održi u sferi interesovanja nadležnih institucija i svih onih koji na bilo koji način mogu doprinijeti u rješavanju ili ublažavanju posljedica ovog globalnog problema.

DEFINISANJE NEZAPOSLENOSTI

Kada je u pitanju nezaposlenost, ona se može lako prepoznati, ali postoji različiti stavovi u pogledu evidentiranja i njenog detaljnog definisanja. Postoje brojne definicije nezaposlenosti ali svaka od njih govori o tome da nezaposlenost nastaje kada osoba koja aktivno traži posao, ne može naći posao. Nezaposlene osobe u stvari predstavljaju ostatak od oni koji su zaposleni. Ipak to je samo jedan dio od onih koji ne rade. Oni koji su isključeni iz tog dijela su djeca u školskoj dobi, lica koja su u penziji, osobe koje ni na koji način nisu na raspolaganju za zaposlenje i osobe koje ne traže aktivno posao. Vrlo je bitno postojanje međunarodnih standarda, s obzirom da svaka zemlja posjeduje svoje principe na kojima pristupa tom problemu. Međunarodna standardna definicija nezaposlenosti prema ILO-u (International Labour Organisation), zasniva se na tri kriterija koja moraju biti istovremeno zadovoljena. Nezaposlenost obuhvata sve osobe starije od dobne granice određene za mjerjenje ekonomski aktivnog stanovništva koje su tokom referentnog perioda bile:

- "Bez posla" (osobe nisu imale plaćeno zaposlenje ili bile samozaposlene kako predviđa međunarodna definicija zaposlenosti),

- “Trenutno na raspolaganju za posao” (osobe su bile spremne započeti sa poslom u svakom trenutku tokom referentnog perioda),
- “Tražile posao” (osobe koje su poduzimale određene korake u cilju pronalaženja plaćenog zaposlenja ili samozaposlenja). Navedeni kriteriji se odnose samo na aktivnosti pojedine osobe tokom određenog referentnog perioda.(Mrnjavac, Ž, 1996:32)

Nezaposlenost se često koristi kao mjerilo za zdravlje privrede. Najčešća mjera nezaposlenosti je stopa nezaposlenosti. Prilikom definiranja broja nezaposlenih potrebno je voditi računa koja se populacija stavlja u omjer sa brojem nezaposlenih osoba. Tačno definisanje stope nezaposlenosti zavisi od radno aktivne populacije a ne cjelokupne populacije. Dakle stopu nezaposlenosti računamo dijeljenjem broja nezaposlenih osoba sa ukupnim brojem osoba u radnoj snazi.

VRSTE NEZAPOSLENOSTI

Nezaposlenost kao mogući i najveći faktor odlaska mladih iz Federacije BiH je vrlo ozbiljan problem koji ostavlja traga na cijelokupnu populaciju, a specifično na mlade. U Federaciji BiH, prema dosadašnjim istraživanjima živi veliki broj mladih osoba koje nisu zaposlene, nalaze se na biroima za zapošljavanje diljem zemlje. Naša mlada populacija je itekako obrazovana populacija, te rado biva prihvaćena od inozemnih fakulteta i drugih ustanova koje primaju našu omladinu kao radnu snagu. U budućnosti je za očekivati da će ovakav trend rasti, jer su minimalne subvencije, učešća Vlade pri zapošljavanju visokoobrazovanog kadra. Evidentno je da se provode programi zapošljavanja mladih, podrška pri zapošljavanju po kantonima. Ipak, to su neznatni prihodi i do 6.000 KM, koje nisu dovoljne za pokrivanje elementarnih troškova (plaća i doprinosa). Shodno tome, mnogi mladi se odlučuju za odlazak u druge države radi pronalaska posla, zasnivanja porodice ili očuvanja porodice.

Samo uz adekvatne mjere koje će biti na nivou održivosti zaposlenosti te cijelokupne podrške za mlade, očekivati je pomake i ideje opstanka mladih i njihovih porodica. Evidentno je da se sve veći broj mladih odlučuje za odlazak, jer ovdje ne vide podršku niti budućnost sebe i svoje djece. Verifikovano je da se na biroima nalazi veliki broj doktora nauka, magistara i drugih diplomata što je ogroman problem i društву i mladima. Mnogi autori koji su se bavili pitanjem nezaposlenosti u FBiH i faktorima nezaposlenosti mladih, te napuštanja države su naveli vrste nezaposlenosti i shodno tome donosili i neke zaključke o uzrocima nezaposlenosti i odlasku mladih.

Prema nekim autorima nezaposlenost može biti otvorena i prikrivena. No, razlikuju se četiri najvažnija tipa otvorene nezaposlenosti:

1. frikcijska ili normalna nezaposlenost radnika koji mijenjaju posao ili ga prekidaju zbog nestošice materijala i drugih sličnih uzroka;
2. sezonska nezaposlenost kao rezultat nemogućnosti obavljanja nekih poslova jer su vezani za godišnja doba ili ih onemogućuju vremenske nepogode;
3. tehnološka nezaposlenost koja nastaje kao rezultat tehničkih usavršavanja ili preusmjeravanja proizvodnje, što čini zaposlene nepotrebnima u postojećem broju;
4. ciklička nezaposlenost što uzrokuju poslovni ciklusi i drugi slični povremeni poremećaji tako da se osjetno smanjuju potrebe za radnicima.

Nezaposlenost se može razvrstati prema različitim gledišтima. Tradicionalna podjela tipova nezaposlenosti prema njihovim uzrocima najčešće razlikuje normalnu, strukturalnu i cikličku nezaposlenost (Burgess, 1994). Normalna nezaposlenost uključuje sezonsku i frikcijsku. *Sezonska nezaposlenost* je posljedica snažnih varijacija privrednog procesa u

određenim djelatnostima uslovjenim klimatskim, tradicionalnim ili institucionalnim uslovima, ukoliko se razdoblja zatišja ne mogu premostiti proizvodnjom za zalihe ili preraspodjelom radnog vremena. *Frikcionalna nezaposlenost* javlja se zbog neprestanog kretanja ljudi između područja i zaposlenja ili kroz različite stadije životnog ciklusa, odnosno ukoliko prijelazi s jednog radnog mjesta na drugo zahtijevaju određeno vremensko razdoblje izvan rada (npr. vrijeme traženja) uzrokovano nesavršenošću obavještenosti i mobilnosti. Obično se pretpostavlja da je takva nezaposlenost kratkotrajna budući da podrazumijeva istovremeno postojanje odgovarajućih radnih mjesta, a za usklađivanje ponude i potražnje, odnosno spajanje radnika i poslova, potrebno je jedino vrijeme. Čak i kad bi ekonomija imala punu zaposlenost, uvijek bi postojalo neko kolebanje dok diplomirani studenti traže posao ili dok se žene nakon poroda vraćaju na posao. Strukturalna nezaposlenost označava nepodudarnost između ponude i potražnje za radnicima u pogledu zanimanja, kvalifikacija ili regionalnog rasporeda. Nepodudarnosti se mogu javiti zbog toga što potražnja za jednom vrstom rada raste dok se potražnja za drugom vrstom rada smanjuje u uslovima u kojima se ponude rada ne mogu brzo prilagođivati. Ciklička nezaposlenost, koja se još naziva i *konjuktturnom* (Mrnjavac, 1996), posljedica je općeg nedostatka potražnje na tržištu roba i implicitno na tržištu rada. Ona se javlja kad je sveukupna potražnja za radom niska. Kad se smanjuju potrošnja i proizvodnja, nezaposlenost se povećava. Međutim, sam pojam podrazumijeva da se radi o srednjoročnoj pojavi koja nestaje u uslovima ponovne ekspanzije provrede. Ukoliko se radi o dugoročnom niskom privrednom rastu, takav se tip nezaposlenosti uslovljene nedostatkom potražnje naziva *stagnacijska nezaposlenost*. U ovakvu tradicionalnu podjelu na normalnu, strukturalnu i konjuktturnu nezaposlenost ne uklapaju se vrlo bitni oblici tehnološke i "nove" strukturalne nezaposlenosti (Mrnjavac, 1997). "Sadašnja" strukturalna nezaposlenost nastaje kada su kapitalni fondovi neke privrede nedovoljni da bi zaposlili svu raspoloživu radnu snagu. Takva strukturalna nezaposlenost tipična je za zemlje u razvoju, ali se privremeno može pojaviti i u razvijenim zemljama. Tehnološka nezaposlenost može se promatrati kao dio strukturalne nezaposlenosti, s obrazloženjem da tehnološki razvoj predstavlja važan pokretač strukturalnih promjena. Različit razvoj produktivnosti ili različite promjene u potražnji koje su posljedica inovacije proizvoda izazivaju promjene u mogućnostima zapošljavanja u različitim sektorima i potrebu prilagođavanja novim uslovima. Ako prilagođavanje nije moguće odmah i u potpunosti ostvariti, nastaje tehnološki uzrokovana strukturalna nezaposlenost. U ekonomskoj teoriji važno mjesto zauzima razlikovanje dobrovoljne i nedobrovoljne nezaposlenosti. Otvorena nezaposlenost se naglo povećava u doba kriza, recesija, velikih tehnoloških revolucioniranja, elementarnih nepogoda, ratnih razaranja itd. Prikrivena nezaposlenost proizlazi iz nedovoljnog iskorištavanja radne snage, što znači oblik nezaposlenosti unutar postojeće zaposlenosti. Radna snaga ili aktivno stanovništvo sastoje se od zaposlenih osoba (koje se bave nekim aktivnim zanimanjem i osoba koje rade u poljoprivredi) i nezaposlenih osoba (prijavljenih zavodima za zapošljavanje, osoba na odsluženju vojnog roka ili na izdržavanju kazne koje su prije bile ekonomski aktivne), razvrstanih prema ekonomskoj aktivnosti. Naime, nezaposlenim osobama se smatraju oni koji su prijavljeni na zavodima za zapošljavanje, osoba na odsluženju vojnog roka ili na izdržavanju kazne koje su prije bile ekonomski aktivne, razvrstanih prema ekonomskoj aktivnosti, zapravo naše zemlje. Dakle, postoje izvori statističkih pokazatelja o zaposlenosti odnosno nezaposlenosti. Prvo, to su podaci o evidentiranoj nezaposlenosti koje prikupljaju i obrađuju zavodi za zapošljavanje. Drugi su pokazatelji iz anketa radne snage koju uglavnom provode zavodi za statistiku, a čija je metodologija usklađena s pravilima i uputama Međunarodne organizacije rada te Europskog ureda za statistiku (Eurostat), čime se osigurava metodološka usporedivost s istraživanjima u zemljama Europske unije.

ANALIZA KROZ ANKETNI UPITNIK O NEZAPOSLENOSTI I NAPUŠTANJU ZEMLJE OD STRANE MLADIH

Kao i u većini zemalja u svijetu, tako i kod nas, provode se pasivne i aktivne mjere za ublažavanje nezaposlenosti i poboljšanje položaja stanovništva bez posla. Pasivne se mjere ponajviše odnose na materijalno osiguranje za vrijeme nezaposlenosti, koje se obično sastoji od više vrsta prava. U Federaciji BiH se materijalno osiguranje sastoji od prava na novčanu naknadu, prava na novčanu pomoć, subvencija, prava na jednokratnu novčanu pomoć i naknadu putnih i selidbenih troškova, te prava na penziono i zdravstveno osiguranje. Pravo na novčanu naknadu uglavnom se stiče nakon što je osoba radila utvrđeni broj mjeseci, pri čemu radni odnos ne smije prestati njezinom krivnjom ili sporazumom, tj.treba da je prošao otkazom. Trajanje korištenja novčane naknade većinom zavisi o prethodnom radnom stažu korisnika. Općenito, novčana se naknada može utvrđivati u određenom rasponu (ovisno o prethodnoj plaći korisnika), a može biti i jednak iznos naknade za sve korisnike. Uglavnom, kod nas je jednak nivo novčanih naknada za sve. No, postoje i davanja kao jednokratne pomoći. Aktivna politika zapošljavanja ili aktivna politika tržišta rada obuhvata niz mjera čiji je cilj izravno zapošljavanje nezaposlenih ili povećanje njihove zapošljivosti, posebno putem Start up-ova, samozapošljavanja uz podršku biroa, te zapošljavanje kod poslodavca, posebno zapošljavanje pripravnika, teže zapošljivih osoba i slično. Aktivnim mjerama politike zapošljavanja – obrazovanjem, prekvalifikacijom, dokvalifikacijom, stručnim osposobljavanjem poboljšava se kvalifikacijska struktura tražilaca posla, čime se pospješuje i njihova profesionalna pokretljivost i mogućnosti zapošljavanja. Ujedno, školovanjem se pomaže nezaposlenima da što svršishodnije iskoriste vrijeme nezaposlenosti te da sačuvaju otprije stečena znanja i sposobnosti. Prikladnim obrazovnim programima pokušava se spriječiti moguća nezaposlenost, odnosno dodatno uskladiti ponuda i potražnja posla. Osim profesionalnog usavršavanja, u mnogim se zemljama poduzimaju i raznovrsne socijalno-psihološke mjeru da bi se smanjile teškoće koje uzrokuje dugotrajna nezaposlenost, koja je posebno opasna jer često uslovljava siromaštvo i socijalnu isključenost. Provedeno istraživanje je originalnog teorijsko-empirijskog karaktera, te kao takvo ukazuje kroz anketna pitanja i odgovore ispitanika da je nezaposlenost veliki problem u FBiH i da je nužno promjeniti mjeru zapošljavanja. Naš instrument je anketni upitnik koji je anoniman i sastoji se od nekoliko pitanja, koja su strukturirana prema osobama koje su nezaposlene, tipa zaokruživanja ili otvorenog su tipa, a odnose se na onezaposlene i one koje žele promjene. Naime, nezaposlenost izaziva kod pojedinca nesigurnost, ekonomsku nestabilnost, pa se često takve osobe nalaze u stanju nemogućnosti pronalaska izlaza iz “teške” situacije koja ih je zadesila, pa je jedan od uzroka htjenja napuštanja BiH.

CILJ

Cilj rada je ukazati na uticaj nezaposlenosti na odlazak mladih, kao i na glavne probleme sa kojim se susreću mladi prilikom traženja posla. Dobijeni rezultati istraživanja, trebaju biti smjernice prilikom kreiranja boljeg privrednog ambijenta, a sve sa ciljem stvaranja povoljnije poslovne klime čime bi se spriječio masovni odlazak mladih iz Federacije BiH. Nadam se da će rezultati istraživanja biti na neki način podloga odnosno preporuka prilikog kreiranja određenih Zakonskih rješenje koji će olakšati obavljanje poslovnih aktivnosti i staviti u ravнопravan položaj sve nezaposlene osobe prilikom traženja posla.

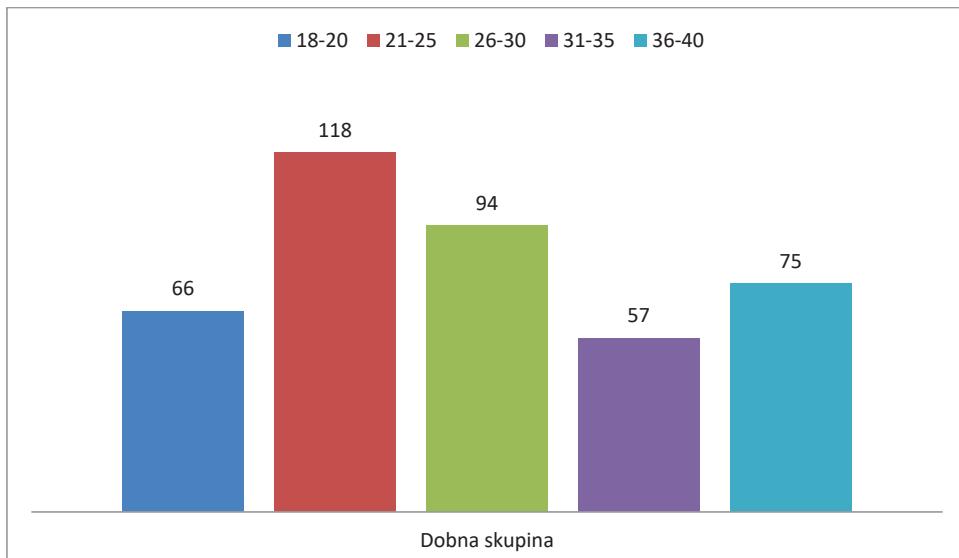
METOD

Istraživanje uzroka nezaposlenosti i problema sa kojima se susreću mladi prilikom traženja posla, provedeno je u periodu april-maj 2019. godine, na uzorku od 410 ispitanika na području Federacije Bosne i Hercegovine. Za prikupljanje podataka u ovom istraživanju, kao metoda ispitivanja, primjenjen je anketni upitnik kao jedna od najraširenijih istraživačkih metoda. Ovom metodom su prikljupeni podaci o mišljenjima i stavovima točno određenih ispitanika, na predhodno formulirana pitanja. S obzirom da je anketa kvantitativna metoda, dobijene podatke smo obradili, analizirali i uspoređivali.

REZULTATI

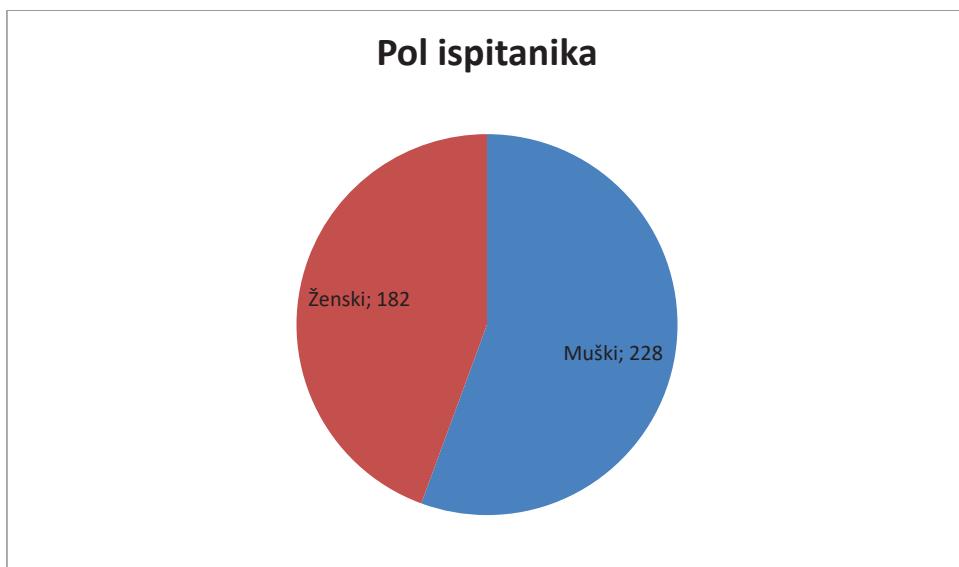
Dobijeni rezultati istraživanja prezentirani su slijedom grafikona, praćeni statističkom analizom:

Grafikon 1. Dobna skupina ispitanika

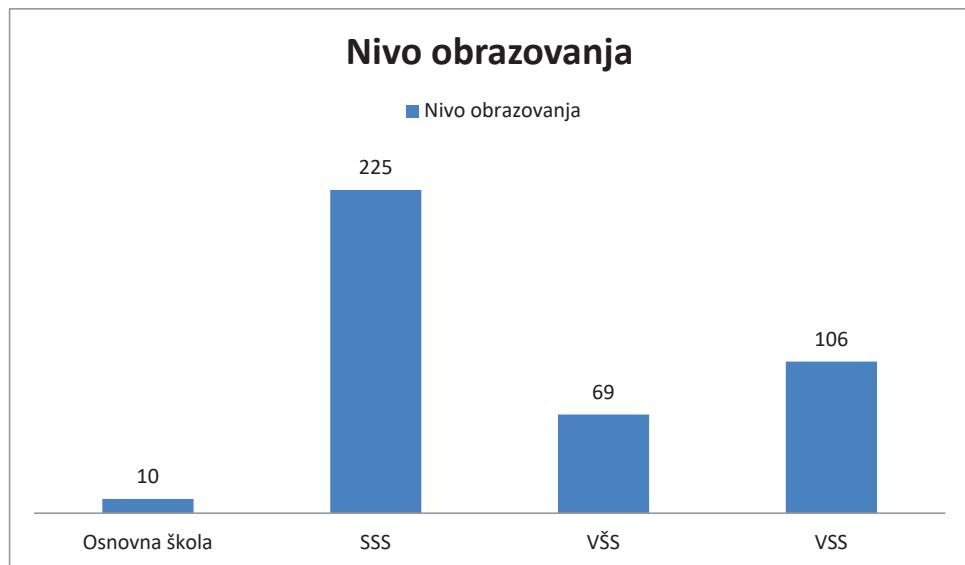
Izvor: Kreacija autora

Grafikon 2. Pol ispitanika

Izvor: Kreacija autora

Grafikon 3. Nivo obrazovanja ispitanika

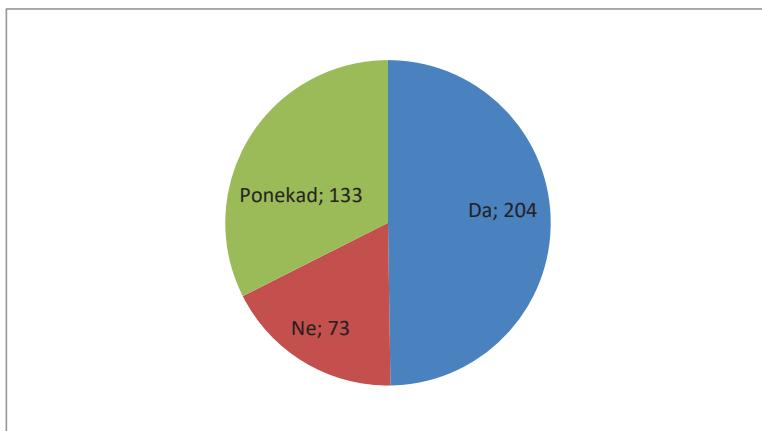
Izvor: Kreacija autora

Iz analize prvog dijela ankete koja je obuhvatila dobnu skupinu, pol i nivo obrazovanja ispitanih osoba vidljivo je slijedeće:

Najviše ispitanika pripada dobnoj skupini između 21-25 godina, odnosno 118 ispitanika ili 28,78% u odnosu na ukupan broj ispitanika, dok najmanje ispitanih, odnosno 66 ili 16,10% pripada dobnoj skupini 18-20.

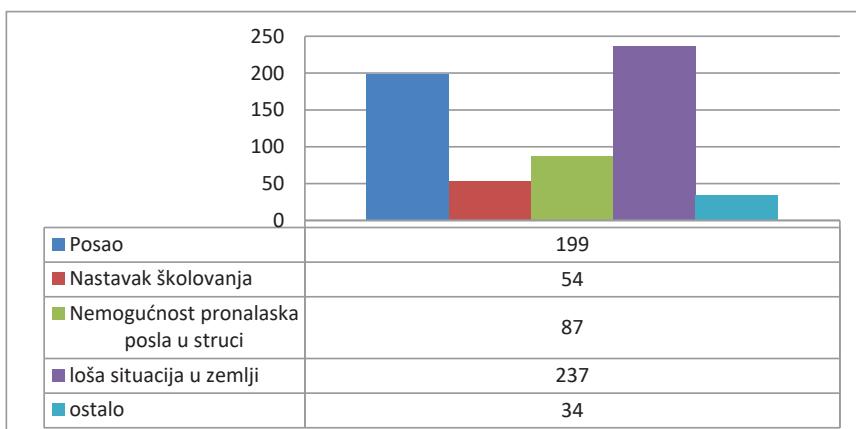
Anketom je obuhvaćeno 228 ili 55,61% mukaraca odnosno 182 ili 44,39% ženskih osoba. Najviše ispitanika 225 ili 54,88% ima završenu srednju stručnu spremu, dok je najmanje onih koji imaju završenu samo osnovnu školu 10 ili 2,44%.

Grafikon 4. Da li razmišljate o odlasku iz zemlje

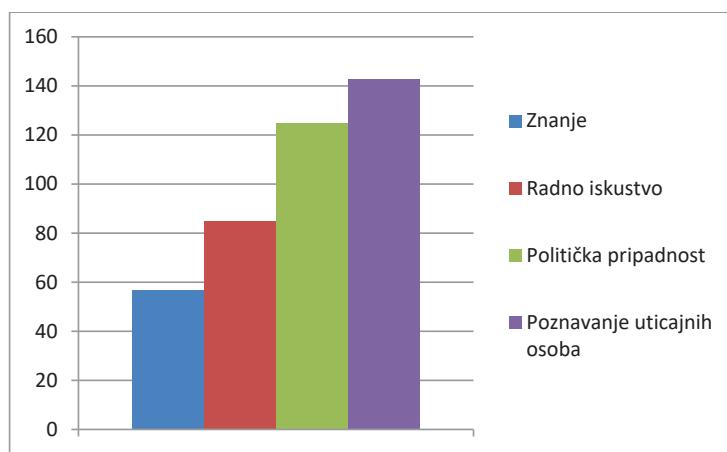
Izvor: Kreacija autora

Grafikon 5. Navedite razloge zbog kojih biste napustili zemlju

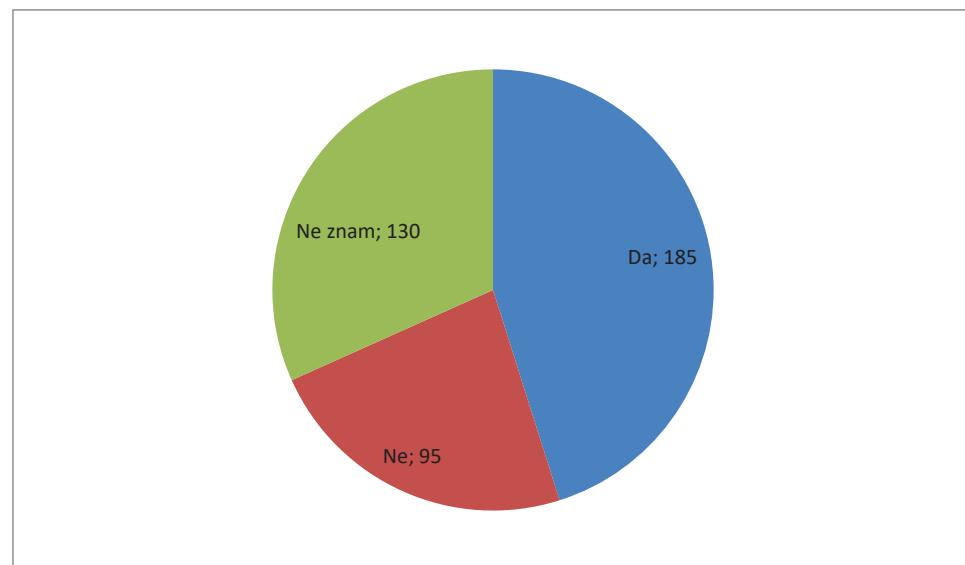
Izvor: Kreacija autora

Grafikon 6. Šta je presudno za pronašetak posla u Federaciji BiH

Izvor: Kreacija autora

Grafikon 7. Ukoliko bi napustili FBiH da li biste se nekada vratili

Izvor: Kreacija autora

Iz analize drugog dijela ankete koja je obuhvatila pitanja vezana za glavne razloge odlaska mladih, presudne faktore koji utiči na zapošljavanje, vjerovatnoću povratka u zemlju ukoliko bi se odlučili za odlazak, vidljivo je slijedeće:

Skoro polovina ispitanika, tačnije 204 ili 49,76%, potvrđno su odgovorili da razmišljaju o napuštanju zemlje; 133 ili 32,44%, su rekli da ponekad razmišljaju o tome; dok 73 ili 17,80% ispitanika ne razmišlja o odlasku iz zemlje.

Na pitanje "Navedite razloge zbog kojih biste napustili državu" ispitanici su imali mogućnost zaokruživanja više odgovora, tako da je 237 ili 38,79% ,odgovora išlo u prilog lošoj situaciji u zemlji; 199 ili 32,57% -nezaposlenost; 87 ili 14,24% - nemogućnost pronalaska posla u struci; 54 ili 8,84% - nastavak školovanja u inostranstvu i 34 ili 5,56% - ostalo.

Presudni faktori prilikom pronalaska posla za ispitanike su: poznavanje uticajnih osoba 34,88%; politička pripadnost 30,49%; radno iskustvo 20,73% i znanje 13,90%.

Najveći broj ispitanih osoba odnosno 45,12% izjasnilo se da bi se nekada vratili u državu; 31,71% je bilo neodlučno dok je 23,17% ispitanika odgovorilo da se ne bi vratili ukoliko bi se ukazala prilika za odlazak iz zemlje.

DISKUSIJA

U radu su analizirani uzroci odlaska mladih iz zemlje, gdje je vidljivo da nezaposlenost, uz lošu političku, socio-ekonomsku situaciju, za ispitanike stvara osjećaj općenito lošeg stanja u zemlji, pri čemu se mnogi od njih spremni za odlazak. Uzorkom su obuhvaćeni ispitanici starosti 18-40 godina, približno iste spolne zastupljenosti(muškarci 228; žene 182), različitog nivoa obrazovanja od osnovne škole do VSS. Svakako su poražavajući rezultati istraživanja koji govore o tome da je znanje koje posjeduje pojedinac najmanje cijenjen odnosno tražen kriterij prilikom zapošljavanja. Dok sa druge strane poznavanje uticajnih osoba i politička pripadnost ne samo da nadopunjaju nedostatak znanja ili radnog iskustva, nego favorizuju takve pojedince.

Ukoliko ovih 13,90% ispitanika koji vjeruju da vlastitim znanjem mogu do radnog mesta, ubrzo ne krene uzlaznom putanjom, naša zemlja se će suočiti sa još većim valom odliva mladih. S toga, potrebno je da svi uložimo ogromne napore kako bi se svijest pojedinaca, a pogotovo onih koji kreiraju poslovni ambijent i općenito privredni, politički i društveni život, podigla na sasvim veći nivo. Drugim riječima to znači, da se kreiranje povoljnijeg poslovnog ambijenta, odnosno povoljnije klime za život svih građana, mora dati u ruke sposobnim, obrazovanim ljudima sa jasnim vizijama razvoja zemlje, a ne pojedincima koji svoje neznanje vješto kriju iza političke pripadnosti vladajućih struktura.

ZAKLJUČAK

Analiza obrađenih podataka, govori u prilog tome da je sasvim opravdana težnja odlaska velikog broja mladih iz zemlje. Zemlja u kojoj se politička pripadnost i prisnost sa određenim uticajnim osobama smatra važnijim od vlastitog znanja pojedinca, nije zemlja u kojoj mladi vide svoju budućnost. Pored problema nemogućnosti zapošljavanja, zatim zapošljavanja u struci, mladi se susreću sa sistemom poremećenih vrijednosti u kome stečeno znanje prilikom školovanja i predhodno radno iskustvo nisu nikakva garancija pronalaska posla, čak naprotiv nisu ni garancija stavljanja u ravnopravan položaj sa kandidatima koji su jasno politički opredjeljeni i imaju dodira sa osobama koje jako puno utiču prilikom izbora "*najboljeg kandidata*".

Rezultati istraživanja jasno pokazuju da skoro svaki drugi ispitanik razmišlja o napuštanju zemlje zbog nemogućnosti zaposlenja, zbog lošeg općeg stanja u zemlji u kojoj sve manji broj ljudi vjeruje da ona zaista želi zadržati mlađe, obrazovane i radno sposobne ljude. Zapravo sve one koji imaju kapacitet da kreiraju ili učestvuju u kreiranju budućnosti koja će bar malo dati nade za ostanak u zemlji, generacijama koje dolaze iza nas.

Ono što donekle budi optimizam jesu pokazatelji da 45,12% ispitanika, bi se vratilo u zemlju nakon odlaska. To pokazuje da oni više ne mogu čekati da ovakvo stanje koje godinama stagnira, se na neki način popravi. Žele uzeti stvar u svoje ruke, svoje znanje i iskustvo prezentirati tamo gdje će se ono zaista cijeniti. Ali vjeruju, da svojim povratkom, u stanju ekonomskog i finansijskog neovisnosti, mogu doprinijeti poboljšanju situacije u zemlji, prije svega kreiranjem povoljnijeg poslovног ambijenta koji će doprinijeti smanjenju nezaposlenosti i usporiti trend odlaska mladih.

Nadam se, da će dalja istraživanja na ovu temu još više podstaknuti odgovorne, da svoje intelektualne kapacitete usmjere u kreiranje povoljnijeg ambijente za poslovne aktivnosti, koji će dati nadu svim mladim ljudima da svoj radni potencijal mogu kvalitetno ispoljiti u svojoj zemlji, a da će za to biti i adekvatno nagrađeni odnosno plaćeni. Nadalje, svijest svih nas se mora promijeniti kako bi znanje i samo znanje bilo najvažniji kriterij prilikom zapošljavanja, bez obzira o kojem pojedincu se radi.

Literatura:

Bakke, E. W. (1940). *Citizens without work*. New Haven: Yale University Press.

Layard, R., Nickell, S. and Jackman, R., 1991. *Unemployment: Macroeconomic Performance and the Labour Market*. Oxford: Oxford University Press.

Nickell, S. and Layard, R., 1999. „Labor Market Institutions and Economic Performance“ in: O. Ashenfelter and D. Card, eds. *Handbook of Labor Economics*, vol. 3. Amsterdam: North Holland.

Mrnjavac, Ž. (1996). *Mjerenje nezaposlenosti*. Split: Ekonomski fakultet.

Mrnjavac, Ž. (1997). Alternativni pokazatelji nezaposlenosti. *Ekonomска misao i praksa, DBK*. 4(1), 71-91.

Muscatelli, V. A. & Tirelli, P. (2001). Unemployment and growth: some empirical evidence from structural time series models [Electronic version]. *Applied Economics*, 33, 1038-1088.

Štajner, R. (1999). Kronična nezaposlenost - nagovještaj novih kriza i promjena. *Ekonomija*, 5 (1998/1999), 3, 421-450.

Šverko, B. (1991). Značenje rada u životu pojedinca: radne vrijednosti, važnost rada i alienacija. U V. Kolesarić, M. Krizmanić i B. Petz (ur.), *Uvod u psihologiju* (str. 17-56). Zagreb: Prosvjeta, 1991.

Šverko, I. (1996). *Neke psihologische determinante "odljeva mozgova" u Hrvatskoj : diplomska rad*. Zagreb: Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju.

Tešić, R. V. (1988). Nezaposlenost u Jugoslaviji. Bajina Bašta: Samoupravna interesna zajednica osnovnog obrazovanja, kulture i fizičke kulture.

Vranjican, S. (1995). Problem nezaposlenosti u informacijsko doba. *Zbornik PFZ*, 45(1), 5-2.

TOK ZAKONSKE ZATEZNE KAMATE NA MATERIJALNU ŠTETU U PRAVNOM SISTEMU BiH

Sažetak

Jedno od gorućih pitanja na koje treba dati odgovor jeste pitanje određivanje toka zakonske zatezne kamate na nastalu materijalnu štetu. Zakon o obligacionim odnosima koji se primjenjuje u BiH u oba entiteta Fedarciji Bosne i Hercegovine i Republici Srpskoj te Brčko dsitriktu BiH ovu temu nije u potpunosti precizno odredio, radi čega se često u sudskej praksi dešava da sudovi zauzimaju različite stavove u pogledu određivanje početka toka zakonske zatezne kamate na nastalu materijalnu štetu.

S tim u vezi dovodi se u pitanje pravna sigurnost građana. Nasuprot dosta preciznom određenju pojma materijalne štete shodno Zakonu o obligacionim odnosima koja predstavlja umanjenje nečije imovine ili sprečavanje njenog povećanja, zakonodavac nije precizno odredio početak zakonske zatezne kamate na uzrokovanoj materijalnoj štetu. Naime, ono što je sporno u pravnom sistemu BiH, a što vezuje nastalu materijalnu štetu i kamatu, zapravo jeste početak toka zakonske zatezne kamate na nastalu štetu. To iz razloga, jer je Zakon o obligacionim odnosima u odjeljku naknada materijalne štete predviđao da se obaveza naknade štete smatra dospjelom od trenutka nastanka štete.

Takva zakonska definicija ostavlja otvorena razna pitanja i dileme posebno kod određivanja toka zakonske zatezne kamate na novčanu i nenovčanu materijalnu štetu.

Mora se istaći da je značajan pomak napravljen donošenjem odluka Ustavnog suda u BiH u vezi sa ovom tematikom, međutim i danas na nivou Bosne i Hercegovine postoji različita praksa sudova, al i razilaženja mišljenja teoretičara po ovom pitanju, pa zato cijenimo da će ovaj rad zasigurno pomoći u izjednavačanju sudske prakse.

Ključne riječi: kamata, ugovorna i zakonska kamata, zakonska zatezna kamata, dospijeće i tok zakonske zatezne kamate, naknada štete.

¹ Profesor na Pravnom fakultetu Univerziteta u Travniku, email: muharem.selimovic@gmail.com

² Advokat, student na doktorskom studiju Pravnog fakulteta u Travniku, email: sevkijaseha@gmail.com

Phd Muharem Selimovic³
MS Sevkija Sehic⁴

THE COURSE OF LEGAL INTEREST ON INTEREST ON MATERIAL DAMAGES IN THE LEGAL SYSTEM OF BIH"

Abstract

One of the burning questions to be answered is the question of determining the course of statutory default interest on material damage. The Law on Obligations applicable in Bosnia and Herzegovina, in both entities - Federation of Bosnia and Herzegovina and the Republika Srpska, and the District of Brcko, did not fully define this topic, which is why it often happens in court practice that courts take different positions regarding determining the beginning of the course of statutory default interest on material damage.

In this regard, the legal security of citizens is in question. Contrary to the rather precise definition of the notion of material damage pursuant to the Law on Obligations, which represents the reduction of someone's property or the prevention of its increase, the legislator did not precisely determine the beginning of legal default interest on material damage. Namely, what is disputable in the legal system of Bosnia and Herzegovina, and what binds the incurred material damage and interest, is actually the beginning of the course of legal default interest on the incurred damage. This is because the Law on Obligations in the section on compensation for material damage provided that the obligation to compensate for damage is considered due from the moment the damage occurred.

Such a legal definition leaves open various questions and dilemmas, especially in determining the course of legal default interest on monetary and non-monetary material damage.

It must be noted that significant progress has been made in the decisions of the Constitutional Court in Bosnia and Herzegovina on this topic, but even today at the level of the state of Bosnia and Herzegovina there is a different practice of courts, but also disagreement of theorists on this issue, so we appreciate that this work would help to harmonize case law.

Key words: interest, contractual and legal interest, statutory default interest, maturity and course of statutory default interest, damages.

Uvod

U poslovnoj ekonomiji već ranije smo zasigurno smo bili sudionici pri sklapanju relevantnih ugovora pri čijem sklapanju ugovarači dogovaraju kamatu. U tom smislu kamata je cijena koju posuđivač isplaćuje onome koji mu pozajmljuje novac⁵. Drugim riječima, kamata je iznos koji se plaća da bi se unajmio određeni iznos novca za određeni period vremena. To je cijena za privremeno prepuštanje kapitala, a obračunava se od dana dospijeća potraživanja.

³ Full professor, Law Faculty University of Travnik, email: muharem.selimovic@gmail.com

⁴ Lawyer, doctoral student on the Law Faculty University of Travnik, email: sevkijaseha@gmail.com

⁵ <https://bs.wikipedia.org/wiki/Kamata>

U bankarstvu, postoje aktivne i pasivne kamate⁶. U pravnom smislu, razlikuje se ugovorna i zatezna kamata.

Ugovorne kamate predstavljaju naknada za korištenje tuđeg novca ili drugih zamjenjivih stvari, određena ugovorom.

Zakonske kamate su određene zakonom i one se nameću dužniku, uz obavezu namirenja glavnog potraživanja. Najpoznatiji primjer zakonskih kamata su zatezne kamate, koje zapravo predstavljaju sankciju prema dužniku koji zadocnji sa ispunjenjem novčane obaveze⁷. Pri tome, visina stope zakonske zatezne kamate uređuje se posebnim zakonom i ovisi zavisno o gospodarskoj politici jednog društva⁸.

I Rimsko je pravo poznavalo plaćanje kamata. Tako se nalaze navodi “kamate se smatraju kao plodovi”, “kamate ne dolaze po samoj prirodi, već se stječu po nekom pravu”...

Ukazujući na navedeno smatramo cijelihodnim postaviti jedno od pitanja koje se često nameće u praksi sudova u BiH a to je određivanje toka zakonske zatezne kamate na materijalnu štetu, obzirom da preuzeti Zakon o obligacionim odnosima⁹, koji se primjenjuje na cijeloj teritoriji BiH, nije precizno odredio početak toka zakonske zatezne kamate na materijalnu štetu. U kontekstu toga ukazujemo na činjenicu da se Zakon o obligacionim odnosima na koji se pozivamo primjenjuje duže od četrdeset godina ne samo u BiH, nego se primjenjuje i u zemljama regije, izuzev Republike Hrvatske, u kojoj se od 2005. godine primjenjuje Zakon o obveznim odnosima¹⁰. Mi ćemo se zadržati i izložiti prisutnu sudsku praksu sudova iz BiH, ali i iz doba primjene ovog zakona u zemljama regije, na koju je svakako naslonjena i praksa sudova BiH.

1. Pojam kamate u duhu terminološkog određenja shodno ZOO

Kao što je naprijed istakli razlikujemo ugovornenu i zakonsku kamatu. Ovdje je bitno napomenuti da je zakonodavac u članu 270. Zakona o obligacionim odnosima regulisao pitanje ugovorne kazne. Ista je definisana na način da ugovorne strane, vjerovnik i dužnik, mogu ugovoriti da će dužnik platiti vjerovniku određenu novčanu svotu ili pribaviti neku drugu materijalnu korist ako ne ispuni svoju obavezu ili ako zakasni sa njezinim ispunjenjem (ugovorna kazna). Međutim, ono što je u ovom kontekstu bitno, zapravo jeste stav 3. pomenutog člana, gdje je predviđeno da ugovorna kazna ne može biti ugovorena za novčane obaveze.

Predmena nedopustivost ugovaranja ugovorne kazne i za novčane obaveze opravdava se time što je za osiguranje ispunjenja ugovornih novčanih obaveza po zakonu predviđeno plaćanje zateznih kamata (čl. 277-279), kojima sam zakon određuje visinu naknade ugovorne štete nastale zbog zakašnjelog ispunjenja ugovorne novčane obaveze, zbog čega su ovi propisi imperativne prirode, pa ugovaranje ugovorne kazne u tim slučajevima otpada¹¹. Propis člana 270. stav 3. Zakona o obligacionim odnosima, kojim je isključena mogućnost da se ugovora za novčane obaveze ugovorna kazna, predstavlja propis kogentne prirode, čiju volju stranke ne mogu isključiti ili pak drugačije urediti. Zakašnjenje sa ispunjenjem novčane obaveze sankcionisano je zateznom kamatom (član 277. ZOO). Ugovorne klauzule o plaćanju uvećanog iznosa cijene zbog docnje ništave su i ne proizvode pravno dejstvo u slučaju kada se radi o

⁶ <https://hr.wikipedia.org/wiki/Kamata>

⁷ <https://www.poslovni.hr/leksikon/kamata-688>

⁸ U vrijeme pisanja rada u F BiH donesen je novi Zakon o visini stope zatezne kamate objavljen u Sl. novinama F BiH 18/20 od 06.03.2020. godine

⁹ Zakon o obligacionim odnosima (Sl. list SFRJ broj 29/1978, 3/1985, 45/1989, odluka USJ 57/1989, Sl. list RBiH broj 2/1992, 13/1993, 13/1994, Sl. novine F BiH broj 29/2003, 42/2011)

¹⁰ Zakon o obveznim odnosima, Narodne novine 35/05, 41/08, 125/11, 78/15, 29/18

¹¹ Boris, Vizner, Komentar Zakona o obveznim (obligacionim) odnosima II knjiga, Zagreb 1978., str 1095

plaćanju novčanih obaveza¹². U članu 277. ZOO u stavu 1. određeno je da dužnik koji zakasni sa ispunjenjem novčane obaveze duguje, pored glavnice, i zateznu kamatu po stopi utvrđenoj saveznim zakonom. U članu 278. ZOO (stav 1) predviđeno je da povjerilac ima pravo na zateznu kamatu bez obzira na to da li je pretrpio kakvu štetu zbog dužnikove docnje, a u stavu 2. ako je šteta koju je povjerila pretrpio zbog dužnikovog zadocnjenja veća od iznosa koji bi dobio na ime zatezne kamate, on ima pravo zahtijevati pravo na razliku do potpune naknade štete. U članu 279. ZOO uređeno je pitanje "kamate na kamatu". U članu 399. ZOO regulisano je pitanje stope ugovorne kamate. Tako je u stavu 1. određeno da stopa ugovorne kamate između pojedinaca ne može biti veća od kamatne stope koja se u mjestu ispunjenja plaća na štedne uloge po viđenju. U stavu 2. određeno je da u pogledu najviše ugovorne kamatne stope između drugih osoba primjenjuju se odredbe procesnog zakona. U stavu 3., određeno je da ako je kamata ugovorena ali nije određena njezina stopa ni vrijeme dospajevanja, između pojedinaca važi kamatna stopa koja se u mjestu ispunjenja plaća na štedne uloge po viđenju, a između drugih lica važi kamatna stopa koju banka ili druga bankarska organizacija plaća, odnosno ugovara za takvu ili sličnu vrstu posla i dospajeva nakon isteka godine, ako za određeni slučaj nije predviđeno šta drugo. Tako iz sudske prakse, zajmoprimec ne duguje ugovornu kamatu, ako ta obaveza nije posebno ugovorena ni kada je ugovor o zajmu zaključen između privredno-pravnih subjekata, ali izvan okvira njihove registrovane i faktičke privredne osnovne i sporedne djelatnosti¹³. I na kraju, stav 4. određuje da ako je ugovorena veća kamata od dopuštene, primjenit će se najveća dopuštena stopa kamate. Član 400. Zakona o obligacionim odnosima uređuje pitanje "kamate na kamatu", pa u stavu 1. stoji da je ništava odredba ugovora kojom se predviđa da će na kamatu, kada dospije za isplatu, početi teći kamata, ako ona ne bude isplaćena. Stav 2. glasi: ali se može unaprijed ugovoriti da će se stopa kamate povećati ako dužnik ne isplati dospjele kamate na vrijeme. Stavom 3. je određeno da se odredbe prethodnih stavova ne odnose na kreditno poslovanje banaka i drugih bankarskih organizacija.

Član 401. Zakona o obligacionim odnosima je brisan članom 2. Zakona o izmjenama Zakona o obligacionim odnosima¹⁴, ali se moramo podsjetiti zakonskog rješenja iz tog člana. Naime, tim je članom bilo regulisano da kamata prestaje teći kad svota dospjelih, a neisplaćenih kamata dostigne glavnici. Prema sudskoj praksi¹⁵ zauzeto je bilo stanovište da se ovaj stav ne odnosi na zatezne kamate.

U radu je ovaj član citiran iz razloga što je u vrijeme pisanja ovog rada usvojen novi Zakon o visini stope zatezne kamate F BiH¹⁶, koji u članu 4. reguliše da iznos obračunate zatezne kamate ne može biti veći od glavnog duga. Dakle, član 401. Zakona o obligacionim odnosima, koji je regulisao da kamata prestaje teći kad svota dospjelih, a neisplaćenih kamata dostigne glavnici je brisan, dok danas, nakon 30 godina, zakonodavac ide korak dalje i normira da iznos zatezne zakonske kamate ne može biti veći od glavnog duga. Smatramo da ovaj član Zakona nije u suglasnosti sa Ustavom BiH i da isti stavlja povjerioca u nepovoljniji položaj, dok u istom momentu dužniku daje alibi za što duže vođenje sudskih postupaka i izbjegavanje plaćanja obaveza. Osim toga, ono što je ostalo neuređeno ovim Zakonom jeste i pitanje regulacije toka zatezne kamate na dugove nastale prije ovog Zakona, a koji nisu isplaćeni dužničkom docnjom do stupanja na snagu ovog Zakona.

Postavlja se i pitanje da li će biti "otpisana" zakonska zatezna kamata koja je već nadmašila iznos glavnog duga prije stupanja na snagu pomenutog Zakona. Sve ove, ali i mnoge bitne

¹² Vrhovni sud Srbije Prev 40/98 od 18.03.1998. godine

¹³ Vrhovni sud BiH broj Pž. 635/89 od 14.06.1990. godine

¹⁴ Službeni list SFRJ 57/89

¹⁵ Vrhovni sud BiH Pž-346/86 od 18.03.1987. godine

¹⁶ Službene novine F BiH 18/20 od 06.03.2020. godine

dileme novi Zakon nije riješio, radi čega se treba zalagati za preispitivanje ustavnosti pomenutog Zakona.

I članom 402. Zakona o obligacionim odnosima određeno je da odredbe ovog zakona o ugovornoj kamati važe i za ostale obaveze koje imaju za predmet stvari odredene po rodu.

Dakle, iz naprijed navedenog evidentno je da zakon razlikuje dvije vrste kamata. To su ugovorne kamate i zakonske kamate.

1.1 Ugovorne kamate

Ugovorne kamate su naknada za korištenje tuđeg novca ili drugih generičnih stvari, a određene su ugovorom. Osnova ugovornih kamata najčešće je ugovor o zajmu¹⁷. Međutim, ono što je bitno kod ugovornih kamata jeste stopa ugovorne kamate, koja ne smije biti protivna načelima obligacionih odnosa. Ugovorna kamata predstavlja naknadu za upotrebu pozajmljenog novca i kod nje ne postoji neograničena autonomija volje pri ugavarajućoj visine stope ugovorne kamate, zbog čega ne može uživati sudska zaštitu ona ugovorena kamata koja poveriocu donosi nesrazmernu imovinsku korist jer je to suprotno pravilnim propisima, dobrim običajima i osnovnim načelima obligacionih odnosa savesnosti i poštovanja i jednakih vrednosti davanja.¹⁸ Visina stope ugovornih kamata određuje se u smislu člana 399. st. 1. između pojedinaca (fizičke osobe), a u smislu člana 399. st. 2. u svim drugim slučajevima, pri čemu nije odlučno je li riječ o ugovoru u privredi¹⁹. Ne može uživati sudska zaštitu ona kamata koja tužiocu donosi nesrazmernu imovinsku korist, jer samo u prosečnoj, realnoj ugovorenoj kamati sud će pružiti sudska zaštitu.”²⁰ U praktičnom smislu, u pravu se najčešće radi o glavnici i ugovornim kamatama izraženim u novcu.

Rjeđe, i glavnica i kamata mogu biti u vidu generičkih stvari, kada se kamata određuje kao procenat vrijednosti stvari glavnice i daje u vidu stvari iste vrste, kvantiteta i kvaliteta, a ne isplaćuje se u vidu novčanih sredstava. Visina kamatne stope se ugovara, ali je regulisana odgovarajućim zakonima, pri čemu ne smije preći određenu graničnu vrijednost definisanu zakonskim propisima o ravnopravnosti obaveza²¹.

1.2 Zakonske zatezne kamate

Kao što je naprijed rečeno najpoznatiji primjer zakonskih kamata su zatezne kamate. Za razliku od ugovorne kamate, koja je redovan dodatak glavnici, zateznu kamatu dužnik mora da plaća samo u slučaju zakašnjenja izmirivanja dugovanja prema povjeriocu. Tako, u članu 277. Zakona o obligacionim odnosima predviđeno je da dužnik koji zakasni sa ispunjenjem novčane obaveze duguje, pored glavnice, i zateznu kamatu.

¹⁷ <http://www.kamata.rs/kamata-pojam-istorija-i-zanimljivosti>

¹⁸ Osnovni sud Sombor P.1034/12 od 03.09.2013. godine i presuda Apelacionog suda u N. Sudu Gž-4670/13 od 18.09.2014. godine

¹⁹ Vrhoni sud Hrvatske broj Rev. 1573/89 od 22.02.1990. godine

²⁰ Vrhovni sud Srbije broj Prev. 675/98 od 16.12.1998. godine

²¹ Hrvoje Momčinović, “Ugovorne i zatezne kamate - pravna viđenja nakon 1. siječnja 2008.”, Godišnjak savjetovanja Aktualnosti hrvatskog zakonodavstva i pravne prakse 2008, Vol. 15, br. 23, str. 32-39

Obzirom da se radi o normi prinudnog karaktera, ništavo bi bilo odricanje od zateznih kamata. Naime, norme uređene ovim članom su prinudne naravi i povećavaju pritisak na dužnika da ispunji svoje novčane obaveze prema povjeriocu, bez zakašnjenja. Ako bi se ugovorne strane prije nastanka docnje sporazumjeli o nepostojanju zateznih kamata u pravnim poslovima između njih, tada bi takav dogovor bio ništav, a sporazum takve vrste može biti pravno validan samo ako bi bio zaključen po nastanku zateznih kamata.²²

2. Naknada materijalne štete

Pod materijalnom štetom, kao što sam naziv govorim, podrazumijeva se narušavanje kvaliteta i/ili kvantiteta nečije fizičke imovine, što se opisuje kao obična šteta, ili sprječavanje uvećavanja nečije imovine, što se obično naziva izmakom korišću.²³

Materijalna ili imovinska šteta je ona koja se može imovinski, ekonomski izraziti, tj. za koju se može odrediti egzaktan novčani ekvivalent. Materijalna šteta nastaje kada, uslijed radnje dužnika, nastane razlika u vrijednosti imovine oštećenog i one vrijednosti koju bi imovina imala da štetni događaj uopće nije nastupio. Ona se obično naziva i ekomska, novčana, sa ciljem da se ukaže na njen ekonomski karakter. Još je u rimskom pravu razvijena tradicionalna podjela imovinske štete na stvarnu štetu (damnum emergens) i izmaklu korist (lucrum cessans), koja se održala do danas. Materijalna šteta, čije određivanje pojma je mnogo lakše od određivanja pojma za nematerijalnu štetu, se uglavnom definiše kao umanjenje postojeće imovine ili nemogućnost njenog povećanja. Prvo predstavlja tzv. običnu štetu, a drugo izmaklu korist. Materijalna šteta nastaje povredom imovinskog karaktera interesa, a imovinski interes se može izraziti novcem²⁴.

Materijalnu štetu imamo onda kada je u pitanju umanjenje imovine, kada se gubitak odrazio u imovini ili zakonom zaštićenim imovinskim interesima. U materijalnu štetu, prema tome, ulazi uništenje ili oštećenje neke stvari ili povrede i uništenje fizičke osobe (povreda tjelesnog integriteta ili smrt) ili kada netko bude spriječen svoju imovinu uvećati.

Materijalna šteta se obično klasificira na prostu štetu i izgubljeni dobitak. Prostom štetom naziva se umanjenje postojeće imovine, umanjenje imovine koju je oštećeni posjedovao u trenutku izvršenja protupravne radnje od strane štetnika. Izgubljeni dobitak je sprječavanje uvećanja imovine neke osobe, pod uvjetom da se to uvećanje sa sigurnošću očekivalo - da se protupravna radnja nije izvršila, imovina određene osobe bi se sigurno uvećala. Ovdje je došlo do oštećenja imovine koju oštećeni nije imao u trenutku izvršenja protupravne radnje od strane štetnika, nego je očekivao da će je dobiti.

Obična, stvarna, prosta ili pozitivna šteta (damnum emergens) predstavlja povredu nečega što već postoji, tj. povredu imovinu, prava i ličnosti nekoga (npr. oštećenje ili uništenje stvari). U ovaj oblik štete moguće je uključiti i troškove koji se čine da se otklone štetne posljedice po svoja materijalna dobra ili ličnost. (npr. kao što su troškovi liječenja).

Izmakla korist, izmakla dobit ili negativna šteta (lucrum cessans) je šteta koju neko trpi zato što je tuđom protivpravnom radnjom spriječen da stekne određenu imovinsku korist (npr. zarada koju je taksi vozač izgubio za vrijeme dok nije mogao da radi zbog opravke automobile

²² Vrhovni sud RH broj Rev – 20/00 od 23.03.2000. godine

²³ Jovana Pušac, Uloga veštaka u parnicama za naknadu izmakle koristi, Časopis Vještak 2015, Vol. 1, br. 4, str. 489-495

²⁴ Stanković, Obren; Naknada štete, Nomos Beograd, str. 23.

koji je oštećen krivicom štetnikovom). Pri ocjeni visine izmakle koristi nije mjerodavno ono što oštećeni očekuje, nego objektivna mogućnost sticanja dobiti. U tom smislu se i u Zakonu o obligacionim odnosima propisuje da u obzir dolazi samo “dobitak koji se mogao osnovano očekivati, prema redovnom toku stvari ili prema posebnim okolnostima, a čije je ostvarenje sprečeno štetnikovom radnjom ili propuštanjem”. Ovu podelu štete Zakon o obligacionim odnosima pominje ne samo kod pojma podele štete (član 155.), već i kod određivanja obima naknade materijalne štete (član 189.).²⁵

Naknada materijalne štete regulisana je odredbama Zakona o obligacionim odnosima i to u članovima od 185. – 198.). Naknada materijalne štete obuhvata naturalnu restituciju i novčanu naknadu. Naturalna restitucija je oblik naknade materijalne štete kojim se uspostavlja stanje koje je prethodilo šteti, tj. oštećeno dobro se dovodi u stanje u kome se nalazilo prije nego što je nastala šteta. Novčana naknada je takav oblik naknade materijalne štete kojim se oštećenom licu isplaćuje određen novčani iznos. Novčana naknada se može odrediti kao jednokratna isplata ili u vidu novčane rente (u slučaju smrti, telesne povrede ili oštećenja zdravlja) za određeni vremenski period ili doživotno. Zakon o obligacionim odnosima uvijek daje prednost naknadi štete u obliku naturalne restitucije, to jest, vraćanju oštećene imovine povjeriocu u stanje koje je postojalo prije nastanka štete²⁶. Osim u slučaju kad ona nije moguća ili kad sud smatra da to nije neophodno, štetnik je dužan da isplati oštećenom određeni novčani iznos na ime naknade štete. Ukoliko naturalna restitucija nije moguća u potpunosti, štetnik je dužan da ostatak štete nadoknadi u novcu.

2.1 Popravljanje materijalne štete

Do naturalne restitucije, odnosno popravljanja materijalne ili imovinske štete može doći u ovim slučajevima:

- a) Zbog uništenja ili oštećenja tuđe stvari;
- b) Zbog uzrokovanja nečije smrti, nanošenja tjelesne povrede ili oštećenja zdravlja, i
- c) Zbog povrede nečije časti i širenja neistinitih navoda²⁷.

U članu 185. Zakon o obligacionim odnosima predviđa uspostavljanje prijašnjeg stanja i naknadu u novcu kao dva moguća oblika popravljanja štete u slučaju uništenja ili oštećenja tuđe stvari. Pod uspostavljanjem prijašnjeg stanja ili naturalnom restitucijom (restitution in natura) razumijeva se uspostavljanje onog stanja koje je postojalo prije nego što je šteta nastala. U tom smislu se u stavu 1. člana 185. navodi: “Odgovorna osoba dužna je uspostaviti stanje koje je bilo prije nego što je šteta nastala.”.²⁸ Naturalna restitucija je prvenstven i obavezan oblik popravljanja štete, pa se ona mora izvršiti uvijek kada je to moguće, obzirom što se njome šteta popravlja na najkraći i najjednostavniji način.

2.2 Naknada materijalne štete u novcu

Kada ustapostavljenje ranijeg stanja nije moguće, ili kad nije nužno, a što je u današnjem vremenu vrlo čest slučaj (npr. kada uzmemo oštećenja na vozilima u slučaju saobraćajne nezgode i kada opravka vozila prelazi cijenu vozila i sl.) tada će sud na zahtjev oštećenika

²⁵Nikolić, Đorđe, Obligaciono pravo, Beograd, 1988.godine,str.89.

²⁶Žaklina Spalević, *Obligaciono pravo*, Univerzitet Sinergija, Bijeljina, 2011, str. 8

²⁷Komentar Zakona o obveznim (obligacionim) odnosima, II knjiga, Dr Boris Vizner, Zagreb 1978., str. 828.

²⁸Vidi : čl. 185 – čl.189. Zakona o obligacionim odnosima

dosuditi mu naknadu u novcu, izuzev ako okolnosti danog slučaja ne opravdavaju uspostavljanje prijašnjeg stanja²⁹.

3. Tok zakonske zatezne kamate na materijalnu štetu

Kao što je naprijed rečeno, Zakon o obligacionim odnosima je u članu 186. uredio da se šteta smatra dospjelom u momentu njenog nastanka. Ovakva definicija dovela je do mimoilaženja i pravne teorije, ali i sudske prakse u pogledu početka toka zakonske zatezne kamate na nastalu materijalnu štetu. Kada govorimo o novčanoj materijalnoj šteti, valja napomenuti da je svojevremeno bilo suprotnih shvatanja, no na koncu je prihvaćeno da zakonska zatezna kamata na novčanu materijalnu štetu teče od momenta nastanka takve štete³⁰. Međutim, dilema se uglavnom vodi u vezi sa nenovčanom materijalnom štetom. Tako se u praksi mogu naći sljedeća razmišljanja: "Zatezna kamata na naknadu nenovčane materijalne i nematerijalne štete teče od donošenja presude, a na naknadu novčane štete od njenog nastanka"³¹, "Kada sud dosudi naknadu štete prema cijenama oštećene stvari u vrijeme suđenja, zatezna kamata na dosuđenu naknadu teče od donošenja presude."³², "Oštećeni ima pravo na zateznu kamatu na iznos naknade štete od vansudskog utvrđenja naknade pa do isplate, a ne od prouzrokovana štete, nastale oštećenjem stvari."³³, "Kada okolnosti ne opravdavaju uspostavljanje ranijeg stanja, oštećenom se dosuđuje naknada štete u novcu sa zateznom kamatom od dana dosuđenja"³⁴. Zbog šarenila sudske prakse, postojalo je više zaključaka najviših sudske instanci u bivšoj nam državi Jugoslaviji i državama koje su nastavile nakon njenog raspada, prema kojima su zakonske zatezne kamate tekle od dana nastanka štete³⁵, od pozivanja tuženog ili od podnošenja tužbe³⁶, presuđenja³⁷ ili momenta otklanjanja štete³⁸, ako je oštećeni istu sam otklonio. Tako, prema Pravnom stavu Kantonalnog suda u Sarajevu³⁹ slijedi da se zatezna kamata na naknadu nenovčane materijalne štete, dosuđenu u novcu prema cijenama u vrijeme presuđenja, teče od dana donošenja prvostepene presude kojom je visina naknade određena⁴⁰. Ako je oštećeni sam otklonio štetu prije donošenja sudske odluke, zatezna kamata teće od dana kada je šteta otklonjena, odnosno kada su učinjeni troškovi radi otklanjanja štete (čl. 186. ZOO)⁴¹. Čak štaviše, bilo je i stavova da oštećeni nema pravo na zatezne kamate na iznos novčane naknade štete zbog oštećenja stvari koju mu je na njegov zahtjev isplatio

²⁹ Vidi : Zakon o obligacionim odnosima član 185.

³⁰ Zaključak Građanskog odjeljenja Vrhovnog suda F BiH od 11.05.2010. godine

³¹ Vrhovni sud BiH broj Rev.577/87 od 12.05.1988. godine

³² Vrhovni sud BiH broj Rev-276/87 od 18.02.1988. godine

³³ Vrhovni sud BiH broj Rev. 621/87 od 06.09.1988. godine

³⁴ Vrhovni sud BiH broj Gž. 1/91 od 28.02.1991. godine

³⁵ Načelni stav zauzet na sjednici Saveznog suda, republičkih vrhovnih sudova i pokrajinskih vrhovnih sudova dana 25.01.1979. godine, Kantolani sud Sarajevo Gž-18/99 od 23.02.1999. godine, Kantonalni sud u Novom Travniku broj 51 0 P 019894 12 Gž od 20.02.2013. godine

³⁶ Zaključak Opšte sjednice Vrhovnog suda Jugoslavije od 19. i 20.10.1970. godine, isto Vrhovni sud BiH Gž-80/82 od 10.06.1982. godine

³⁷ Vrhovni sud R Hrvatske Rev-445/86 od 21.06.1988. godine, Vrhovni sud R Hrvatske Rev-1960/90 od 20.12.1990. godine

³⁸ Vrhovni sud R Hrvatske Rev-10/95 od 09.03.1998. godine, Županijski sud u Varaždinu Gž-1095/08-2 od 26.08.2008. godine

³⁹ Kantonalni sud u Sarajevu, Pravni stav Građanskog odjeljenja objavljen u Biltenu suda broj 3/99, str. 36

⁴⁰ Isto i Načelni stav zauzet na sjednici Saveznog suda, republičkih vrhovnih sudova i pokrajinskih vrhovnih sudova i Vojnog suda dana 29.05.1987. godine

⁴¹ Isto i Načelni stav zauzet na sjednici Saveznog suda, republičkih vrhovnih sudova i pokrajinskih vrhovnih sudova i Vojnog suda dana 29.05.1987. godine

štetnik tokom glavne rasprave⁴² ili pak da u slučaju naturalne restitucije oštećeni nema pravo na kamate⁴³.

Međutim, valja imati na umu da je naknada štete novčana obaveza. Tim tragom, Ustavni sud BiH donio je odluku prema kojoj zakonske zatezne kamate na materijalnu štetu teku od dana nastanka štete⁴⁴, kojom odlukom je izmjenjen raniji načelni stav zauzet 1987. godine, iako valja napomenuti da je i dalje praksa na području BiH neujednačena⁴⁵. Tragom pomenute odluke Ustavnog suda i Vrhovni sud Federacije BiH je zauzeo stav da zakonska zatezna kamata na nenovčanu materijalnu štetu teče od dana nastanka štete⁴⁶.

ZAKLJUĆAK

Evidentno je da naknada štete često ima sudski epilog. Veliki dio postupaka se odnosi na naknadu nematerijalne štete, ali su vrlo česti i sporovi za naknadu materijalne štete.

Ono što često predstavlja dilemu kako u praksi, tako i u teoriji jeste zapravo tok zakonske zatezne kamate na nenovčanu materijalnu štetu, odnosno njen početak. U periodu višegodišnje primjene Zakona o obligacionim odnosima postojali su razni stavovi sudova i razmišljanja teoretičara, ali valja priznati da su oni predstavljali više ekonomske, nego pravne motive. Posmatrajući zakonska uredenja u zemljama regije, valja zaključiti da je prema novom zakonodavstvu Hrvatske⁴⁷ predviđeno isto zakonsko rješenje kao i u BiH, a isti je slučaj i u Sloveniji⁴⁸, Kosovu⁴⁹, Crnoj Gori⁵⁰ i Srbiji⁵¹, međutim valja napomenuti da unutar sudske prakse, kao i kod nas, postoje dijametralno različiti stavovi oko početka toka zakonske zatezne kamate na nenovčanu materijalnu štetu.

Kod nas u Bosni Hercegovini učinjen je veliki korak ka ujednačavanju sudske prakse koji je donijela odluka Ustavnog suda BiH broj u predmetu AP-1433/06, te i poslije toga nekoliko zauzetih stavova Ustavnog suda BiH po ovom pitanju, koji su "prisili" i Vrhovni sud F BiH da izmjeni stav u pogledu toka zakonske zatezne kamate na ovaj vid štete. Međutim, iako Zakon o obligacionim odnosima barem u pogledu člana 186. identično važi na području cijele BiH, evidentno je da se uglavnom unutar F BiH primjenjuje odluka Ustavnog suda BiH, dok se u drugim dijelovima BiH uglavnom ne primjenjuje, što građane iste države dovodi u neravnopravan položaj, stvarajući time pravnu nesigurnost.

Stoga, nužno bi bilo radi ujednačavanja sudske prakse na relevantnim konferencijama, studijama ili stručnim seminarima usvojiti načelni stav prema odluci Ustavnog suda, jer su odluke Ustavnog suda obavezujuće za sve pravosudne instance.

⁴² Vrhovni sud BiH Pž. Broj – 192/89 od 18.05.1990. godine

⁴³ Načelni stav Zajedničke sjednice Saveznog suda, republičkih vrhovnih sudova i pokrajinskih vrhovnih sudova dana 25.01.1979. godine

⁴⁴ Ustavni sud BiH odluka u predmetu AP-1433/06 od 13.09.2007. godine

⁴⁵ Presuda Osnovnog suda Zvornik broj 83 0 P 040729 18 P od 02.08.2019. godine,

⁴⁶ Vrhovni sud F BiH broj 32 0 P 052782 11 Rev od 07.06.2012. godine

⁴⁷ Član 1086. Zakona o obveznim odnosima R Hrvatske

⁴⁸ Član 165. Obligacijskog zakonika Slovenije

⁴⁹ Član 170. Zakona o obligacionim odnosima Kosovo

⁵⁰ Član 193. Zakona o obligacionim odnosima Crne Gore

⁵¹ Član 186. Zakona o obligacionim odnosima Srbije

LITERATURA

1. Zakon o obligacionim odnosima Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske BiH (autorski prečišćen tekst) ("Službeni list SFRJ", br. 29/78, 39/85, 45/89 i 57/89) ("Službeni list RBiH", br. 2/92, 13/93 i 13/94) ("Službeni glasnik RS", br. 17/93 i 3/96)
2. Zakon o obveznim odnosima Republike Hrvatske (NN 35/05, 41/08, 125/11, 78/15) na snazi od 01.08.2015. - pročišćeni tekst.
3. Zakon o obligacionim odnosima Crne Gore ("Sl. list CG", br. 47/2008, 4/2011 - dr. zakon i 22/2017)
4. Zakonik o obveznim odnosima Slovenije (Uradni list RS (Službeni list Republike Slovenije); UL RS br. 97/07 – službeni pročišćeni tekst, i 64/16 – Odluka Ustavnog suda)
5. S.Perović Kometar Zakon o obligacionim odnosima Srbije knjiga II Beograd 1995.
6. Vizner, Komentar zakona o obveznim (obligacionim) odnosima, knjiga II, Zagreb, 1978
7. Faruk Latifović, "Dospjelost zatezne kamate na naknadu nenovčane štete u bosanskohercegovačkom pravu", Analji Pravnog Fakulteta Univerziteta u Zenici 2017,
8. Hrvoje Momčinović, "Ugovorne i zatezne kamate - pravna viđenja nakon 1. siječnja 2008.", Godišnjak savjetovanja Aktualnosti hrvatskog zakonodavstva i pravne prakse 2008
9. Jovana Pušac, "Uloga veštaka u parnicama za naknadu izmakle koristi", Časopis Vještak 2015.
10. Žaklina Spalević, Obligaciono pravo, Univerzitet Sinergija, Bijeljina, 2011.
11. Haso Tajić, Vladimir M. Simović, Zakon o obligacionim odnosima – četvrt vijeka sudske prakse – izbor sudskega odluka od 1980. do 2005., Sarajevo 2006.
12. Gordana Stanojčić, Naknada štete kroz sudske praksu, Beograd 2006.

Prof. dr. Admir I. Beganović¹
Dr. sc. Adis Puška²
Doc. dr. Allen Popović – Beganović³
Dr. med. Vera Vrbljanac-Popović-Beganović⁴

UDK 330.322.1:519.245
Originalni naučni rad

DONOŠENJE INVESTICIONE ODLUKE METODOM SIMULACIJSKE ANALIZE

Sažetak

Donošenje investicione odluke je najteža odluka sa kojom se susreće svaka kompanija. Da bi se olakšalo donošenje ove odluke, potrebno je sagledati sve aspekte investicija i odabratи one koja će dati najbolje rezultate. Zbog karakteristika investicija, uvjek je prisutni neizvjesnost i rizik pri realizaciji investicija. Da bi se umanjio rizik i neizvjesnost, potrebno je provoditi različite analize. U ovom radu je predstavljeno donošenje investicione odluke pomoću simulacijske analize. Na praktičnom primjeru predstavljen je model odlučivanja koji pomaže investitoru da sagleda potencijalne rizike. Analizirano je pet (5) investicionih projekata koje su kreirani za istu namjenu. Rezultati dobijeni ovom analizom su pokazali, da je projekat P4 dao najbolje rezultate i da je on prvi izbor za implementaciju u praksi. Potrebno je ovaj model dalje razvijati u praksi, kako bi se unaprijedilo donošenje investicionih odluka, jer je primjena ovog modela pokazala veliku fleksibilnost u radu. Osim toga moguće ga je provesti u praksi jer koristi tablični kalkulator Excel koji koriste u svakodnevnom radu kako mendžeri tako i investitori.

Ključne riječi: Donošenje investicione odluke, simulacijska analiza, Monte Carlo simulacija, investicioni projekti.

MAKING AN INVESTMENT DECISION BY SIMULATION ANALYSIS

Summary

Making an investment decision is the most difficult decision that any company have. In order to facilitate this decision, it is necessary to consider all aspects of investments and choose the ones that will give the best results. Due to the characteristics of investments, there is always uncertainty and risk in the realization of investments. In order to reduce risk and uncertainty, various analyzes need to be conducted. This paper presents investment decision making using simulation analysis. On a practical example, a decision model is presented that helps the investor to see the potential risks. Five (5) investment projects created for the same purpose were analyzed. The results obtained by this analysis showed that the P4 project gave the best results and that it is the first choice for implementation in practice. It is necessary to further develop this model in practice, in order to improve investment decision-making, because the application of this model has shown great flexibility in work. In addition, it is possible to

¹ Evropski univerzitet „Kallos“ Tuzla, vanredni profesor, doktor ekonomskih nauka

² Vlada Brčko distrikta, doktor ekonomskih nauka

³ Evropski univerzitet „Kallos“ Tuzla, docent, doktor medicinskih nauka

⁴ Evropski univerzitet „Kallos“ Tuzla, doktor medicine-doktorant

implement it in practice because it uses an Excel spreadsheet that is used in the daily work of both managers and investors.

Key words: Investment decision making, simulation analysis, Monte Carlo simulation, investment projects.

1. UVOD

Prilikom investiranja svaka kompanija se suočava sa jednom od najtežih odluka koje se donose u poslovanju, a to je donošenje investicione odluke. Donošenje pogrešne odluke o realizaciji određene investicije može da prouzrokuje dugoročne katastrofalne posljedice po kompaniju. Odabir investicije je veoma težak i potrebno je u isti uključiti mnoge aspekte.

Za svaku se investiciju veže nekoliko određenih karakteristika, među kojima je najvažnije vrijeme. Vrijeme je osnovni razlog zbog čega postoji neizvjesnost i rizik u donošenju investicione odluke. Kada se pokreće određena investicija, potrebno je uložiti određenu svotu novca, koji bi se postepeno vraćao kompaniji, tokom realizacije investicije. Upravo vremenska razlika između inicijalnog ulaganja i vremena povrata investicije za sobom nosi određene rizike i neizvjesnosti.

Dodatni problem kod realizacije investicije su novčana sredstva. Ponekad kompanije imaju na raspolaganju nekoliko mogućih investicionih varijanti od kojih mogu realizovati samo neke od njih. Tada je potrebno da kompanija odluči kojoj investicionej varijanti treba dati prednost u odnosu na ostale. Da bi se mogao izvršiti izbor i donijeti investiciona odluka, potrebno je prethodno izvršiti plansku i analitičku projekciju investicionih varijanti a potom te varijante vrednovati pomoću određenih metoda i na kraju donijeti investicioneu odluku.

Donošenje investicione odluke je najbitnija pripremna radnja u planiranju jedne investicije. Kod donošenja investicione odluke potrebno je prvo definisati ideje a potom odrediti moguće investicione varijante za realizaciju tih ideja koje moraju biti u skladu sa postavljenim

ciljevima kompanije. Zatim je potrebno sagledati investicione varijante i uraditi predinvesticione analizu. Kada se predinvesticione analize pokaže dobrim radi se investicioni program i konstruiše se finansijski plan investicije. Finansijski plan je jedan od osnovnih elemenata za donošenje investicione odluke.

Prilikom donošenja investicione odluke, moguće je imati samo jednu alternativu ili više alternativa. Donošenje odluke, kada imamo samo jednu alternativu je takav proces da se vrši planiranje i razmatraju se određene solucije, a odabire se ona varijanta koja je za kompaniju najbolja. Kada imamo slučaj, da postoji nekoliko mogućih različitih investicionih alternativa za donošenje konačne odluke, potrebno je alternative vrednovati i donijeti odluku da se realizuje samo jedna ili nekoliko alternativa, koje pokazuju najbolje rezultate. Problem je prilikom odabira jedne od njih jer svaka investicija doprinosi ostvarivanju ciljeva kompanije u određenoj mjeri.

Primjenom savremenih informacionih sistema i programskih alata, moguće je veoma lako izračunati veliki broj metoda za ocjenu efikasnosti investicije. Zbog toga je potrebno primjenjivati savremenu informacionu podršku da bi se donijela kvalitetna investiciona odluka. Pri tome je potrebno primjenjivati različite vrste analiza, u ovom radu korist će se simulacijska analiza, kao jedna od mogućih. Simulacijska analiza je primjena upravo ovih alata pri određivanju različitih budućih stanja. Stoga u ovom radu će se pomoći modela simulacije prikazati „kako donijeti investicioneu odluku poštujući pri tome rizik i neizvjesnost“.

Cilj ovoga rada je formiranje modela donošenja investicione odluke primjenjujući simulacionu analizu. Pri tome će se objasniti kako će se koristiti

svakodnevne alati u vidu Excel programskog rješenja, koji svakodnevno koriste menadžeri. Na taj način će se predstaviti pristup, kako se može donijeti kvalitetna investiciona odluka, ukoliko se bira između različitih investicionih alternativa.

2. TEORIJSKI OKVIR SIMULACIONE ANALIZE

Simulacija je operacijsko istraživačka tehnika sa primjenom u raznim poslovnim aplikacijama. Kompjuter generiše stotine mogućih kombinacija varijabli prema unaprijed određenim vjerovatnoćama (Pike i Neale, 2006). Obično taj broj scenarija je 1000.

Simulacija u užem smislu predstavlja eksperimentisanje s apstraktnim modelom u vremenu. U stvari, simulacija u užem smislu je sinonim za čin eksperimentiranjem s računarskim modelom (Rovčanin, 2006). Pomoću kompjuterskih programa odredi se koje će se veličine u projektu mijenjati i zadaju se određena pravila kako će se oni mijenjati. Obično se određuje raspon odstupanja od početnog scenarija. Taj raspon se određuje pomoću standardne devijacije. Primjenjujući ovakav pristup dobiju se stotine ili hiljade scenarija koje je potrebno svesti na jedan.

Simulacija ima zadatak da primjenom odgovarajuće metode generiše raspodjelu mogućih izlaznih promjenljivih tako što program, iterativnim postupkom, svaki put koristi različite slučajno odabrane nizove vrijednosti za raspodjelu vjerovatnoće ulaznih promjenljivih. Praktično, kompjuter traži sve kombinacije ulaznih promjenljivih simulirajući sve moguće slučajeve. To je isto kao kada bi se izvodilo stotine ili hiljade „šta – ako“ analiza (Danilović, Karović-Maričić, 2007).

Kao što se može vidjeti, za izradu simulacione analize je osnov scenario analiza samo što se kod ove analize investitor ne pita „šta ako“ već se pomoću

kompjuterskih programa vrši ova analiza pomoću tablica slučajnih brojeva. Na taj način se izbjegava subjektivnost u donošenju investicione odluke i sagledava se puno više scenarija.

Suština simulacione analize je da za procjenu rizičnosti investicija koristi matematičko-statistički pristup koji omogućava upotrebu simulacije za aproksimaciju očekivane IRR, NPV i PI, odnosno za disperziju oko očekivane vrijednosti. Bez sumnje, za uspješnost ove metode, nužna je pretpostavka raspolaganje sa velikim brojem informacija, zbog čega je primjena ovog modela prosto nezamisliva bez upotrebe računarske obrade podataka (Rakočević, i dr., 2011).

Procjena rizičnosti se vrši umanjivanjem efekata od investicije odnosno povećavanje troškova. Na osnovu toga može se vidjeti da je simulaciona analiza u stvari poboljšana analiza osjetljivosti gdje se izvodi po hiljadi „šta ako“ analiza pomoću kompjuterskih programa. Pomoću tih hiljadu simulacija dobije se i hiljadu vrijednosti metoda za ocjenu investicije, pa je potrebno te vrijednosti svesti na jednu tj. pronaći prosječnu vrijednost istih.

Simulacija je proces dizajniranja modela nekog stvarnog sistema i provođenja eksperimenta nad tim modelom u svrhu razumijevanja ponašanja sistema i/ili vrednovanja različitih strategija funkcioniranja tog sistema. Ona uključuje stvaranje takvog modela čija se iskustva mogu prenijeti na stvarni sistem. Simulacijama se mogu modelirati i stvarno postojeći ali i oni sistemi koji su još uvijek na razini teorije (teorijski ili konceptualni sistemi). Model je u stvari reprezent stvarnog (postojećeg ili teorijskog) sistema (Cetinski, et al., 2008).

Definisanjem modela provodi se simulacija. Kod modela se definiše koji parametri investicionih programa će se mijenjati i u kojim okvirima. Za određivanje okvira mijenjanja služi standardna devijacija a za određivanje promjene, služe tablice slučajnih brojeva.

Zbog velikog broja scenarija i tablica slučajnih brojeva, ni jedna simulacija ne može dati isti rezultat, pošto je previše parametara uključeno u model.

Centralni čin u metodi simulacije jeste kreiranje modela. Prije svega, model je prezentacija sistema, a kreiramo ga u obliku kojim se može manipulisati u nekim zadanim okvirima, kako bismo postigli bolje razumijevanje strukture procesa. Modeliranje se odnosi prije svega na odnose između realnog sistema i modela, a simulacija označava prvenstveno relacije između računara i modela (Rovčanin, 2006).

Da bi se koristila simulacijska analiza u investicionom odlučivanju potrebno je postaviti ista pravila za sve projekte od kojih je potrebno izabrati jedan koji na najbolji način rješava razvojene ciljeve preduzeća. Potrebno je postaviti isti okvir i istovremeno provesti simulaciju za sve projekte koji se analiziraju. Sa povećanjem broja projekata povećava se i vrijeme potrebno za simulaciju, pošto se rade po hiljadu različitih simulacija.

Između scenario metode i metode simulacije postoji sličnost, jer obje rezultiraju konačnom distribucijom vjerovatnoće projekta. Razlika je samo u tome što metoda simulacije, zahvaljujući korištenju kompjuterskih programa, znatno bolje ocrtava kontinuiranu distribuciju vjerovatnoće. Otuda je metoda simulacije, bez obzira na sličan krajnji rezultat i identičan postupak njegovog vrednovanja, preciznija metoda utemeljenja distribucije vjerovatnoće projekta od scenario analize (Rakočević, i dr., 2011).

Ovisno o svojstvima primjenjenih varijabli za definiranje pojedinih procesa i elemenata, simulacijski modeli mogu biti:

- deterministički i
- stohastički.

Deterministički modeli nemaju slučajnih varijabli, sve interakcije entiteta definisane su tačno utvrđenim (determiniranim) matematičkim, statističkim ili logičkim relacijama, gdje isti

ulazni podatci daju uvijek isti izlazni rezultat.

Za razliku od njih, stohastički modeli sadrže procese koji uključuju komponentu slučajnosti odnosno ovi modeli koriste se jednom ili s više slučajnih varijabli za proračun stanja sistema. Postupci u stohastičkim modelima temelje se na metodi Monte Carlo koja podrazumijeva bilo koju tehniku statističkog uzorkovanja primjenjenu za aproksimiranje rješenja (Breški, i dr. 2006).

Simulaciono modeliranje i simulacija ne optimizira, ali se može koristiti za izbor najpogodnije strategije između više varijanti. Simulaciona analiza daje odgovore na pitanje tipa „šta ako“, s tim da menadžer vrši izbor najpovoljnije investicione opcije (Rovčanin, 2006). Upotreba ovoga modela ne znači napuštanje klasičnih metoda ocjene investicije, nego ona ustvari obogaćuje rezultate primjene tih metoda. Simulaciona analiza predstavlja prilično složen postupak koji se odvija u nekoliko faza. To su:

- Sastavljanje liste svih faktora koji utiču na novčane prilive i odlive gotovine u toku trajanja projekta, gde spadaju tržišni faktori (stopa rasta tržišta, udio na tržištu, budući obim realizacije, veličina tržišta i prodajna cijena); troškovi investiranja (veličina početne investicije, ostatak vrijednosti, vijek trajanja projekta) i troškovi poslovanja (varijabilni troškovi po jedinici i fiksni troškovi).
- Za svaki razmatrani faktor vrši se procjena distribucije vjerovatnoća i utvrđuje mogući uticaj na novčane tokove u toku perioda efektiranja projekta.
- Analiziraju se podaci koji se odnose na procijenjene distribucije vjerovatnoće na bazi čega se definiše željena stopa povrata za svaki izbor projekta.
- Testiraju se ishodi i vrši se ponavljanje, onoliko puta koliko je potrebno da se dobije distribucija

vjerovatnoće, neto sadašnje vrijednosti projekta i njen odgovarajući dijagram, koji pokazuje očekivanu, najvišu i najnižu neto sadašnje vrijednost, kao i distribuciju vrijednosti ostalih ishoda oko očekivane vrijednosti projekta (Rakočević, i dr., 2011).

Kao što se može vidjeti iz ovih faza, početno za provođenje simulacijske analize je sastavljanje faktora odnosno parametara koji su najznačajniji za konačnu investicionu odluku. Kada su se definisali najvažniji ili ključni, odnosno kritični faktori, potrebno je procijeniti raspon u kojem će se oni mijenjati a to se čini putem standardne devijacije. Kada se to uradi model mijenja vrijednosti tih parametara i posmatra se uticaj toga mijenjanja na vrijednosti metoda za ocjenu efikasnosti investicija i na osnovu tih vrijednosti se donose konačne odluke. Međutim, pošto vrijednosti simulacija, skoro nikada ne mogu biti iste, ponavlja se i testira sam model nekoliko puta, kako bi se dobili podaci koji će na pravi način reprezentovati projekte, kod provođenja simulacije.

Dobijeni rezultati koriste standardnu devijaciju i na bazi slučajnog izbora pomoću tablica slučajnih brojeva, formiraju se rezultati, koji slijede normalnu distribuciju. Kada bi se grafički predstavilo sva ta rješenja, moglo bi se vidjeti da oni izgledaju kao Gausova kriva. Na taj način se uočavaju efekti investicije, pod određenim stohastičkim procesima.

Danas se najviše primjenjuju, Monte Carlo i Latin Hypercube metode uzorkovanja (Danilović, Karović-Maričić, 2007). Osnovna veza simulacija Monte Carlo sa informatičkom oblašću jeste da se „osnovni materijal“ (statistički uzorci) za metodu, obezbeđuje informatičkim sredstvima. Zato su ove metode poznate i pod sljedećim terminima: računarska simulacija, simulacija stohastičkih događaja, stohastička simulacija, metoda

Monte Carlo, simulaciono modelovanje, itd. (Nikolić, 2010).

Ideja Monte Carlo simulacije je model da se, umjesto opisa slučajne pojave pomoću analitičkih veza, izvede simulacija iste pojave u cilju realizovanja iste (dobijanje realizacije). Dobijanje realizacije se izvodi imitacionim modeliranjem ili simuliranjem, pomoću slučajnih brojeva. Nakon svakog ponavljanja postupka, u rezultatu se dobija po jedna realizacija proučavane slučajne pojave. Simulacija se izvodi određeni broj puta, a skup dobijenih realizacija predstavlja statistički materijal, koji se određenim statističkim metodama obrađuje i interpretira.

Stoga se, metoda Monte Carlo, naziva i metoda statističkih ispitivanja, a kao nedovoljno precizna definicija može se uzeti, da je to numerička metoda kojom se modeliranjem pogodnih, slučajnih promjenljivih rješavaju zadaci različitog (i stohastičkog i determinističkog) karaktera (Mijajlović i Milčić, 2009).

Monte Carlo simulacija je dobila naziv po istoimenom gradu koji je poznat po svojim kasinima. Znači da se ova metoda koristi slučajnim brojevima i tako generira moguća rješenja. Sa većim brojem rješenja dobija se jasnija slika, odnosno, kada se posmatraju investicije, možemo vidjeti koliko neki parametar utiče na efekte investicije.

Upotreba, uvijek drugačijeg niza slučajnih brojeva u pojedinoj simulaciji, za posljedicu ima varijabilnost izlaznih rezultata, što znači da se za što tačnije rješenje, treba izvršiti veći broj simulacija i analizirati dobijene rezultate, primjenom klasičnih statističkih metoda (Breški, i dr. 2006).

Svaki postavljeni problem, prethodno treba pokušati rješavati analitički jer se na taj način (ako je moguće) može doći do tačnog rješenja, dok će Monte Carlo dati približno rješenje. Ako nije moguće doći do analitičkog rješenja, Monte Carlo predstavlja koristan i veoma praktičan alat za dobijanje traženog rezultata.

Danas, kao prednost metodi Monte Carlo, donose računare velikih brzina obrade podataka, koji mukotrpan posao izračunavanja pojednostavljaju do minimalnih granica. Iako je ova metoda, u velikom broju slučajeva, znatno jednostavnija od primjene analitičkih metoda, primjena ove metode je ispravna samo u slučaju nemogućnosti modeliranja analitičke zavisnosti između parametara, ili radi provjere analitičke metode (Mijajlović, Milčić, 2009).

3. REALIZACIJA PUTEM MONTE CARLO SIMULACRIJE

U praksi postoji mnogo različitih modela izvođenja simulacija, ali se jedan od njih posebno izdvaja, a to je model Monte Carlo simulacije. Monte Carlo simulacija se može provoditi na nekoliko načina i pomoću različitih programa. Monte Carlo simulacijom se vrši stohastičko određivanje vjerovatnoća nastupanja nekoga događaja, u ovome slučaju promjene nekih od vrijednosti investicionog projekta pod uticajem tržišta. Kod ovoga modela investiranja u uslovima neizvjesnosti i rizika korištena je Monte Carlo simulacija pomoću tabličnog kalkulatora Excel.

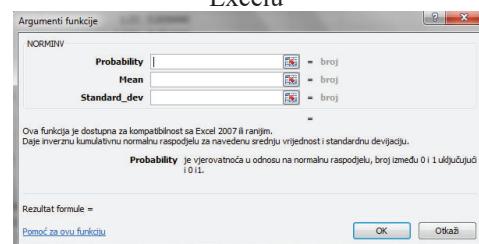
Pošto se simulacija može provoditi na razne načine, u ovom modelu investicionog odlučivanja spojiti će se Monte Carlo simulacija sa prethodno određenim metodama analize osjetljivosti i scenario analize. Pretpostaviti će se tri analize osjetljivosti koje će biti stohastički determinisane. Pri provođenju ovoga modela investicionog odlučivanja izračunati će se promjena određenog parametra u investicionom projektu i to povećanje i smanjenje za polaznih 10 posto. Ovaj postotak će se korigovati pomoću vrijednosti slučajno određenih stohastičkih koeficijenta. Ovi stohastički koeficijenti će biti primjenjeni i na polazni scenario.

Analize osjetljivosti biti će simulirane tako što će se vrijednosti povećanja

odnosno smanjenja korigovati stohastičkim koeficijentom, koji se dobija pomoću generisanih slučajnih brojeva. Oscilacija u toku slučajnog generisanja je postavljena u ovom modelu i predstavlja dvije standardne devijacije, odnosno odstupanje od srednje vrijednosti generisanih vrijednosti metoda za ocjenu efikasnosti investicija. Povećanje i smanjenje određenog parametra će se definisati kao 25 posto mogućnost nastupanja, dok će se polazni scenario koji je isto odraden putem Monte Carlo simulacije vrednovati kao 50 postotna mogućnost nastupanja. Tako će se stohastičke vrijednosti analize osjetljivosti vrednovati kao scenario analiza, a postavljene mogućnosti nastupanja će biti transformisane u težine određenih analiza.

Zadatak ovakoga pristupa je odrediti ponašanje projekata pri stohastičkoj analizi osjetljivosti gdje će se dodijeliti težine, kao kod scenario analize. Za računanje stohastičkog pristupa, koristiti će se Monte Carlo simulacija sa 1000 mogućih scenarija. Za računanje ove simulacije koristiti će se NORMINV funkcija unutar Excela. Ova funkcija daje inverznu funkciju normalne kumulativne raspodjele za preciziranu srednju vrijednost i standardnu devijaciju. Funkcija NORMINV izgleda sljedeće:

Slika 1. Funkcija NORMINV u Excelu

Kod funkcije NORMINV se koriste sljedeći argumenti:

- Probability (vjerovatnoća) – Ovdje je potrebno koristiti funkciju RAND() koja generiše slučajne brojeve i koja se koristi prilikom izračunavanja vjerovatnoće

- nastupanja nekog događaja putem slučajnih brojeva.
- Mean (Prosjek) – Ovdje se koristi prosječan rast koji je prethodno izračunat.
 - Standardna_dev – Korištena standardna devijacija.

Formula koja je korištena u tabličnom kalkulatoru Excel za određivanje povećanja odnosno smanjenja određenog parametra investicionog projekta glasi:

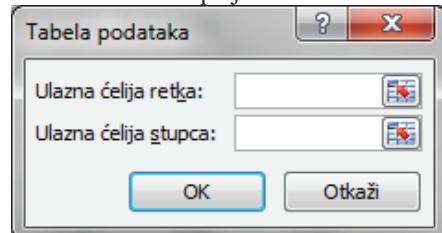
= NORMINV(RAND();;)

Sljedeći korak kod korištenja Monte Carlo simulacije je promjena vrijednosti željenog parametra investicionog projekta sa stohastičko izračunatom vrijednošću povećanja odnosno smanjenja i polaznog scenarija gdje će se ova stohastička analiza raditi na bazi 1.

Da bi se dobili konzistentni rezultati prilikom svake simulacije dolazi do značajnog odstupanja. U ovom modelu standardna devijacija iznosi 2, te je potrebno izvršiti što više simulacija. U ovom modelu je korišteno 1000 simulacija pomoću opcije table data (tabela podataka). Prije nego što se koristi ova funkcija potrebno je formirati 6 kolona. Prva kolona predstavlja broj simulacije, njih 1000. U preostalim kolonama se u prvom redu (redni

broj 1) prekopiraju formule metoda za ocjenu efikasnosti investicionih projekata. Nakon što se ovo uradi označe se sve kolone i primjeni se opcija table date do zadnjeg reda.

Slika 2. Opcija Table data

Na ovaj način se kreira vrijednost 1000 simulacija.

4. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Da bi se na praktični način demonstrirao primjena simulacija kod donošenja investicione odluke biti će korišteno pet različitih investicionih projekata koji su ustupljeni od kompanije CB Consulting Company Zenica ali zbog njihovog zahtjeva za diskreciju projekte ćemo označiti sa projekat, te dodijeliti redni broj.

U narednom dijelu će biti predstavljen finansijski rezime finansijskih tokova. Vrijednosti u projektima su predstavljeni u novčanim jedinicama izraženim u eurima.

Tabela 1. Finansijski tokovi projekta 1.

Godine	0	1	2	3	4	5
Ukupni prihodi		329.943	1.885.356	2.056.752	2.056.752	2.056.752
Ukupni troškovi	1.400.000	292.719	1.267.915	1.392.789	1.435.613	1.480.724
Materijalni troškovi		102.200	706.489	814.047	854.750	897.487
Plaće		35.500	89.460	93.933	98.630	103.561
Kredit		15.333	45.992	42.725	39.458	36.192
Amortizacija		97.245	233.388	233.388	233.388	233.388
Ostali troškovi		27.500	98.050	108.990	114.440	120.161
Porez na dobit		14.941	94.536	99.706	94.947	89.935
Profit	-1.400.000	37.224	617.441	663.963	621.139	576.028

Tabela 2. Finansijski tokovi projekta 2.

Godine	0	1	2	3	4	5
Ukupni prihodi		3.584.448	3.763.670	3.951.854	4.149.447	4.356.919
Ukupni troškovi	900.000	3.290.206	3.620.372	3.669.347	3.725.286	3.801.325
Materijalni troškovi		2.202.240	2.312.352	2.427.970	2.549.368	2.689.583
Plaće		172.800	181.440	190.512	200.038	211.040
Kredit		702.066	927.257	836.424	745.590	654.757
Amortizacija		86.766	85.681	81.397	77.328	73.461

Ostali troškovi	84.000	88.200	92.610	97.241	102.589
Porez na dobit	42.334	25.442	40.434	55.721	69.895
Profit	-900.000	294.242	143.298	282.507	424.161
					555.594

Tabela 3. Finansijski tokovi projekta 3.

Godine	0	1	2	3	4	5
Ukupni prihodi		403.200	806.400	1.209.600	1.330.560	1.463.616
Ukupni troškovi	500.000	300.626	580.179	1.084.174	1.116.213	1.154.737
Materijalni troškovi		154.824	309.648	388.752	427.627	470.390
Plaće		36.000	50.400	115.200	126.720	139.392
Kredit		60.191	140.692	418.739	388.881	359.024
Amortizacija		17.113	16.257	78.792	74.852	71.110
Ostali troškovi		19.200	36.240	60.000	66.000	72.600
Porez na dobit		13.298	26.942	22.691	32.133	42.221
Profit	-500.000	102.574	226.221	125.426	214.347	308.879

Tabela 4. Finansijski tokovi projekta 4.

Godine	0	1	2	3	4	5
Ukupni prihodi		1.008.000	1.330.560	1.463.616	1.609.978	1.770.975
Ukupni troškovi	700.000	878.160	1.164.122	1.195.606	1.233.910	1.279.689
Materijalni troškovi		323.960	427.627	470.390	517.429	569.172
Plaće		71.000	93.720	103.092	113.401	124.741
Kredit		322.674	466.989	433.016	399.042	365.069
Amortizacija		86.489	82.164	78.056	74.153	70.446
Ostali troškovi		50.000	66.000	72.600	79.860	87.846
Porez na dobit		24.037	27.622	38.452	50.025	62.415
Profit	-700.000	129.840	166.438	268.010	376.068	491.286

Tabela 5. Finansijski tokovi projekta 5.

Godine	0	1	2	3	4	5
Ukupni prihodi		642.600	807.840	888.624	977.486	1.075.235
Ukupni troškovi	260.000	636.012	750.034	783.823	823.565	869.681
Materijalni troškovi		274.737	344.441	378.885	416.773	458.451
Plaće		44.400	48.840	53.724	59.096	65.006
Kredit		149.557	193.377	183.061	172.746	162.430
Amortizacija		97.178	87.460	78.714	70.843	63.758
Ostali troškovi		36.000	39.600	43.560	47.916	52.708
Porez na dobit		34.140	36.316	45.879	56.191	67.328
Profit	-260.000	6.588	57.806	104.801	153.921	205.554

Upoređivanjem ovih projekata vidimo da su oni veoma različiti pa je veoma teško donijeti odluku na osnovu novčanih projekcija projekata. Zbog toga je potrebno sve ove projekte posmatrati pomoću metoda za ocjenu efikasnosti investicija. U ovom će se koristiti pokazatelji:

Vrijeme povrata (eng. payback period - PBP) je vrijeme potrebno da se vrate inicijalni troškovi investicije (Vernimmen, 2009: 334). To se preciznije računa pomoću sljedeće formule (Žiravac-Mladenović, 2011: 51):

$$PBP = \text{Godina prije punog povrata} + \frac{\text{Nepovracceni dio investicije na pocetku godine}}{\text{Novcani tok u toj godini}}$$

Novcani tok u toj godini

PBP predstavlja specifičnu mjeru efikasnosti jer za razliku od drugih pokazatelja ne radi se o apsolutnoj ili relativnoj veličini, već o broju godina za koje se izvrši povrat ulaganja.

Stopa povrata (eng. rate of return - ROR) postotak neto profita nakon oporezivanja (after-tax net profit) od investicije poduzete za ostvarivanje toga profita. Ona se izračunava na taj način tako što se od prihoda oduzmu troškovi, a zatim

taj iznos podijeli sa ukupnim troškovima investicija ((Prihod – trošak)/Vrijednost investicija * 100 = ROR). Što je veći iznos ROR to je veći povrat ulaganja.

Neto sadašnja vrijednost (eng. Net present value – NPV) predstavlja zbir svih budućih neto novčanih tokova investicijskog projekta svedenih na sadašnju vrijednost primjenom tehnike diskontovanja umanjenu za početno ulaganje u investiciju. Ako je NP_n neto novčani tok investicijskog projekta u n-toj godini, r diskontni faktor koji koristi diskontnu stopu, n broj godina u ekonomskom vijeku trajanja projekta a I_0 inicijalni izdaci, onda se ovaj pokazatelj može predstaviti na sljedeći način:

$$NPV = \frac{NP_1}{r} + \frac{NP_2}{r^2} + \dots + \frac{NP_n}{r^n} - I_0$$

izraženo formulom IRR je diskonta stopa pri čemu je:

$$NPV = \left(\sum_{i=1}^n \frac{NP_i}{r^i} \right) - I_0 = 0$$

Interna stopa rentabilnosti (eng. Internal rate of return – IRR) može se definisati kao „diskontna stopa kojom se neto sadašnja vrijednost svodi na nulu“. (Brigham, Ehrhardt, 2008: 382.) Odnosno izraženo formulom IRR je diskonta stopa pri čemu je:

$$NPV = \left(\sum_{i=1}^n \frac{NP_i}{r^i} \right) - I_0 = 0$$

Ukoliko je vrijednost NPV pozitivna znači da je stopa IRR-a veća od diskontne. Negativna NPV znači da je stopa IRR manja od diskontne stope.

Indeks profitabilnosti (eng. Profitability index – PI) je definisan kao NPV projekta podijeljena sa inicijalnom investicijom (Stanišić, Stanojević, 2005: 70). PI se često naziva i benefit-cost omjerom, „zato što u stvari predstavlja omjer između koristi od ulaganja u investiciju i troškova investicije (Orsag, 2002: 73).“ Izračunava se sljedećim obrascem:

$$PI = \frac{\sum_{t=1}^n \frac{NP_t}{r^t}}{NP_o}$$

Donoseći odluku koristeći samo jednu metodu povlači mogućnost da ta metoda daje rezultate koji su kontradiktorni rezultatima drugih metoda. Zbog toga će se ovdje koristiti diskontna stopa od 10 posto. Radi lakšeg tabelarnog predstavljanja projekti će se označiti sa P i odgovarajućim brojem. Na tabeli 6 su predstavljeni rezultati finansijskih pokazatelja projekata.

Tabela 6. Rezultati analize ocjene efikasnosti investicionih projekata

PDP	ROR	NPV	IRR	PI
P1	3,1310	179,70	424.881	19,3285
P2	3,4243	188,87	332.860	21,5544
P3	3,2136	195,49	212.634	23,3024
P4	3,3609	204,52	318.858	22,9144
P5	3,5899	203,33	105.264	20,3858
				1,4049

Iz ove tabele je vidljivo da svaka metoda za ocjenu efikasnosti projekata daje drugačiji rezultat. Zbog toga je veoma važno da se prilikom donošenja investicione odluke uzimaju u obzir sve dobre i loše strane ovih metoda. Donošenjem odluke korištenjem samo jedne od ovih metoda je veoma diskutabilno. Kod donošenja investicione odluke potrebno je uključiti što više parametara i analiza kako bi se sagledali svi aspekti za proces donošenja investicione odluke.

Tabela 7. Rezultati rang poretka projekata pomoću metoda za ocjenu efikasnosti projekata

	NPV	IRR	PBP	PI	ROR
P1	1	5	1	5	5
P2	2	3	4	4	4
P3	4	1	2	2	3
P4	3	2	3	1	1
P5	5	4	5	3	2

Međutim, šta se dešava kada se mijenjaju planirani parametri investicije. Za tu svrhu u ovom radu će se koristiti nekoliko scenarija i koristiti će se Monte Carlo simulacija. Da bi se odredile vrijednosti

metoda za ocjenu efikasnosti investicija potrebno je odrediti će se prosječna vrijednost svakoga metoda za sve simulacije.

Korištenjem modela Monte Carlo simulacije koristi se model zasnovan na Excelu koji generiše 1000 simulacija, jer svaki puta ove simulacije generiše nove slučajne brojeve i to utiče na konačan rezultat simulacija. Zbog toga se kod metoda za ocjenu efikasnosti investicije dobijaju drugačije vrijednosti. Korištenjem 1000 simulacija ove su vrijednosti približno iste. Povećanjem broja simulacija povećava se konzistentnost tih vrijednosti. Međutim, tom prilikom se opterećuje sam model Monte Carlo simulacije jer svaki puta kada se pokrene taj model Excel

generiše nove slučajne brojeve te se mijenja rezultat metoda za ocjenu efikasnosti investicionih projekata.

Kod ove simulacije će se na osnovu stohastičke vjerovatnoće nastupanja nekoga događaja odrediti korigovane vrijednosti ovih parametara, te će se izračunati njihov uticaj na rang poredak projekata. Najprije će se uzeti da se prihodi od prodaje povećaju, smanje, odnosno ostaju nepromijenjeni. Naravno ove vjerovatnoće su samo polazne, koje će se pomoći Monte Carlo simulacije mijenjati u intervalu od dvije standardne devijacije. Moguće je uzeti i veći interval ali tada bi se gubila polazna osnova da se Monte Carlo simulacija integriše sa metodama analize osjetljivosti i scenario analizom.

Tabela 8. Rezultati Monte Carlo simulacije kod promjene ukupnih prihoda

	Povećanje prihoda	Ne promijenjenost prihoda	Smanjenje prihoda	Kompromisni rang poredak projekata
	Prosječni rang poredak			
P1	4	4	1	3
P2	1	3	5	4
P3	5	2	3	2
P4	3	1	2	1
P5	2	5	4	5

Rezultati ove stohastičke analize osjetljivosti pomoći Monte Carlo simulacije su pokazali da najbolje rezultate na povećanje prihoda pokazuje projekat 2 dok za smanjenje prihoda ovaj projekat pokazuje baš suprotno.

Rezultati ove Monte Carlo simulacije su pokazali, da najbolje rezultate pokazuje projekat 4 pa projekat 3, dok najlošije rezultate pokazuje projekat 5, iako kod pojedinačne analize je samo kod nepromijenjenosti prihoda, pokazao

najlošije rezultate. Razlog tome treba tražiti što je projekat 2 dobio ubjedljivo najbolje rezultate, kod povećanja prihoda, dok je projekat 1 dobio najbolje rezultate kod smanjenja prihoda, čime su ovi projekti došli na bolje zbirno mjesto u odnosu na projekat 5. Pošto se uradila integrisana Monte Carlo simulacija – analiza osjetljivosti – scenario analiza na parametru ukupnih prihoda, ova metoda se primjenjuje na materijalnim troškovima.

Tabela 9. Rezultati Monte Carlo simulacije kod promjene materijalnih troškova

	Povećanje materijalnih troškova	Ne promijenjenost materijalnih troškova	Smanjenje materijalnih troškova	Kompromisni rang poredak projekata
	Prosječni rang poredak			
P1	2	4	4	4
P2	5	3	1	3
P3	3	2	5	2
P4	1	1	3	1
P5	4	5	2	5

Provedenom Monte Carlo simulacijom na parametru materijalni troškovi dobili su rezultati pokazuju, da je najbolje na povećanje ovih troškova reagovao projekat 4, dok je najlošije performanse postigao projekat 2, kod kojeg su rezultati svih korištenih metoda za ocjenu efikasnosti investicija, bili najlošiji. Zbog toga je ovaj projekat imao vrijednost nula, na osnovu TOPSIS metode. Kod nepromijenjenosti troškova, odnosno kako će projekti reagovati kada se provede stohastička analiza osjetljivosti na nepromijenjenim vrijednostima materijalnih troškova, rezultati su pokazali da je najbolje rezultate ostvario projekat 1, dok je najlošije rezultate ostvario projekat 5.

Prilikom smanjenja materijalnih troškova u ovoj simulaciji ubjedljivo je najbolje rezultate postigao projekat 1. Vrijednost TOPSIS metode za ovaj projekat je jedan, što znači da je kod svih korištenih metoda za ocjenu efikasnosti investicija postigao najbolje rezultate. Najlošije rezultate je postigao projekat 3.

Konačan rezultat je pokazao da najbolje karakteristike ima projekat 4 pa potom slijedi projekat 3. Za razliku od prethodne analize razlika je samo u poretku projekata 1 i 2, koji su u ovoj analizi zamjenili svoja mjesta. Pomoću ove analize se pokazalo da projekat 4 pokazuje najbolje rezultate prilikom Monte Carlo analize osjetljivosti na materijalnim troškovima, dok najlošije rezultate pokazuje projekat 5.

Da bi se donijela konačna odluka kod provođenja Monte Carlo simulacije, potrebno je naći prosječnu vrijednost pojedinačnih rezultata Monte Carlo simulacije. Konačni rezultati pokazuju da je najbolje rezultate pokazao projekat 1, koji je logičan izbor za donosioca investicione odluke. Nasuprot tome projekat 5 je pokazao najlošije rezultate kod provedene Monte Carlo simulacije.

Tabela 10. Konačan rang poredak projekata kod Monte Carlo simulacije

	Rang
P1	3
P2	4
P3	2
P4	1
P5	5

5. ZAKLJUČAK

Investicije imaju veliki značaj za privredu. One su pokretač svih privrednih djelatnosti. Svaka kompanija pokreće određene investicione aktivnosti kako bi unaprijedila poslovanje. Međutim, prilikom donošenja odluke u investiranju, donosilac investicione odluke se suočava sa mnogim problemima i poteškoćama, najznačajniji su sljedeći:

- Novac se mora immobilisati na određeno vrijeme tj. potrebno je uložiti novac u sadašnjosti da bi se ostvarili prihodi u budućnosti;
- U budućnosti je potrebno očekivati i određenu stopu inflacije;
- Svaka preuzeta investiciona aktivnost je popraćena određenim rizicima i neizvjesnošću.

Prilikom donošenja investicione odluke potrebno je napraviti izbor između nekoliko alternativa i odabrati onu koja će za kompaniju ostvariti najbolje rezultate. U ovom radu je, da bi se pomoglo u investicionom odlučivanju, formirao model zasnovan na simulacionoj analizi. Ovaj model je fleksibilan i veoma se lako može primijeniti u praksi jer koristi modeliziranje u excel tabličnom programu. Zbog toga se kod budućih investicionih odluka treba, radi sigurnosti investitora, provoditi simulacijska analiza, koja će dati neophodne informacije u pogledu rizika i neizvjesnosti.

Provedena simulacijska analiza je pokazala da najbolje rezultate pokazuje projekat P4. Na ovom primjeru je pokazano, da ukoliko investitor treba da bira između

ovih pet projekata, da mu je projekt P4, prvi izbor, jer je on dao najbolje rezultate kod provedene simulacijske analize. U budućim istraživanjima je potrebno

razvijati ovaj model i kreirati na ovim osnovama programe koje će još olakšati donošenje investicione odluke.

6. LITERATURA:

1. Breški, D., Cvitanić, D., Lovrić, I. (2006). Analiza osjetljivosti parametara simulacijskog modela CORSIM, Zagreb: *Gradčevinar*, 63(7), 539-548;
2. Brigham, E.F., Ehrhardt, M.C., (2008) *Financial Management Theory and Practice*, Twelfth Edition, Mason OH: Thomson South-Western;
3. Cetinski, V., Perić, M., Jovanović, D. (2008). Poslovne simulacije, Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu, Opatija
4. Danilović, D., Karović-Maričić, V. (2007). Određivanje optimalnih parametara rada gasovodnog sistema primenom analize rizika. Beograd: *Transport i logistika*, 13, 29-36;
5. Mijajlović, M., Milčić, D. (2009). Analiza fazi pouzdanosti mašinskih sistema, Kruševac: *IMK-14 - Istraživanje i razvoj*, 15(1-2), 107-114;
6. Nikolić, N. (2010). Kontrola tačnosti rezultata u simulacijama Monte Karlo, Beograd: *Vojnotehnički glasnik*, Vol.58. No.2., 90-107;
7. Orsag, S. (2002). *Budžetiranje kapitala – procjena investicijskih projekata*, Zagreb: Masmedia;
8. Pike, R., Neale, B. (2006). *Corporate finance and investment, decisions & strategies*, fifth edition, Harlow: Prentice Hall;
9. Rakočević, S., Glišević, N., Dragašević, Z. (2011). Metode za mjerjenje individualnog rizika preduzeća, Zbornik radova, Zaječar: *Majska konferencija o strategijskom menadžmentu*, 787-794;
10. Rovčanin, A., (2006). *Upravljanje finansijama*, četvrto izdanje, Sarajevo: Ekonomski fakultet;
11. Stanišić, M., Stanojević, J., (2005). *Evaluacija i rizik*, Beograd: Univerzitet Singidunum;
12. Vernonimen, P., i dr. (2009). *Corporate Finance: Theory and Practice*, Second Edition, Hoboken N.J.: John Wiley & Sons;
13. Žiravac-Mladenović, M. (2011). *Uvod u poslovne finansije*, Banja Luka: PIM Univerzitet;

Šaćira MEŠALIĆ¹
Fejzo BEGOVIĆ²
Emina BEGOVIĆ³

UDK 159.922.72:159.955.072-057.874
Stručni rad

UČENICI USPORENOG KOGNITIVNOG RAZVOJA UKLJUČENI U REDOVNE ŠKOLE

Rezime

Učenici usporenog kognitivnog razvoja uključeni su u neke redovne škole u Bosni i Hercegovini. Inkluzija u školama i vrtićima se još uvijek ne odvija onim tempom, intezitetom, i sveobuhvatnošću, te se očekuje da će se dogoditi očekivane promjene u skorije vrijeme. Jedan broj istraživanja ukazuje da se najviše uključuju u redove razrede u osnovnim školama učenici usporenog kognitivnog razvoja (koji su i najmnogobrojnija grupa) učenika među školskom populacijom učenika sa posebnim potrebama. U ovom istraživanju izdvojilo se nekoliko ključnih područja koja su i sama obrađena u temi ovog rada. Na početku se definira ko su to učenici usporenog kognitivnog razvoja i koje su njihove osnovne karakteristike, zatim što je to integracija, a što inkluzija. U radu se još osvrnuto na to ko može pružiti pomoći ovim učenicima kako bi njihova edukacija i socijalizacija bila uspješna. Tako je poseban akcenat je stavljen na učitelje/nastavnike, stručni tim, roditelje kao partnera i na poseban segment pomoći od strane vršnjaka, te je i ispitano njihovo mišljenje o navedenoj kategoriji uključenih učenika.

Ključne riječi: integracija, inkluzija, učenici usporenog kognitivnog razvoja, pomoći učenicima

Šaćira Mešalić¹
Fejzo Begović²
Emina Begović³

PUPILS WITH SLOW COGNITIVE DEVELOPMENT INTEGRATED INTO REGULAR SCHOOLS

Summary

Pupils with slow cognitive development are integrated into general education classrooms in some schools in Bosnia and Herzegovina. Although inclusion in schools and kindergartens is still not proceeding at the expected pace, intensity and comprehensiveness, positive changes are expected in the near future. Some studies indicate that mainly pupils with slow cognitive development are integrated into general education classrooms in primary schools (they are at the same time the largest group of pupils among the school population of pupils with special needs.) In this research, several key areas are singled out and they are covered by the topic of this paper. The paper begins by defining who the pupils of slow cognitive development are and what their basic characteristics are. It also defines the concept of integration and inclusion. The paper also addresses the question of who can assist these pupils for their education and socialization to be successful. Thus, special emphasis was placed on teachers, professional team, parents as partners and on a special segment of peer support for pupils with slow cognitive development and their opinions on the above category of integrated pupils were analysed.

¹ Pedagoški fakultet EU Brčko Distrikt, EUBD-Teachers' College, Teachers' College

² OŠ „Srebrenik“, Primary School „Srebrenik“

³ JU Univerzitet u Tuzli, Filozofski fakultet, Public Institution Tuzla University- Faculty of Philosophy

Keywords: Integration, inclusion, pupils with slow cognitive development, helping pupils with slow cognitive development.

1. UVOD

Posmatrano historijski školovanje učenika sa posebnim potrebama odvijalo se prema različitim modelima smjenjujući se od medicinskog ka psihosocijalnom modelu. U prošlom stoljeću došlo je do promjena u načinu školovanja i re/habilitacije ove populacije. Sve promjene su bile uslovljene i razvojem društava stvaranjem humanijeg odnosa, u mnogim zemljama širom svijeta kao i sveukupnoj promjeni gledanja na mogućnosti i sposobnosti ove populacije. Uvodi se integracija koja predpostavlja i zajedničko školovanje učenika bez obzira na različitosti. Manjkavost ovoga modela je u tome što se u nizu promjena od učenika očekivalo da se prilagodi programu i načinu rada u školi. Imajući u vidu ograničene mogućnosti jednog broja učenika taj model je morao biti prevaziđen. Integracija je pozitivna u toliko što su i učenici sa posebnim potrebama bili u okruženju svojih vršnjaka, što je na neki način podsticana socijalizacija, ali su programi i dalje bili suviše kruti i predstavljali za učenike sa posebnim potrebama barijeru u savladavanju zadatog školskog gradiva. Model integracije je kao takav zamijenjen modelom inkluzije.

U Bosni i Hercegovini inkluzija se uvodi samo jednom vrlo ograničenom broju škola, gotovo incidentno. Potrebno je još dosta aktivnosti da škole poduzmu aktivnosti za uvođenje inkluzije. U prvom redu nužna je edukacija učitelja, kako bi se osposobili za rad u uvjetima inkluzije, odnosno prihvatanje ovih učenika u redovne razrede. Učitelji bi trebali da rade i sa vršnjacima u razredu kako se učenici sa posebnim potrebama ne bi osjećali stigmatiziranim i odbačenim od strane vršnjaka. Nužne su i aktivnosti na području edukacije roditelja. Roditelji treba da upoznaju potrebe svoje djece, kao i to da nauče kako da rade s vlastitim djetetom.

Namjera je u ovom radu istaći osnovne karakteristike one kategorije učenika sa posebnim potrebama koja je najbrojnija među učenicima sa posebnim potrebama. To su učenici usporenog kognitivnog razvoja. Takođe će biti predstavljene preporuke i podrška od strane učitelja prema ovoj populaciji, kao i pomoć od strane roditelja, stručnog tima i vršnjaka. U radu je dat i prikaz rada i podjelu odgovornosti i aktivnosti između roditelja i škole, jer samo partnerstvom ova dva subjekta može se pomoći učenicima usporenog kognitivnog razvoja.

2. TERMINOLŠKO ODREĐENJE POJMA UČENIKA USPORENOG KOGNITIVNOG RAZVOJA

Pod terminološkim određenjem pojma „učenici usporenog kognitivnog razvoja“, obuvaćeni su oni koji se razvrstavaju kao lako mentalno retardirani, te učenici sa ograničenim intelektualnim sposobnostima, bez obzira na etiologiju koja dovodi do ovakvog stanja. U ovu skupinu učenika spadaju i učenici iz kulturno deprivirane sredine, koji ponekad samo ostavljaju dojam retardirane osobe (Mešalić i sar., 2009). Takvi učenici imaju često usporen kognitivni razvoj koji je uvjetovan nedostatnom stimulacijom stvarnih potencijala djeteta koje u tom periodu mogu najviše osigurati obitelji. Njihovi učitelji su tokom rada i opservacije utvrdili da rezultati u učenju odstupaju od rezultata prosječnih učenika. Najčešće su uključeni u redovne škole učenici usporenog kognitivnog razvoja, zbog njihovog velikog broja među učenicima sa posebnim potrebama. To su oni učenici koji imaju manje teškoće pa samim tim i lakše se

uključuju u redovne razrede, te uz dodatnu podršku i pomoć rezulteti uspješne edukacije i socijalizacije su veći i iuspješniji.

Djeca i omladina s mentalnom retardacijom najbrojnija su u skupini djece i omladine s teškoćama u razvoju (Vikić, 1996). Američka asocijacija za mentalnu retardaciju kao etiološke faktore funkcionalne retardacije navodi kombinaciju kulturnih, sredinskih, familijarnih, psihijatrijskih i psiholoških abnormalnosti, te da u posmatranju kompleksnosti pojavi funkcionalne retardacije treba uzeti u obzir sve ove faktore i sa njima se bolje upoznati.

2.1. LAKA MENTALNA RETARDACIJA

Među osobama s mentalnom retardacijom najveći broj je u grupi laka mentalne retardacije 85%. Osobe s lakovom mentalnom retardacijom imaju IQ od 50-69 što odgovara mentalnoj dobi djeteta od 9-12 godina. Većina ovih osoba je u stanju da se u potpunosti brine o sebi (ishrana, pranje, oblačenje i neke druge aktivnosti iz područja brige o sebi i snalaženja u sredini u kojoj dijete živi). Glavne teškoće se ispoljavaju u školovanju i mnogi imaju posebne probleme u čitanju i pisanju. Ipak, osobama sa lakovom mentalnom retardacijom je od velike važnosti obrazovanje koje ima za cilj da razvije njihove sposobnosti i kompenzuje njihove umanjene sposobnosti do njihovih potencijalnih mogućnosti i sposobnosti.

2.2. DJECA OGRANIČENIH INTELEKTUALNIH SPOSOBNOSTI

Učenici čiji je nivo intelektualnog funkcioniranja na razini IQ 70-80 definirani su kao učenici s graničnim intelektualnim sposobnostima. U određivanju pojma mentalne retardacije često se polazi od teze da je to složen fenomen koji se može tumačiti na osnovu više različitih kriterija: psiholoških, pedagoških, medicinskih, socio-ekonomskih i kulturnih stajališta (Mešalić, i sar., 2007). Bez obzira na to sa kakvih se stanovišta polazilo u definiranju ove pojave uvijek se vodilo računa o socio-ekonomskim uvjetima sredine. U situacijama kada se dijete odgaja u obiteljima slabog materijalnog stanja, nikakve ili veoma niske naobrazbe, s lošim kulturnim navikama može doći do toga da dijete pokazuje slab uspjeh u školi, ali i do loše procjene njegovih mogućnosti. Obrazovanje ovakve djece je često bilo razmatrano na nivoima pedagoških stručnjaka i pedagoških institucija. Tako je njihovo obrazovanje najprije bilo u redovnim školama, zatim u specijalnim školama i odjeljenjima da bi u novije vrijeme ponovo zakonskom regulativom bili vraćeni u redovna odjeljenja u osnovnim školama.

Kako problemi kod ove djece nastaju sa polaskom u školu, jer često postaju tek tada uočljivi, od nastavnika i njegovih sposobnosti da pomogne ovakvom učeniku zavisi njegovo dalje napredovanje u učenju. Zbog teškoće izraženih baš u učenju, a radi izbjegavanja stigmatizacije, ovi učenici se i nazivaju „učenici s teškoćama u učenju“ (Mešalić i sar., 2006). Njihovo obrazovanje u redovnoj školi, ako nemaju dodatnih teškoća, uz prilagodbu programa, individualni pristup i dopunska nastava može se odvijati sasvim dobro i rezultati koje postižu takva djeca mogu se ocijeniti sasvim zadovoljavajućim, što je opet individualno. Važno je na vrijeme prepoznati te učenike, na vrijeme im pomoći u savladavanju školskog gradiva, kako im ono kasnije ne bi stvaralo pometnju. Svaki dobar kontakt nastavnika sa učenikom vodit će poboljšanju uspjeha ili bar tome da dijete ne odbacuje školu, da ne bježi s nastave i da ga sredina ne frustrira.

2.3. DJECA SA KULTURNOM DEPRIVACIJOM

Pod pojmom kulturna deprivacija podrazumijeva se kompleks nepovoljnih okolnih uvjeta koji štetno djeluju na razvoj adekvatnog intelektualnog i socijalnog funkcioniranja (Korlaet, 1973). Sredinski uvjeti mogu snažno djelovati na razvoj svakog pojedinca, pa tako i na kognitivni razvoj ne samo djece s mentalnom retardacijom, nego i djece redovne populacije. Djeca koja su izložena štetnim uticajima sredine u kojoj žive često ispoljavaju zaostajanje u spoznajnom razvoju, ona po pravilu ne postižu zadovoljavajući uspjeh u školi i imaju niže rezultate na testovima inteligencije u odnosu na svoj stvarni intelektualni potencijal. Takvu djecu nazivamo kulturno depriviranim, ili kako navodi (Stančić, 1982) djeca sa kulturnom deprivacijom, a ona najčešće dolaze iz sredine sa niskim socio-kulturnim i ekonomskim statusom. Ovakve obitelji su ekonomski neobezbjedene, sa lošim kulturnim navikama, obitelji u kojoj roditelji ne vide svoju djecu po cijeli dan i ne bave se njima. Ovakva djeca doživljavaju neuspjeh u školi, počnu se neprimjereno ponašati, bježati sa nastave, isticati se sa svojom nedisciplinom i ispadima. Stoga su ova djeca često svrstana u grupu djece s mentalnom retardacijom.

3. POJAM INTEGRACIJE

Integracija se najčešće odnosi na obuhvat djece usporenog kognitivnog razvoja (UKR) u redovan odgojno-obrazovni sistem. „Integracija je kreiranje takvih uvjeta za djecu UKR koji će osigurati u svakom konkretnom slučaju najmanje restruktivnu okolinu za njihov razvoj otvarajući tako niz alternativa na odgojno-obrazovnom kontinuumu uz osiguranje protočnosti sistema, pri čemu ima prednost, kad god je to moguće, smještaj takve djece u redovne odgojno-obrazovne ustanove uz istovremeno kreiranje objektivnih i subjektivnih prepostavki za njihov prihvatanje, obrazovanje i rehabilitaciju i njihovo socijalno povezivanje sa socijalnom sredinom u koju su smještena, respektirajući pri tome zahtjev da je odgojno-obrazovna integracija samo sredstvo šire socijalne integracije koja se ostavlja u skladu sa principom konvergencije i otklanjanjem segregacijskih mehanizama koji još uvek djeluju i mogu djelovati u široj socijalnoj sredini. Ovako shvaćena integracija je cilj, proces i organizacijski sistem koji se stupnjivo ostvaruje“ (Stančić, 1982). Traženje prava na jednakost odgoja i obrazovanja svih ljudi ugrađeno je u brojne svjetske dokumente i preporuke uglednih svjetskih organizacija i tijela kao što su UN i UNESCO (Deklaracija o pravima osoba s teškoćama u razvoju 1975; Standardno pravilo o izjednačavanju osoba s invaliditetom, 1994). Prateći pokret integracije u svijetu u Hrvatskoj su stručnjaci upozoravali na prednost edukacijske integracije:

- Redovna osnovna škola ima češće bolju opremljenost za rad (kabinetni, labaratorijski...).
- Djeca su manje otuđena, manje se osjećaju drugaćijom, manje etiketirana.
- Okolina redovne osnovne škole djeluje stimulativnije i pozitivnije na djecu s teškoćama u razvoju, pogotovo na području govora, igre, komunikacije.
- U redovnoj osnovnoj školi veća je mogućnost za dobijanje različitih i važnijih socijalnih iskustava.
- U redovnoj osnovnoj školi je više mogućnosti za sudjelovanje učitelja sa stručnim timom škole sa prilagođenim programom.
- Mogućnost za postizanje višeg ranga školovanja je veća u redovnoj osnovnoj školi.
- Roditelji lakše prihvataju uključenje svog djeteta u redovnu osnovnu školu.
- Redovne osnovne škole su bliže kraju stanovanja djece sa poteškoćama u razvoju.
- Djeca sklapaju međusobne prijateljske odnose.

Pozitivne elemente integracijskog procesa vidimo u argumentima za i protiv koje prema (Stančić 1982), navode Mešalić i sar., 2004).

<i>Argumenti za integraciju</i>	<i>Argumenti protiv integracije</i>
<ul style="list-style-type: none"> ○ Redovne škole često imaju bolju opremljenost za odgojno-obrazovni rad, te se odgojno-obrazovni rad može stručnije izvoditi. ○ Djeca su manje izdvojena, manje se osjećaju drugačijom, manje su mogućnosti etiketiranja. ○ Okruženje je za djecu s teškoćama u razvoju stimulativnije, odnosno više ih stimulira na sudjelovanje u aktivnostima govora i igru s djecom bez teškoća u razvoju. ○ Postoje veće mogućnosti postizanja vrijednijih socijalnih iskustava. ○ Ostavarene su veće mogućnosti sarađivanja stručnjaka. ○ Veće su mogućnosti za postizanje više razine u školovanju. ○ Roditelji vrlo rado prihvataju uključivanje djeteta u redovnu školu. ○ Često, gotovo redovito se skraćuje put do škole. ○ Sklapanje prijateljstva nije ograničeno samo na djecu s teškoćama u razvoju. ○ Istodobno se priprema šire društveno okruženje za prihvat osoba s teškoćama u razvoju. 	<ul style="list-style-type: none"> ○ U izdvojenim ustanovama tj. specijalnim školama prostor i oprema su prilagođeni djeci s teškoćama u razvoju, odnosno nastoji se da ima se što više prilagodi fizička okolina. ○ Koncentracija stručnjaka, pedagoških i nepedagoških (zdravstvenih), je jednostavnije ostvarljiva i veće je poznavanje specijalnih potreba djece s teškoćama u razvoju. ○ Prisutniji je specijalni odgoj, odnosno djeci se može pružiti više specijaliziranih aktivnosti.

Kao što se iz navedenog može zaključiti mnogo je više argumenata za *integraciju*, koja će kasnije sve više prelaziti u savremeniji oblik zajedničkog školovanja *inkluziju*.

4. INKLUIZIJA

Ranih devedesetih postalo je jasno da se niti u jednoj državi ideja integriranog odgoja i obrazovanja djece s posebnim potrebama nije mogla u potpunosti sprovesti. Zbog slabih rezultata integracije djece s posebnim potrebama, te zbog velikih potreba čovječanstva za adekvatnijim socio-emocionalnim razvojem, imamo danas „novu“ ideju za razvoj odgoja i obrazovanja djece u jednoj školi, odnosno jedna škola za sve. Ideju kao takvu prihvatio je 95 država i 25 međunarodnih odgojno obrazovnih organizacija na skupu UN o odgoju i obrazovanju 1995. godine u (Salamanka) Španija.

Inkluzija znači biti uključen, obuhvaćen, pripadati, biti s drugima (Mišić, 1995). Inkluzija ne znači da smo svi jednaki, niti da se svi slažemo nego stvara novi odnos prema svemu što je različito i potiče međusobno podržavanje te obogaćuje naše mogućnosti za stvaranje novih ideja. Ona radije govori o različitim mogućnostima, nego o nedostacima i stavlja u pitanje pojmove kao što su „prosječan“ i „normalan“. Inkluzija se nameće kao nadređeni pojam integraciji i podrazumjeva sveobuhvatno uključivanje osoba s teškoćama u razvoju, teškoćama u učenju i uopće teškoćama socijalne integracije ne smao u odgojno-obrazovni sistem nego i u svakodnevnom životu i društvenoj stvarnosti (Mišić, 1995).

U današnje vrijeme u svijetu se od integracije prelazi na inkluziju. Ideja inkluzije uči nas da što su veće razlike među nama, veća je mogućnost da ostvarimo novu viziju razvoja škole, čovjeka i društva. Inkluzija nas uči kako se tretiraju ljudi koji su drugačiji od nas, te kako prihvati svoju različitost. Iz toga slijedi da uključivanje djece s posebnim potrebama nije dobro samo za djecu s posebnim potrebama, već i za djecu bez teškoća u razvoju i za društvo u cjelini. Za razliku od integracije koja znači obnovu, udruživanje u cjelini, inkluzija teži sistemu koji je strukturiran tako da svaku osobu stavlja u ravноправnu poziciju i omogućava joj mogućnost pripadanja zajednici i sudjelovanje u njoj. Takav sistem bazira se na međusobnoj saradnji svih sudionika. Tako ćemo predstaviti šta inkluzija označava, šta ne označava i šta treba da postoji u inkluzivnoj školi.

Inkluzija označava:

- Odgoj i obrazovanje djece s posebnim teškoćama u razvoju u redovnim razredima;
- Sticanje znanja i vještina kod svih učenika da svi sudjeluju u nastavnom procesu;
- Omogućavanje prijeko potrebnih usluga dodatne pomoći tokom redovne nastave;
- Pomaganje redovnim učiteljima i direktorima u proučavanju, timskom radu, informiranju i zajedničkom planiranju;
- Praćenje jednakog rasporeda nastavnih sati učenika sa i bez teškoća u razvoju;
- Uključivanje učenika s teškoćama u dobno odgovarajuće razrede i izvannastavne aktivnosti, te satove likovne i muzičke kulture, tjelovježbe, odlazak na izlete ;
- Zajedničko korištenje usluga školskog restorana, biblioteke, igrališta i ostalih usluga;
- Podržavanje prijateljstva između učenika sa i bez teškoća;
- Provođenje radnog odgoja i obrazovanja djece s teškoćama u razvoju u redovnoj zajednici, kako to okolnosti dopuštaju.

Inkluzije ne označava:

- Uključivanje učenika s oštećenjima u redovnu nastavu bez pripreme i potpore;
- Omogućavanje dodatne pomoći u odvojenim ili osamljenim mjestima;
- Ravnodušnost na posebne potrebe djece;
- Ugrožavanje sigurnosti i dobrobiti učenika;
- Izdvajanje učenika s teškoćama u razvoju tokom redovne nastave;
- Uključivanje učenika s teškoćama u razvoju u škole ili razrede koji nisu odgovarajući njihovoj dobi;
- Zahtjevanje spremnosti i zasluga na osnovu kognitivnih i socijalnih vještina kako bi se pohađalo redovnu nastavu.

U inkluzivnoj školi postoji:

- Balansiranje i planiranje za razred kao cjelinu s mogućnošću planiranja za pojedinačnog učenika;
- Modificiranje programa i metoda koji će voditi ka uspješnosti i zadovoljenju svih učenika;
- Spontano improviziranje, prilagođavanje programa i metoda s obzirom na posebne potrebe djece;
- Timski rad učitelja i drugih stručnjaka;
- Efektivno vođenje, od svih sudjelujućih u školi;
- Uključivanje kadrova, djece i cjelokupne zajednice u školskoj politici kod odlučivanja;
- Efektivno usklajivanje i povezivanje svih aktivnosti, te ospozobljavanje kadrova.

Bit problema kod edukacije za svu djecu u jednoj školi je pronaći za svu djecu takva metodička rješenja (načelo, pristupi, metode, tehnike, pomagala i slično) s kojima će svi učenici doživjeti uspješnost u učenju. Prema Forest i Pearpoint, (1992) inkluzija ili uključenost znači ujedinjenje, priključenje, kombinaciju, sudjelovanje, prihvatanje, biti svi zajedno i brinuti se za druge.

Prema tim autorima inkluzija je druženje na osnovi novog edukacijskog koncepta (kooperativno učenje, edukacija odraslih, kritičko mišljenje). Inkluzija znači „pozivnicu“ svim onim koji su ostali „vani“. Inkluzija nije samo uvođenje djece s posebnim potrebama u redovni razred već je samo početak. Bitno značenje za inkluziju je način na koji se prihvata nejednakopravnost, raznolikost, odnos prema drugom i drugaćijem.

5. POMOĆ I PODRŠKA DJECI USPORENOG KOGNITIVNOG RAZVOJA

5.1. PRIPREMA UČENIKA USPORENOG KOGNITIVNOG RAZVOJA ZA ŠKOLU

Dobra priprema za školu (razvijanje higijenskih i radnih navika, socijalizovanog ponašanja u porodici i vrtiću) bitno povećava šanse djeteta da uspije u školi. Procjena razvojnog statusa pri polasku u školu, izrada individualnih programa za svako dijete, primjena didaktičkih pravila prema mogućnostima i očuvanim potencijalima djeteta, korištenje očiglednih sredstava u nastavi pojedinih predmeta, oslobađanje djece od nebitnog u nastavi – samo su neki od savjeta koji su navedeni u literaturi. Konkretizacija ovih savjeta iskazuje se u individualnim prilagođenim programima koje izrađuju stručni tim škole (pedagog, defektolog, nastavnik, roditelji, vaspitač) a čiji se efekti prate sve dok za njima postoji potreba. Individualna nastava predstavlja obezbjeđenje određenih uslova za njenu realizaciju, kao što je odgovarajući prostor, nastavna sredstva, specifična metodička priprema, izbor određenog nastavnog sadržaja, te specifičnosti u praćenju i vrednovanju rada svakog pojedinca ili grupe. Individualni program proizilazi iz redovnog programa i proizilazi iz inicijalne procjene učenika u području edukacije i socijalizacije.

Svako dijete pa i dijete s teškoćama u razvoju ima različite sposobnosti za učenje. Razredna zajednica je skup različitih individua ličnosti. Zbog toga nastavu treba individualizovati, uvažavati individualne karakteristike, psihofizičke mogućnosti i mogućnosti razvoja tih sposobnosti do njihovog mogućeg maksimuma. Dosadašnaj praksa je pokazala da se malo radilo na pomoći učenicima kako da uče. Stoga je važno uputiti ih kako da uče. Neke od vaznih predpostavki za uspješno učenje iznose (Tomić i Mešalić, 2000.). Autorke upućuju šta treba da znaju nastavnici i roditelji kada je u pitanju učenje i osiguranje uslova učenicima za učenje:

- koliko vremena učenici provode učeći,
- imaju li naviku mjesta i vremena za učenje,
- uče li samostalno,
- vode li računa o položaju tijela za vrijeme učenja,
- koliko i kako im pomažu aktivne metode u učenju,
- koje predmete rado, a koje nerado uče i zašto,
- šta im predstavlja najveću podršku u učenju,
- kakav koncept učenja predlažu svojim vršnjacima,
- ko je zaslужan za uspjeh, a kriv za neuspjeh u učenju,
- koji motivi ih vode u učenju,
- povezanost između uspjeha u učenju, motivacije i načina učenja.

Prema istim autorima treba imati u vidu:

- da ima učenika koji ne uče permanentno i studiozno,
- da značajnu ulogu u učenju imaju roditelji,
- da ne postoji jednaka motiviranost za učenje svih predmeta,
- da jedan broj učenika ne koristi u učenju aktivne metode,
- da učenici koji znaju učiti postižu bolje rezultate i veći uspjeh,
- da pozitivno motivisani učenici postižu bolje rezultate u učenju,
- postoji povezanost uspjeha u učenju i pomoći porodice.

5.2. UČITELJI I NJIHOVA POMOĆ I PODRŠKA DJECI USPORENOG KOGNITIVNOG RAZVOJA

Učitelj predstavlja osnovnu kariku pomoći u redovnom odgoju i obrazovanju učenika usporenog kognitivnog razvoja. U literaturi se navode neki osnovni zahtjevi koje treba da ispunjava učitelj:

- osnovno je s učenikom uspostaviti pozitivan, dobronamjeran odnos,
- pohvaliti trud koji ulaže,
- učeniku omogućiti mjesto u razredu tako da je moguće primjereni uključivanje u rad i praćenje učenikove aktivnosti i samostalnog rada, te kontrola urađenog,
- prilagođavati problemske sadržaje, didaktičko-metodičke postupke, zahtjeve i sredstva u radu u skladu sa sposobnostima učenika,
- dozirano podsticati učenikovu samostalnost u radu, omogućiti mu duže vrijeme poželjno je razraditi motivacioni plan (razrađen sistem poticajnih postupaka i aktivnosti sa ciljem jačeg interesa, volje i želje učenika za provođenje rada),
- podsticati učenika i vršnjake na pozitivnu interakciju sprovođenjem zajedničkih aktivnosti.

5.2.1. Preporuke u odnosu na etape nastavnog procesa i nastavne sadržaje

Prije obrađivanja bilo kojeg nastavnog sadržaja učitelj treba da procjeni mogućnosti djeteta, te da na osnovu toga prilagođava nastavni plan i program. Osnovne preporuke učitelju u odnosu na etape nastavnog procesa i nastavnog sadržaja su:

- planiranje i programiranje temeljiti na inicijalnoj procjeni znanja i sposobnosti učenika,
- liste procjena i praćenja izraditi u saradnji sa defektologom i socijalnim pedagogom,
- individualizovanim programiranjem predvidjeti usvajanje manjeg broja činjenica i generalizacija,
- sadržaj učenja približiti učeniku na očigledan i jednostavan način, bez suvišnih detalja, te ih što više povezivati s potrebama svakodnevnog života učenika sadržaje teorijskog tipa prirediti isticanjem i sažimanjem bitnog uz semantičko pojednostavljenje; zadatke za samostalan rad dati u skladu s tekstrom za učenje,
- složene pojmove logički razložiti i savladati po sastavnicama, a zatim udružiti u sadržajnu cjelinu,
- učenika uvoditi samo u jednostavne praktične zadatke,
- za potrebe samostalnog učenja u tekstu označiti samo šta je bitno.

5.2.2. Zahtjevi u odnosu na metode i postupke

Nakon što učitelj spozna mogućnosti djeteta i na osnovu toga prilagodi nastavni plan i program, treba da odredi koje to metode i postupci odgovaraju učeniku usporenog kognitivnog razvoja. Osnovni zahtjevi u odnosu na metode i postupke su:

- maksimalno koristiti metodu demonstracije, crtanje i slično,
- izlaganje nastavnika uskladiti s pojmovnim fondom učenika, koncentracijom i pažnjom,
- što češće koristiti razgovor,
- u svim nastavnim predmetima primijeniti količinu i složenost sadržaja čitalačkim sposobnostima učenika,
- tekst na planu table uvijek treba da bude u rečenicama,

- pri prepisivanju užeg teksta učeniku omogućiti prepisivanje u dijelovima ili mu istaći samo rečenice koje su bitne,
- pri diktiranju, potrebno je izvoditi selektivno diktiranje,
- za samostalne pismene radeve dati kompozicijske smjernice.

5.2.3. Zahtjevi u odnosu na ocjenjivanje i procjenjivanje

U skladu s postojećim teškoćama potrebno je dozirati vrijeme ispitivanja, te omogućiti učeniku onaj način provjere znanja koji mu je lakši. Ocjenjivanje treba da bude opisno i mora se zasnivati na zahtjevima prilagođenog programa određenog nastavnog predmeta i uspješnosti konkretnog učenika u odnosu na obim i kvalitet usvojenosti sadržaja, u poređenju s inicijalnim predznanjem, a ne na uspješnost u odnosu na ostale učenike. Pomoći treba da se sastoji od aktivnih postupaka koji trebaju počivati na pozitivnim snagama pojedinca, davati mu samopouzdanje i osjećaj dostojanstva. Da bi se to postiglo potrebno je napraviti plan pomoći u okviru kojeg će se izraditi godišnji, mjesečni i dnevni plan rada za djecu sa mentalnom ometenošću. Plan treba da se sastoji od: programa, izvedbe, korekcije i evaluacije.

5.3. SUBJEKTI VAŽNI ZA INKLUIZIJU

5.3.1. Stručni tim

Jedna od bitnih subjektivnih pretpostavki uspješne edukacijske integracije je i prisustvo stručnjaka za posebne potrebe u redovnim školama. Procjena djeteta od strane stručnog tima započinje polaskom u školu. Da bi procjena mogla da se obavi potrebne su informacije od roditelja i predškolskih ustanova. Procjena podrazumjeva sagledavanje djetetovog dotadašnjeg života sa svih aspekata. Timski rad podrazumjeva sagledavanje i uvažavanje mišljenja svih članova tima. Članovi tima mogu da imaju različita mišljenja o nekom problemu i svi su u pravu, jer je jedan problem sagledan iz različitih aspekata. Komunikacija u timu je partnerska. Članove jednog tima sačinjavaju pedagozi, defektolazi, socijalni pedagozi, psiholozi.

Roditelji su često subjektivni u davanju svog mišljenja o djetetu, ali ipak svako mišljenje roditelja treba saslušati i uvažavati. Stručni tim treba da je usmjeren prema očuvanim potencijalima djeteta i da prema tim potencijalima pravi određene planove i programe. Planovi i programi treba da se konkretizuju za svaku dijete i treba da se zna da nema univerzalnih programa, nego je svaki plan i program prilagođen pojedinačnom djetetu. Neophodno je da ti programi imaju zahtjeve koje će dijete moći dostići i da tih dostignuća budu svejsni i roditelji a i dijete.

Kako je već naglašeno članovi tima mogu da imaju različito mišljenje šta je najbolje za dijete, ali njihova mišljenja treba da se usaglase i da se usmjere kao onom što je najbolje za dijete. Nerealna očekivanja i visoki zahtjevi dovode do lošeg prilagođenog programa, što se kasnije vidi na ne ostvarenim ciljevima. Svaku dijete kroz školovanje prolazi kroz probleme, samo djeca sa poteškoćama (UKR) kroz te probleme prolaze češće i duže od drugih vršnjaka.

Defektolog u školi ima značajno polje djelovanja u sva tri važna domena organizacije rada u školi i to: kao edukator učenika, nastavnika, roditelja i ostalih zaposlenih u školi, kao rehabilitator učenika koji imaju posebne potrebe i kao metodičar koji u saradnji sa ostalim stručnjacima iz tima priprema prilagođeni program za svakog učenika ponaosob. Uloga defektologa ogleda se u sljedećim aktivnostima:

- organizator edukacije za učenike s posebnim potrebama;
- rehabilitator u nekim fazama kroz programe edukacije i socijalizacije;
- kreativni stručnjak u razrješavanju mnogobrojnih problema u procesu edukacije i socijalizacije;

- savjetodavac u kontaktu s roditeljima učenika i edukator roditelja;
- animator slobodnih aktivnosti učenika;
- programer edukacije, socijalizacije i rehabilitacije učenika prema njihovim sposobnostima;
- član stručne komisije za profesionalno informisanje i usmjeravanje učenika u izboru poziva;
- stručni davalac informacija o budućem izboru zvanja za učenike i usmjeravanju učenika na dalje školovanje;

Psiholog bi na osnovu testova inteligencije trebao da dobije koeficijent inteligencije djeteta. Tako može dati svoje mišljenje o nivou razvijenost djeteta. Može da ponudi konkretne savjete u okviru područja koja kod djeteta treba razvijati i gdje mu je potrebna pomoć. Isto tako može da pronađe zdrave potencijale u osobi na kojima će se ispravljati nedostaci.

Pedagog i socijalni pedagog kao članovi stručnog tima treba da obavljaju posmatranja na osnovu kojih će ustvrditi posebne interese djeteta. Socijalni pedagog tokom ispitivanja i uvida u dokumentaciju o djetetu treba da utvrdi slijedeće podatke: opći podaci o obitelji: kakva je obitelj iz koje dijete potiče, opći podaci o majci, ocu, braći, sestrama; stambeno-materijalne prilike obitelji, odnosno socio-ekonomski status obitelji; odnos unutar obitelji između roditelja, roditelja i djece, između braće i sestara, kakav status dijete ima u obitelji, ko se najviše sa njim bavi i za koga je dijete najviše vezano; podatke o rastu i razvoju djeteta, kao i opći zdravstveni podaci.

Sa svim ovim podacima stručni tim će imati na uvidu cjelokupnu sliku o djetetu. Pedagog/razredni nastavnik kod djeteta treba da razviju radne, kulturne i higijenske navike, da pomognu djetetu da izgradi stav prema imovini, kako svojoj teko i tuđoj i društvenoj. Treba da pomognu djetetu da pronađe način kako da konstruktivno provodi svoje slobodno vrijeme i da izgradi pozitivan odnos prema drugima.

5.3.2. Roditelji kao partneri

Partnerstvo između porodice i škole podrazumjeva veću mogućnost roditeljskog sudjelovanja u javnom odgoju i obrazovanju djece. Za razumjevanje partnerskog odnosa porodice djeteta sa teškoćama u razvoju bitno je znati da su svi roditelji zainteresovani da pomognu svom djetetu. Ako se neprekidno nastavnici žale na dijete i iznose njegove teškoće time povređuju roditelja i dovode do otuđenosti roditelja od škole. Samim time roditelji će prestati da dolaze u školu, okrivljavače školu za djetetov neuspjeh i time će nastati odnosi u kojima će najveći ispaštati dijete. Stručni tim treba da pomogne roditeljima, ali ta pomoć treba da bude dobromanjerna i neupadljiva. Kad god za to ima realnog osnova neophodno je pohvaliti roditelja, reći nešto lijepo o djetetu, istaći šta danas umije da radi, a što do skora nije mogao da radi. Kad god se jave teškoće treba brzo reagovati i ponuditi rješenje. Uspjeh u saradnji sa roditeljima ima motivaciono dejstvo i na nastavnike i stručne saradnike škole. U gotovo svim zemljama u kojima postoji sistemska briga o djeci sa teškoćama u razvoju stalno raste uticaj roditelja na rješavanje svih bitnih problema djece sa teškoćama u razvoju. U zakonodavstvu SAD donesen je zakon 1975 po kome roditelj ima: potrebu i pravo da dobije sve podatke koji su od značaja za razvoj njegovog djeteta; pravo i priliku da aktivno sarađuju u donošenju i ostvarivanju plana za pomoć djetetu; pravo i priliku da aktivno učestvuju u praćenju efekata preduzetih mjera. U uspostavljanju saradničkog odnosa škole i porodice treba imati na umu slijedeće: uvažavati posebnu situaciju u kojoj se nalazi porodica sa kojom se sarađuje (socijalnu, kulturnu, materijalnu, a posebno ako se radi o djeci iz kulturno depriviranih porodica), uvažavati način na koji porodica vidi dijete i njegove vrijednosti a i teškoće, i način na koji izražava svoja očekivanja, roditelji trebaju da se osjeća kao dobrodošli kao saradnici.

Svaki roditelj je pristrasan i teško mu je čuti nešto negativno o svom djetetu. Roditelji djece usporenog kognitivnog razvoja takođe se nose samo sa činjenicom da njihova djeca imaju teškoće, a još im je teže kada stalno pristužu nove negativne informacije. Zato je jako bitno polahko saopštiti negativne informacije, ali prije toga treba: prvo saopštiti pozitivan utisak o djetetu, obazrivo iznijeti probleme, zatim zamoliti roditelja za komentar. Tek nakon toga iznijeti valstito mišljenje o tome šta je moglo dovesti do problema, poslije toga ponuditi jedno ili više rješenja problema i sa roditeljem prodiskutovati o mogućnosti sudjelovanja.

5.3.3. Vršnjaci kao podrška u radu učenika usporenog kognitivnog razvoja

Uloga vršnjaka bez teškoća u razvoju, a posebno njihovi stavovi prema djeci usporenog kognitivnog razvoja važan su preduvjet uspješne inkluzije. Djeca bez teškoća zapravo imaju izuzetno važnu ulogu u procesu integracije učenika usporenog kognitivnog razvoja. Djeca mlađeg uzrasta koja su socijalno još nedovoljno inhibirana, mogu svoje nepovoljne reakcije i zapažanja i stajališta prema djeci usporenog kognitivnog razvoja istraživati sasvim otvoreno, ironizirati takvu djecu i rugati ima se. Djeca bez teškoća u razvoju znaju biti i vrlo spontana u svojim pozitivnim reakcijama prema učeniku sa posebnim potrebama i izražavati previše pokroviteljskog stava. Na primjenu stavova utječe informacije. Najpotpunije i pravodobne informacije mogu usmjeriti učenike u prihvatanju učenika usporenog kognitivnog razvoja, ali se stvarne vrijednosti postiću suživotom i radom u istom razredu. Učenici bez teškoća u razvoju mogu mnogo naučiti od svojih vršnjaka s posebnim potrebama, ali nikad neće naučiti poštovati razlike dok im se ne objasne i dok nisu u mogućnosti pravodobno se o njima obavijesiti (Thurnbull i Schluz, 1979). Autorice Vukajlović B, Mešalić Š., (2012) proveli su ispitivanje stavova učenika bez teškoća u razvoju prema svojim vršnjacima s lakom mentalnom retardacijom, prije i poslije njihove zajedničke kooperativne igre. Utvrđili su da je sklonost učenika bez teškoća u razvoju prema vršnjacima s lakom mentalnom retardacijom značajno porasla nakon zajedničke igre. Nekoliko je ključnih područja poznatih u literaturi i praksi u kojima odnosi s vršnjacima imaju glavni utjecaj (preuzeto sa www.roda.hr)

- prilika za druženje s vršnjacima
- uzori među vršnjacima za vještine i ponašanja
- aktivnosti na razini dobi u područjima gdje ne zaostaje
- veće samopoštovanje zbog boravka u redovnoj grupi
- koristi za ostalu djecu u programu
- prilike za učenje o razlikama
- veće samopoštovanje zbog pomaganja drugima
- učenje novih socijalnih vještina interakcije s djecom različitih sposobnosti
- razvijanje razumijevanja teškoća koje imaju djeca s posebnim potrebama
- postaju osjetljivi prema potrebama drugih i bolje razumiju različitost
- priznavanje vlastitih sposobnosti, vještina.

6. REZULTATI ISPITIVANJA MIŠLJENJA UČENIKA O ZAJEDNIČKOM ŠKOLOVANJU

6.1 METODOLOGIJA RADA

6.1.1. Problem, predmet, cilj i tehnika istraživanja

Uključivanjem djece usporenog kognitivnog razvoja u redovne škole njihovi se pojmovi proširuju. Socijalna integracija učenika usporenog kognitivnog razvoja i njihovih vršnjaka koji nemaju posebne potrebe daje mogućnost svoj djeci da uče, igraju se i žive zajedno, te da se razvijaju u osobe koje razumiju i poštuju jedni druge. U prilog tome je i istraživanje koje smo proveli u OŠ. „Srebrenik“ i to sa učenicima u višim i nižim razredima.

Cilj je ispitati, analizirati i utvrditi stavove učenika u osnovnoj školi o djeci s posebnim potrebama. Da li djeca redovnih škola primjećuju djecu koja se od njih razlikuju, te šta ona misle, jesu li djeca s posebnim potrebama ista kao i redovni učenici te kakve stavove imaju prema zajedničkom školovanju ili trebaju da idu u posebne škole. Cilj je i uvid u međusobno prihvatanje i saradnja djece redovnih škola i djece s posebnim potrebama

U svrhu ovog istaživanja, korišten je Upitnik za ispitivanje stavova učenika o zajedničkom školovanju (Mešalić Š., Halilović Z. 2006) koji se sastojao od 10 pitanja.

6.1. 2. Uzorak ispitanika

Istraživanje provedeno u Osnovnoj školi „Srebrenik“, a odnosi se na ispitivanje stavova učenika o zajedničkom školovanju učenika s posebnim potrebama i redovnih učenika. Ispitivanje je provedeno u dva razreda. Anketirani su učenici 3 razreda, njih 12, te učenici 7 razreda, njih 17. U trećem razredu se nalazi 7 dječaka i 5 djevojčica, dok je u sedmom razredu 10 djevojčica i 7 dječaka.

6.2. REZULTATI DISKUSIJA

6.2. 1. Rezultati ispitivanja stavova učenika

Rezultati upitnika djece trećeg razreda uglavnom su bili slični.

Na prvo pitanje: 'Koje grupe djece s posebnim potrebama poznaješ?'

75% djece je odgovorilo sa teškoćama vida,

8% sa teškoćama sluha i

17% sa govornim teškoćama.

Sedmi razredi su imali više saznanja i više susreta sa djecom sa teškoćama u razvoju, te su tako na isto pitanje odgovorili bili drugačiji:

35% učenika je odgovorilo da poznaje djecu s oštećenjem vida,

12% sa oštećenjem sluha,

23% sa govornim teškoćama,

12% sa tjelesnim oštećenjima,

12% sa problemima u mentalnom razvoju i

6% sa kombinovanim teškoćama.

O školovanju djece s posebnim potrebama učenici trećeg razreda su imali isto mišljenje, njih 92% je odgovorilo da bi trebalo da se odvija u redovnim odjeljenjima, dok je samo jedan učenik muškog pola odgovorio da bi se školovanje djece s posebnim potrebama trebalo odvijati u specijalnim odjeljenjima redovnih škola.

Učenici sedmog razreda na to pitanje su odgovorili drugačije:

24% učenika misli da djeca s posebnim potrebama trebaju da se školuju u posebnim školama,

28% učenika misli da trebaju da se školuju u specijalnim odjeljenjima redovnih škola i

48% učenika misli da djeca s posebnim potrebama ipak trebaju da pohađaju nastavu u redovnim odjeljenjima.

Svi učenici su se složili sa činjenicom da bi djecu s posebnim potrebama na zajedničko školovanje trebali pripremiti roditelji, ali isto tako su se složili i da bi djeca s posebnim potrebama postigla bolje rezultate u specijalnim odjeljenjima. Jedan učenik trećeg razreda se nije složio s tim te je odgovorio da bi djeca bolje rezultate postigla u specijalnim odjeljenjima redovnih škola, sa njim su se složila i dva učenika sedmog razreda.

Na pitanje 'Koje se grupe učenika sa teškoćama u razvoju najlakše mogu školovati osnovnim školama sa redovnim učenicima?' Svi učenici su se složili da su to djeca sa oštećenjem vida.

Da će u zajedničkom školovanju više koristi imati učenici sa posebnim potrebama odgovorilo je 83% učenika, 17% učenika se nije složilo s tim, misleći da će i oni imati neke koristi od zajedničkog školovanja, tako je njih odgovor glasio da će svi imati koristi.

70% učenika sedmog razreda se izjasnilo da će djeca s posebnim potrebama imati koristi od zajedničkog školovanja,

24% učenika misli da je korist obostrana i

6% učenika misli da niko neće imati koristi od zajedničkog školovanja.

Upitnik je pokazao da će učenici trećeg razreda bez iznimke prihvatići djete s posebnim potrebama u svoj razred, dok učenici sedmog razreda nisu toliko solidarni. Njih 59% će prihvatići, a 41% nerado prihvataća učenike s posebnim potrebama.

Učenici misle da će djeca s posebnim potrebama svoje vršnjake prihvatići.

Djeca trećeg razreda misle da su za uspjeh u školovanju učenika i učenika s posebnim potrebama zajedno odgovorni:

33% razrednici,

33% nastavnici,

17% roditelji i

17% učenik.

Sedmi razredi su na isto pitanje odgovorili:

23% razrednici,

23% nastavnici,

18% roditelji,

18% učenik i

18% svi učenici u odjeljenju.

7. ZAKLJUČCI

U drugoj polovini dvadesetog stoljeća započeo je proces integracije u velikom broju zemalja širom svijeta. U razdoblju prije toga, a u mnogim slučajevima i danas, re/habilitacija osba usporenog kognitivnog razvoja provođena je u segregacijskim uslovima. Danas govorimo o uvođenju inkluzije u škole, kako bi i nakon školovanja osigurali uključivanje osoba sa posebnim potrebama u društvo. To nije jedan jednostavan postupak, on treba da se uvodi planski i sistematizovano, da se pri tome osiguraju sve nužne pretpostavke kako bi se djeci i omladini s posebnim potrebama omogućili uslovi redovnog školovanja.

Problem inkluzije ne može riješiti samo zakonskim i administrativnim odredbama, nego da je potrebno osigurati i mnoge druge objektivne uslove (finansijske, organizacijske), ali prije svega potrebno je uključiti sve sudionike inkluzije s ciljem provođenja stvarnog uključivanja osoba s posebnim potrebama u užu i širu društvenu zajednicu.. Važno je osigurati pretpostavke koje će olakšati put ka školovanju u redovnim školama. Može se zaključiti da samo partnerstvom cijele zajednice, škole, stručnog tima, roditelja, vršnjaka, možemo uspješno djecu usporenog kognitivnog razvoja, odnosno djecu i omladinu sa posebnim potrebama uključiti u redovne škole i ispuniti temeljne obaveze koje se postavljaju pred društvo u cjelini.. Samo tako oni će se osjećati prihvaćeno, a ne marginalizirano i odbačeno.

Ispitivanjem stavova učenika u OŠ: „Srebrenik“ došlo se do zaključka da djeca nižih i viših razreda u najvećem postotku poznaju djecu s oštećenjem vida, potom sluha i govora. Oni smatraju da djeca takvih potreba mogu da prate nastavu zajedno sa njima i da pohađaju nastavu u redovnim razredima, ali isto tako misle da bi postigli bolji uspjeh u specijalnim školama gdje bi im se pridavalio puno više pažnje nego u redovnom razredu.

Mali broj učenika sedmog razreda misli da će korist biti obostrana, da će postati solidarniji i osjećajniji ljudi.

Mlađi učenici će radije prihvatići djecu s posebnim potrebama, dok će stariji to učiniti „ako baš moraju“, dok djeca s posebnim potrebama rado prihvataju svoje vršnjake.

Dobiveni rezultati ukazuju da su učenici nižih razreda malo solidarniji prema učenicima s posebnim potrebama, rado ih prihvataju i pomažu im. Učenici sedmih razreda upoznati su sa više smetnji u radu i razvoju kod svojih vršnjaka.

7. LITERATURA

1. Acton, H.M., Zarbatany., (1993). Interaction and Performance Within Cooperative group: Effects on Ninhandicapped students Attitudes Toward Their Midly Mentally Retarded Peers, Ameriacn Journal on mental Retardation, 93,1, 16-23.
2. Forest M., i Pearpoint J., (1992) Inclusion-The Bigger Picture Learning Together Magazine, Januaty. 26-31.
3. Mešalić Š., Šakotić N., i Nikolić M., (2007). Pristup inkluzivnoj praksi u vaspitanju i obrazovanju, Podgorica, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
4. Mešalić Š., Mahmutagić A., i Hadžihasanović H., (2004). Edukacija i socijalizacija učenika usporenog kognitivnog razvoja, Tuzla, JU Univerzitet u Tuzli, Defektološki fakultet
5. Mešalić Š., Trbović V., Nikolić M., H.Halilović E., (2006) Uticaj rehabilitacijskog tretmana u radu sa učenicom usporenog kognitivnog razvoja u uslovima inkluzije. Defektologija, IX br.12 /vanredni broj.
6. Mešalić Š., Šakotić N., Hrnjica S., (2009). Inkluzivno vaspitanje i obrazovanje u osnovnoj školi, priručnik za nastavnike i stručne saradnike, Podgorica, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
7. Mišić D., (1995). Uključenje (inkluzija), Korak dalje od integracije s teškoćama u razvoju, Psiha, časopis za unapređenje psihičkog života, 1, 4, 28-30.
8. Stančić V., (1982) Odgojno-obrazovna integracija djece s teškoćama u razvoju. Sveučilište u Zagrebu, Defektološki fakultet, Zagreb.
9. Turnbull, A.P., Shultz, (1979): Mainstrreaming handicapped Students: A Guide for the Class-Room Teacher, allyn and Bacon, Inc., Boston-London-Sydney.
10. Tomić R., i Mešalić Š., (2000) Ocjenjivanje u službi odgojno-obrazovnog rada. Sarajevo: Naša škola 46,13,29-39.
11. Unesco, (1994) Review of the Educatoin System in the Republika Srpska, Bosnia and Herzegovina Paris: Unesco
12. Vicić M., (1996) Rad sa učenicima sa teškoćama u razvoju u osnovnoj školi. Priručnik za prosvjetne djelatnike,Zagreb: Školska knjiga
13. Vukajlović B, Mešalić Š., (2012) Metodički pristup- posebne potrebe u vaspitanju i obrazovanju Nezavisni univerzitet Banjaluka.
14. www.roda.hr Inkluzija djece s teškoćama u razvoju u redovan sustav odgoja i obrazovanja, Andrijana Lemeš, pedagoginja.

EKONOMSKE PRETPOSTAVKE EKOLOŠKE SIGURNOSTI U BOSNI I HERCEGOVINI

Sažetak

Ne možemo nikad zvanično, a pogotovo sa naučnog stajališta, tvrditi da je jedna zemlja u boljoj ekološkoj situaciji od drugih zemalja, svojih susjeda, ako te susjedne zemlje nisu preuzimale, i ne preuzimaju sve mjere i aktivnosti na postizanju višeg nivoa ekološke sigurnosti. Neke zemlje naravno mogu imati prednost u odnosu na druge u okruženju, ali ta se prednost ogleda u boljim i kvalitetnijim pretpostavkama ili činocima te sigurnosti, a to su ekonomski, politički, socijalni i geopolitički faktori, kao i načinu odnosno težnjama ili zacrtanim strateškim ciljevima u ostvarivanju veće ekološke sigurnosti. Upravo nam je ovo bila misao koja nas je vodila prilikom provođenja našeg istraživanja u Bosni i Hercegovini, jednom lokalnom nacionalnom i državnom entitetu, koji po svom ekonomskom, političkom i socijalnom fundamentu i bitisanju, ne predstavlja nikakvog posebnog aktera na međunarodnoj sceni, i nije davao, niti i sada daje značajan doprinos ukupnoj ekološkoj sigurnosti.

Naime, Bosna i Hercegovina, posmatrana sa aspekta ekonomske moći, razvijenosti sveukupne infrastrukture, broja stanovnika, geografske površine, i uopšte uticaja na globalna kretanja i učešća u doprinisu ekološkoj sigurnosti, ne predstavlja ozbiljnog aktera u svijetu. Međutim, posmatrano sa regionalnog aspekta, ona može biti jedna od ključnih karika doprinosa smanjenja zagađenja životne sredine, pogotovo imajući u vidu njen geopolitički položaj, a pogotovo njena stremljenja ka članstvu u Evropskoj Uniji, kojoj prirodno, društveno, istorijski i geopolitički pripada.

Naše istraživanje je bilo usmjereni da u biti pokušamo da nađemo odgovor na pitanje šta naša država, sa svim svojim karakteristikama, može učiniti, kako bi postigla neki zadovoljavajući nivo ekološke sigurnosti, a što je posebno važno, da pokušamo da sve aktivnosti, zacrtane strateške, investicijske i druge ciljeve, ekonomski i brojčano valorizujemo, odnosno kvantificiramo, te da optimalno utvrdimo iznos sredstava koja su potrebna jednoj ovakvoj državi na putu ka izgradnji bolje ekološke sigurnosti. Globalizacija je donijela ekonomske, političke i kulturne međuzavisnosti, pa su Bosna i Hercegovina i eko-regije kojima pripada, uz pretpostavku mira i sigurnosti, pokušale iskoristiti prednosti slobodnog protoka informacija, dobara, usluga i tehnologija za jačanje slabije prilagodljivih dijelova ekonomije. Naša država u mnogim ovim segmentima nije imala puno uspjeha, a jedino pravo rješenje je puno poštovanje principa održivog razvoja, dok jedini pravi i ispravan cilj jeste rast kvaliteta života građana. Mi smo željeli da pokušamo ekonomski valorizovati, odnosno finansijski kvantificirati stvaranje određenih (u ovom slučaju ekonomskih) pretpostavki za ostvarenje određenog nivoa ekološke sigurnosti u našoj zemlji.

Ključne riječi: ekološka sigurnost, ekonomske pretpostavke, strateški ciljevi, ekonomska valorizacija ciljeva, kvantificiranje napora.

¹ Izvršni obavještajni odbor Vijeća ministara Bosne i Hercegovine

ECONOMIC ASSUMPTIONS OF ECOLOGICAL SAFETY IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary

We can never officially, and especially from a scientific point of view, claim that one country is in a better ecological situation than other countries, its neighbors, if those neighbor countries have not taken, and are not taking all measures and activities to achieve a higher level of environmental safety. Some of the countries, of course, can have an advantage compared to others in the environment, but that advantage is reflected in better assumptions and factors of that safety, and those are economic, political, social and geopolitical factors, as well as the way or aspirations or set strategic goals in realization of greater ecological safety. Exactly this was the idea that led us during our research in Bosnia and Herzegovina, one local national and state entity, which by its economic, political and social fundament and being, does not represent any special actor on international scene, and which was not giving, neither is now giving significant contribution to the global ecological safety.

Namely, Bosnia and Herzegovina, observed from the aspect of economic power, development of overall infrastructure, number of residents, geographical area, and overall impact on global movements and participation in contributing to environmental safety, does not represent a serious actor in the world. However, from the regional perspective, it can be one of the key contributors to the reduction of environmental pollution, especially taking into account its geopolitical position and its aspiration for joining the European Union, to which it naturally, socially, historically and geopolitically belongs.

Our research was focused on trying to find the answer to the question what our country can do, with all of its characteristics, to accomplish some satisfying level of ecological safety, and what is especially important, to try to economically and numerically quantify all activities, planned strategic, investment and other goals, and to optimally determine the amount of funding needed for such a country on its path to build better environmental safety. Globalization has brought economic, political and cultural interdependences, so Bosnia and Herzegovina and the eco-regions to which it belongs, with the assumption of peace and security, tried to use the advantages of free flow of information, goods, services and technologies for strengthening less adaptable parts of the economy. Our country did not have a lot of success in many of these segments, and the only real solution is full respect for the principles of sustainable development, while the only real and correct goal is to increase quality of life of citizens. We wanted to try to economically valorize, respectively, financially quantify the creation of certain (in this case economic) assumptions for achieving a certain level of environmental safety in our country.

Key words: ecological safety, economic assumptions, strategical goals, economic valorization of goals, effort quantifying.

1. UVOD

Jedini i glavni cilj našeg istraživanja koji smo postavili bio je odgovor na pitanje:

Koliko sredstava u narednom, dugoročnom periodu (planirali smo period od 2020. do 2040. godine), treba Bosni i Hercegovini da stanje ekološke sigurnosti podigne na viši, zadovoljavajući nivo?

Prilikom postavljanja našeg istraživačkog cilja, naravno, odmah su se pojavile dileme i nejasnoće koje smo morali na početku otkloniti.

Prva dilema koja se pojavila jeste pitanje: kojom naučno ispravnom metodologijom se treba služiti prilikom istraživanja?

Druga dilema je bilo pitanje koja i kakva nam je baza podataka za naše istraživanje?

Naravno, morao sam razjasniti i nejasnoću koja se nametala, a to je bilo pitanje: koji i kakav je taj viši, zadovoljavajući nivo ekološke sigurnosti, odnosno koji i kakvi pokazatelji treba da nam budu alat u pokušaju da probamo ekonomski valorizirati naše potrebe i ciljeve?

Odgovor na ova pitanja pronašli smo u činjenici da je Bosna i Hercegovina prihvatile i potpisala do sad 37 različitih konvencija i sporazuma o ekološkoj zaštiti i ekološkoj sigurnosti, što nam je dalo osnovu za pristup i prihvatanje brojnih obaveza na ovom polju.

U procesu istraživanja, korištena je jedinstvena metodologija UNEP-ovog programa, odnosno Međuvladinog panela o klimatskim promjenama (eng. Intergovernmental Panel on Climate Change - IPCC) koja je propisana Konvencijom, na osnovu referentnog priručnika Revidirane smjernice IPCC-a iz 1996. godine za nacionalne inventare stakleničkih plinova, Smjernica IPCC-a dobre prakse za korištenje zemljišta, promjenu namjene korištenja zemljišta i šumarstvo iz 2003. godine i Smjernica dobre prakse i upravljanja nesigurnostima u nacionalnim inventarima stakleničkih plinova iz 2000. godine, pri čemu su uglavnom korišteni emisioni faktori koje preporučuje IPCC.

Naša zemlja, prihvatajući brojne konvencije i reagujući na brojne obaveze, ali i benefite koji se očekuju u budućnosti, relativno dobro je organizovana u pogledu legislative, odnosno donošenja brojnih akata koji su naša redovna obaveza i zadaća. Bez obzira na naš jako složen društveno-politički i ekonomski sistem, u pogledu planiranja obaveza, pridržavanja ovih konvencija i jedinstvenog izvještavanja, na polju ekološke zaštite prvi put imamo jasnu situaciju i jedinstvenu bazu podataka, jedinstven pregled obaveza, obrazaca, modela i sl.

Kada bi se na ovaj i ovakav angažman dodala i nedostajuća politička sinergija zakonodavnih i ostalih izvršno-političkih organa u našoj zemlji, tek onda bi i ovo naše istraživanje dobilo puni društveni i nacionalni značaj.

2. EKONOMSKA VALORIZACIJA STRATEŠKIH CILJEVA U BOSNI I HERCEGOVINI

Svi strateški dokumenti iz ove oblasti su postojali i postoje, provode se i obnavljaju. U vrijeme našeg istraživanja su u pripremi srednjoročni i dugoročni strateški dokumenti iz oblasti zaštite sredine. Bez obzira što je sva pravna regulativa u većini slučajeva entitetski podijeljena, u svim tim dokumentima, kao i u međunarodnim dokumentima, koji su naravno naša preuzeta obaveza, naznačeno je da je polazni osnov za rješavanje problema u nekoliko ključnih sektora ili polja, a to su:

- a) Industrija i energetika**
- b) Saobraćaj**
- c) Šumarstvo**
- d) Poljoprivreda**
- e) Energetska efikasnost u sektoru zgrada-zgradarstvo**
- f) Upravljanje otpadom**
- g) Zaštita od buke.**

Upravo su ovi sektori bili djelokrug našeg istraživanja. Na osnovu razvoja planskih, strateških dokumenata, donesenih od strane državnih organa različitih nivoa, počev od državnog nivoa pa preko entitetskih, kantonalnih, pa do opštinskih nivoa, razvijali smo sve probleme u njima, kao i zahtjeve kompanija, investitora, poljoprivrednika, šumara, stanara, žitelja mnogih industrijskih i poljoprivrednih, šumskih i urbanih područja i pokušali da identifikujemo sve ciljeve u narednih 20 godina, odnosno sve planske zahtjeve do 2040. godine.

Intenzivno smo tokom cijele 2019. godine, prikupljali podatke o svim strateškim, dugoročnim i srednjoročnim ciljevima i planovima, analizirali sve potrebe i zahtjeve svih zainteresovanih strana u ovih sedam naznačenih sektora, kao i sve zahtjeve za okolišnim dozvolama neophodnim u procesu izgradnje novih objekata i infrastrukture, kao i izmjenama i dopunama funkcionisanja i djelovanja postojećih objekata.

Složenost ovog istraživanja se ogleda u tome što je neophodno bilo sagledati, utvrditi i procjenjivati sve projekte, dugoročne planirane investicije, sva kapitalna ulaganja u razvoj infrastrukture, ulaganja u nove objekte, u skladu sa zacrtanim strateškim ciljevima, i to na svim nivoima, počevši od lokalnih, opštinskih, kantonalnih, entitetskih i državnog nivoa. Protagonisti svih ovih navedenih projekata su građani, domaće i strane kompanije, kao i svi državni organi na svim nivoima, sa svim svojim dugoročnim planovima.

Zbog obimnosti materijala koje smo istraživali i procjenjivali, sve smo ih morali grupisati po granama djelatnosti i višestruke ciljeve smo svrstavali po potrebi i okarakterisali ih kao osnovne ciljeve zacrtane na svim strateškim dokumentima.

a) Industrija i energetika

Osnovni ciljevi i aktivnosti iz ove oblasti u narednom periodu su:

- Izgradnja kogenerativnih postrojenja na drvnu biomasu iz šumskih drvnih ostataka i drvnog otpada iz drvne industrije, pojedinačne snage od nekoliko MW, ukupni potencijal oko 200 MW
- Zamjena postojećih termoelektrana prosječne efikasnosti 30%, sa novim koje će imati efikasnost oko 40% (ukupna snaga oko 1800 MW), a na novim će emisije zagađujućih materija biti u skladu sa direktivama EU
- Ugradnja opreme za proizvodnju energije iz metana iz pet jama-dva podzemna rudnika
- Otvaranje 2.500 stalnih radnih mesta u industriji, poboljšanje kvaliteta vazduha, razvoj industrije, smanjenje troškova proizvodnje energije i održivost preduzeća
- Smanjenje troškova za grijanje, povećanje prihoda lokalnih zajednica, smanjenje emisija iz elektroenergetskog sektora, smanjenje emisija metana
- Održavanje radnih mesta u rudarstvu i termoenergetici, poboljšanje kvaliteta zraka
- Ostvarivanje dodatnih prihoda za rudnike, kao i povećanje nivoa zaštite na radu u rudnicima
- Proizvodnja konkurentne energije bez emisije stakleničkih plinova, iskorištavanje naših hidro potencijala, vjetropotencijala, kao i potencijala solarne energije
- Ostvarivanje konkurentnosti domaće energetike, razvoj turizma, razvoj ruralnih dijelova zemlje
- Smanjenje potrošnje toplotne energije i ujedno smanjenje emisija CO₂ (ugljendioksida)
- Povećanje cjelokupne produktivnosti i efikasnosti sektora energetike, smanjenje energetske ovisnosti BiH od uvozних goriva
- Obavezna primjena tzv. „zelenih materijala“ za izgradnju zgrada, opremanje i stvaranje uslova za mjere energetske efikasnosti

Na osnovu dugoročnih planskih dokumenata svih aktera u industriji i energetici, počev od rudarskih kompanija, elektroprivrednih poduzeća, privatnih kompanija, opština i ministarstava, za ostvarivanje ova četiri cilja u narednom 20-godišnjem periodu, za kontinuirano ulaganje biće potrebno:

Priprema za implementaciju	180. 000. 000 eura
Za investiranje i tehnologije	5. 400. 000. 000 eura
-	
- održavanje radnih mesta u rudarstvu, industriji i termoenergetici,	
- poboljšanje kvaliteta vazduha, odnosno smanjenje emisija CO ₂ ,	
biće potrebno:	
Pripremnih troškova	50. 000. 000 eura
Implementacija i održavanje	3. 000. 000. 000 eura

- dodatni prihodi za rudnike,
- nova radna mjesta,
- povećanje nivoa zaštite na radu u rudnicima,
- tehnička pomoć za studije izvodivosti,

biće potrebno:

Pripremnih troškova	1. 000. 000 eura
Implementacija i održavanje pet jama	75. 000. 000 eura

- radovi na izgradnji nekoliko hidrocentrala,
- proizvodnja konkurentne energije bez stakleničkih plinova,
- održivo iskorištanje hidropotencijala,
- instaliranje malih hidroelektrana (snage do 20 MW),
- iskorištanje vjetropotencijala,
- instaliranje vjetroelektrana (500 MW),
- iskorištanje potencijala solarne energije i instaliranje fotonaponskih modula,
- razvijanje sistema navodnjavanja,
- razvijanje konkurentnosti turizma,

biće potrebno:

Pripremnih troškova	10. 000. 000 eura
Implementacija i održavanje	1. 000. 000. 000 eura

- razvoj ruralnih dijelova zemlje,
- razvoj infrastrukture,
- transfer tehnologija,
- iskorištanje prirodnih bogatstava u ruralnim sredinama,

biće potrebno:

Pripremni troškovi	40. 500. 000 eura
Investiranje i održavanje	730. 000. 000 eura

- ugrađivanje kumulativnih mjerača toplotne energije u sve objekte povezane na sistem daljinskog grijanja,
- rekonstrukcije i modernizacija mreže daljinskog grijanja, kotlovnica i toplotnih podstanica, povećanje efikasnosti cjelokupnih sistema, poboljšani uslovi poslovanja kompanija,
- smanjenje energetske zavisnosti BiH od uvoznih goriva, niži računi za utrošenu toplotnu energiju, smanjene emisije CO₂,
- zapošljavanje nove radne snage,

biće potrebno:

Investiranje i održavanje **730. 000. 000 eura**

Ukupno industrija i energetika: **11. 216. 500. 000 eura**

b) Saobraćaj

Osnovni ciljevi i aktivnosti koji su zacrtani su:

- korištenje goriva većeg kvaliteta, smanjivanje emisija iz vozila,
- propisivanje standardne vrijednosti emisija za nova vozila,
- povećanje sigurnosti u saobraćaju,
- plaćanje naknada s ciljem stvaranja podsticajnog fonda za implementaciju aktivnosti efikasnijeg korištenja transportnih goriva,
- korištenje obnovljivih izvora energije u saobraćaju, izgradnja mreže auto-cesta,
- modernizacija i optimizacija putne signalizacije,

biće potrebno:

Pripremni troškovi **10. 200. 000 eura**

Izgradnja, investicije i održavanje **11. 000. 000. 000 eura**

Ukupno saobraćaj: **11. 010. 200. 000 eura**

c) Šumarstvo

Osnovni zacrtani ciljevi su:

- pošumljavanje na golin površinama koje su pogodne, kao i izdanačke šume,
- smanjenje zagađenja vazduha, otvaranje novih radnih mjesta,
- veće zalihe drvnih sortimenata, osiguranje značajne količine biomase,
- osiguranje manjih gubitaka površina pod šumom, redukcija obima sječe,
- stabilnost eko-sistema, očuvanje biodiverziteta i genetičkih resursa u šumama,

biće potrebno:

Pripremni troškovi **1. 500. 000 eura**

Izgradnja, investicije i održavanje **6. 010. 000.000 eura**

Ukupno šumarstvo: **6. 011. 500. 000 eura**

d) Poljoprivreda

Osnovni zacrtani ciljevi su:

- smanjenje emisije dušikovog oksida (NO i NO₂), povećanje efikasnosti u poljoprivredi,
- sprečavanje volatizacije i ispiranja u površinske i podzemne vode,
- izgradnja sistema navodnjavanja, povećanje ispaše,
- sprečavanje posljedica nestanka redovnih hladnih zima i uticaja proljetnih mrazeva, povećanje proizvodnje organske hrane, zapošljavanje novih radnika,

biće potrebno:

Investicije, implementacija i održavanje	4. 000. 000. 000 eura
Ukupno poljoprivreda:	4. 000. 000. 000 eura

e) Energetska efikasnost u sektoru zgrada – zgradarstvo

Osnovni zacrtani ciljevi su:

- nova legislativa,
- ograničenje potrošnje energije u zgradama, obavezno certificiranje zgrada,
- obavezne energetske obnove pri rekonstrukcijama zgrada, obavezna primjena „zelenih materijala“,
- mjerjenje energetske efikasnosti, smanjenje troškova korištenja zgrada,
- unapređenje komfora, ušteda energije, razvoj zelenih radnih mjesta,

biće potrebno:

Pripremni troškovi	18. 400. 000 eura
Izgradnja, investicije i održavanje	1. 608. 000. 000 eura
Ukupno energetska efikasnost u sektoru zgrada:	1. 626. 400. 000 eura

f) Integrisano upravljanje otpadom

Osnovni zacrtani ciljevi su:

- smanjenje emisije CH₄,
- izgradnja sistema za otpunjavanje, te ponovnu upotrebu plina ili spaljivanje,
- uspostava sistema za reciklažu i ponovnu upotrebu,
- donošenje pravne legislative,
- zdraviji okoliš, sigurnost građana, zaštita voda,
- ostvarivanje profita od prodaje ili korištenja deponijskog plina,
- smanjenja količina otpada na divljim deponijama, smanjenje pritiska na okoliš,

- izgradnja reciklažnih dvorišta ili transfer stanica sa reciklažom,
biće potrebno:

Pripremni troškovi	10. 000. 000 eura
Investicije, izgradnja i održavanje	251. 000. 000 eura
Ukupno integrisano upravljanje otpadom:	261. 000. 000 eura

g) Zaštita od buke

Osnovni zacrtani ciljevi su:

- izrada mapa buke u okolišu,
- izrada mapa saobraćajne buke,
- uvođenje nove tehnologije,
- zaštita građana od buke,
- povećanje sigurnosti pogotovo u naseljenim mjestima,
- povećanje konkurentnosti industrijskih postrojenja u skladu sa iskustvima u EU,

biće potrebno:

Pripremni troškovi	3. 000. 000 eura
Investicije, oprema i održavanje	38. 000. 000 eura
Ukupno zaštita od buke:	41. 000. 000 eura

Rekapitulacija:

a) Industrija i energetika	11. 216. 500. 000 eura
b) Saobraćaj	11. 010. 200. 000 eura
c) Šumarstvo	6. 011. 500. 000 eura
d) Poljoprivreda	4. 000. 000. 000 eura
e) Energetska efikasnost u sektoru zgrada	1. 626. 400. 000 eura
f) Integrисано upravljanje otpadom	261. 000. 000 eura
g) Zaštita od buke	41. 000. 000 eura

Ukupno:	34. 166. 600. 000 eura
----------------	-------------------------------

3. ZAKLJUČAK

Na kraju našeg istraživanja, odgovor na naše pitanje bi bio:

Bosna i Hercegovina, na nacionalnom nivou, da bi odgovorila svim zahtjevima u sektoru ekološke sigurnosti i da bi stepen ekološke sigurnosti podigla na zadovoljavajući nivo, u periodu do 2040. godine, **treba 34. 166. 600. 000 eura ili 66. 966. 536. 000 konvertibilnih maraka.**

Kada se ima u vidu BDP (bruto društveni proizvod) ili GDP koji iznosi **33,1 miliardu konvertibilnih maraka ili 45,16 PPP dolara (ako se računa po paritetu kupovne moći)**, onda **mogemo zaključiti kolika su sredstva potrebna i koliko je ovaj iznos nesrazmjeran u odnosu na naše mogućnosti.** Prilikom našeg istraživanja, postojala je dilema prikazivanja i još jedne vrste troškova, a to je određena grupa zdravstvenih i socijalnih troškova koji se odnose na troškove liječenja oboljelih od bolesti koje su posljedica zagadenja životne sredine, troškovi smrti, kao i troškovi zdravstvenih ustanova i građana. Međutim, uzimajući u obzir, da će se ostvarivanjem svih ovih ciljeva u naznačenom periodu, poboljšati stanje ekološke sigurnosti građana, normalno je pretpostaviti da neće biti porasta ovih troškova, nego naprotiv, da će doći do smanjenja troškova ove vrste.

Takođe, prilikom ovog istraživanja postojala je dilema oko procjene ovih sredstava u zadanom vremenskom periodu, odnosno jedan veliki broj ovih projekata se odnosi na finansiranje u dužem vremenskom periodu. Neki ekonomski stručnjaci prilikom dugogodišnjih kapitalnih ulaganja vrše revalorizaciju potrebnih sredstava, odnosno procjenjuju iznos sredstava koji im je potreban do završetka investiranja, što bi u ovom slučaju značilo da se pojedini iznosi čak uvećavaju za određeni korektivni faktor, odnosno ponder ili indeks, uzimajući u obzir uticaj inflacije u zadanom vremenskom periodu, promjene i kretanja kamatnih stopa na tržištu novca i sl. Njihova tvrdnja je ustvari pretpostavka da će određeni iznos nekog projekta biti skuplji za deset ili dvadeset godina, nego što je to u ovom trenutku.

Mi smo se odlučili da prilikom ovog našeg proračuna ne koristimo nikakve korektivne faktore, prvo iz razloga što bi bilo koja procijenjena korekcija uvećala ovaj naš ionako veliki izračunati iznos, a drugi razlog jeste činjenica da smo mi vršili istraživanje i proračun tokom 2019. godine na osnovu stvarnih i utvrđenih iznosa sredstava za sve projekte, te da je ovaj iznos puno realniji i precizniji, jer se isto tako može procjenjivati i pretpostaviti će se stope inflacije, kao i kamatne stope na tržištu finansijskog kapitala smanjivati ili ostati na približno istom nivou. Protekom određenog vremenskog perioda, od 2020. godine do 2040. godine uvijek se vremenski može izvršiti pojedinačna korekcija određenih projekata, a to je i bio jedan od naših ciljeva prilikom ovog istraživanja.

Političke implikacije pridruživanja Evropskoj Uniji i opšti efekti na ekonomiju vrlo često nisu komercijalizovane, odnosno, one se ne mogu u početku sve valorizirati, vrijednosno iskazati. Ono što je obrađeno u ovom našem istraživanju su ustvari direktni ekonomski i ekološki zahtjevi za Bosnu i Hercegovinu od primjene pravne stečevine EU u oblasti okoliša/životne sredine, bez obzira na to da li će BiH konačno uspjeti da se pridruži EU.

Čistiji okoliš/životna sredina nije samo skupi luksuz koji zemlje kandidati moraju da poduzmu. Niži standardi vezani za okoliš/životnu sredinu i pretjerano kašnjenje sa uvođenjem zahtjeva pravne stečevine EU impliciraju skrivene ekonomske troškove za društvo, koje je potrebno

izračunati. Nedostatak pokušaja da se takvi „skriveni troškovi“ izbjegnu je srođan ignorisanju potrebe za održavanjem i zamjenom resursa i time nekompatibilan sa osnovnih pretpostavkama održivosti.

Glavne kategorije koristi, odnosno izbjegnutih šteta, uključuju:

- Zdravstvene koristi. Potiču od direktnih ušteda u liječenju bolesti izazvanih zagađenjem i izbjegavanja preuranjenog mortaliteta.
- Koristi u pogledu resursa. Ove koristi direktno pritiču od komercijalnih preduzeća koja zavise od okoliša/životne sredine, tj. šumarstva, poljoprivrede, uzgoja ribe.
- Ušteda troškova resursa. Ovo su uštede koje operateri i potrošači imaju posredstvom provedbe određene direktive, na primjer: vodosnabdijevanje pretpostavlja uštede na bušenju bunara ili izbjegavanju kupovine flaširane vode. Priključenje na kanalizacioni sistem pretpostavlja uštede na izgradnji septičke jame, itd.
- Koristi za ekosisteme. Koristi za opšti okoliš/životnu sredinu koje se ne mogu komercijalno izračunati ali za koje društvo osjeća „**spremnost da plati**“ (eng. **Willingness to Pay - WTP**) koju je moguće monetizovati.
- Društvene koristi. Potiču iz očuvanja prirodnog i kulturnog naslijeđa, rekreativnih mogućnosti i povezanosti društva.
- Šire ekonomske koristi. Rast zapošljavanja kroz investicije u okoliš/životnu sredinu, dobitke od ekološke efikasnosti i povećano privlačenje investicija, turizma i eko turizma.

Kada analiziramo višestruke koristi, a pogotovo kada dovedemo u odnos sa visinom potrebnih sredstava Bosni i Hercegovini, neophodno je napomenuti da je veoma bitno u narednom periodu postići tu toliko željenu političku mudrost i političku sinergiju. Izvori sredstava mogu biti višestruki:

- **Vlastita unutrašnja sredstva**
- **Krediti**
- **Grantovi**
- **Sredstva međunarodne zajednice**
- **Međunarodne i domaće investicije**
- **Donacije**
- **Koncesije**

Naravno da Bosna i Hercegovina nema mogućnosti da sama svojim sredstvima ispunji sve ove strateške ciljeve i zadatke. Prihvatanjem brojnih konvencija, ujedno smo prihvatili i brojne obaveze, ali isto tako postoji velika mogućnost da iskoracićemo u teren međunarodne zajednice i da se iskažemo kao spremni i pouzdan partner u borbi za podizanje nivoa ekološke sigurnosti. Znatan dio sredstava se u ovom periodu može obezbijediti, pogotovo ako se ima u vidu da je ispunjavanje naših strateških zadataka ujedno i dio strateških zadataka na globalnom nivou.

Kada bi se upuštali u malo dublju analizu i preporuke, kako bi se identificirali nedostaci i protivvjećnosti u pravnom okviru (legislativa i regulativa) kao i druge prepreke u postupcima za ishođenje dozvola pred nadležnim organima u BiH, a koji utiču na brzinu, efikasnost, transparentnost i organiziranost postupka. Stoga, analize i preporuke za BiH sadrže identifikaciju ključnih pitanja koja utiču na proces odobravanja u oblastima ili sektorima

relevantnim za proces odobravanja i izdavanja dozvola za izgradnju industrijskih, energetskih, saobraćajnih i ostalih objekata u BiH, a to su:

1. zaštita okoliša;
2. prostorno planiranje;
3. izdavanje koncesija;
4. opšti javni interes;
5. izgradnja;
6. obezbjeđivanje zemljišta ili prava na korištenje zemljišta;
7. integrirano upravljanje vodama;
8. energetska dozvola;
9. akti o usklađenosti projektne dokumentacije sa Zakonom o električnoj energiji u BiH i drugim propisima;
10. dozvola za obavljanje djelatnosti proizvodnje;
11. priključenje na mrežu i
12. sistem podsticaja za proizvođače iz OIE (obnovljivih izvora energije).

LITERATURA

1. Abazović, M. (2008) Ogledi o bosanskohercegovačkoj zbilji, Sarajevo: DES
2. Abazović, M. (2012) Državna bezbjednost, Sarajevo: FKN
3. Abazović, M. (2016) Ekološka sigurnost - ekološki kriminal, Mostar: Visoka škola „Logos Centar“
4. Arežina, V. (2010) Problemi merenja ekološke bezbednosti, Beograd
5. Barnett, J. (2001) The meaning of environmental security, London
6. Beridan, I. et. al. (2001) Leksikon sigurnosti, Sarajevo: FPN
7. Bibi, A., Brenan, E.M. (2008) Osnovi ekologije, Beograd: Clio
8. Bošković, M.
9. Kovačević, B. (2003) Problematika proizvodnje hrane i glad u svijetu, Ekonomski pregled
10. Kovačević, G.,Abazović, M., Alispahić, B., Bezdrob, E., (2017) Ekološka sigurnost, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Sarajevo
11. Strategija o zaštiti okoliša Federacije Bosne i Hercegovine u periodu 2008. do 2018.

ŠIRENJE POSLOVANJA - JE LI FRANŠIZA ODGOVOR?

Sažetak

Franšiza kao moderan i svjetski prihvaćen način poslovanja daje brojne prednosti u odnosu na druge načine širenja i rasta poslovanja. Uz pomno istraživanje i rad, tvrtke mogu iskoristiti prednosti te putem davanja franšize postići znatan rast na tržištu i uspjeh, kojeg možda širenjem putem svojih vlastitih poslovnica ne bi bilo moguće ostvariti. U franšiznom sustavu važno je pravilno postaviti stvari od početka, posebno u međusobnom odnosu davatelja i primatelja franšize, poštivati pravila i ugovor o franšizi, voditi računa o konstantnom zajedničkom naporu na poboljšanju poslovanja i stvaranju pozitivne slike o brendu koji se širi franšizom na tržištu. U radu je korištena metoda slučaja kojom je testirana mogućnost pokretanja franšiznog sustava na primjeru osječke tvrtke Edukos. Navedena tvrtka je nakon višegodišnjeg uspješnog poslovanja počela razmatrati širenje poslovanja putem raznih strategija, a jedna od njih je i franšiza. Korištenjem metode slučaja autori su razmotrili pokretanje franšiznog sustava te su na osnovu rezultata istraživanja dali zaključke i preporuke za daljnja istraživanja.

Ključne riječi: rast i širenje poslovanja, franšiza, davatelji franšize, franšizni sustav

Summary

Franchising as a modern and globally accepted way of doing business offers numerous advantages over other ways of expanding and growing business. With careful research and work, companies can take advantage and by giving franchises achieve significant market growth and success, which may not be possible to achieve. In a franchise system, it is important to set things right from the start, especially in the relationship between the franchisor and the franchisee, respect the rules and the franchise agreement, take care of the constant joint effort to improve business and create a positive image of the franchise brand.

The paper uses a case method which tested the possibility of starting a franchise system on the example of the Osijek company Edukos. After many years of successful business, the company began to consider expanding its business through various strategies, and one of them is the franchise. Using the case study method, the authors considered the starting of a franchise system and based on the research results gave conclusions and recommendations for further research.

Keywords: business growth and expansion, franchisees, franchisors, franchise system

1. Uvod

Pokretanje svakog oblika poslovanja dugotrajan je, mukotrpan i zahtjevan posao. Svaki poduzetnik nastoji pažljivo i kvalitetno odraditi pripreme u cilju povećanja šansi za uspjehom. Prilikom poslovanja na otvorenom tržištu, jedna od glavnih svrha i mjerilo uspjeha poduzećima svakako je tržišni udio, profit i osiguranje likvidnosti poduzeća. Kako bi ostvarilo dobar tržišni

¹ Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Ekonomski fakultet u Osijeku, e-mail:
aleksandar.erceg@efos.hr

² Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Ekonomski fakultet u Osijeku

udio, tvrtka mora biti spremna na aktivnosti kako bi uvijek bila pratila suvremen trendove, planirala i ostvarivala rast i širenje poslovanja.

Jedan od mogućih načina širenja i rasta poslovanja pomoću franšiznog poslovnog modela. Obzirom na svoju pomalo neobičnu strukturu i odnose, franšiza je u nekim područjima još uvijek predstavlja nepoznamicu. Jednu od mnogih definicija franšize dao je Weber (2013) koji franšizu definira kao *ugovorni odnos između dviju strana u kojem jedna strana (davatelj franšize) daje pravo drugoj strani (primatelju franšize) da upravlja neovisnom tvrtkom pod imenom i brendom davatelja franšize te mu kroz uvjete ugovora o franšizi daje privilegirano znanje nastalo kao rezultat iskustva davatelja franšize tijekom njegova poslovanja, što će omogućiti neiskusnom primatelju franšize uspostavu uspješne tvrtke pod brendom davatelja franšize*. U skladu s inicijalnom i neprekidnom potporom davatelja franšize, primatelj se obvezuje na investiciju u svoje poslovanje i na shemu plaćanja u obliku početne i ostalih pristojbi. Primatelj franšize dodatno se obvezuje da će uložiti najveće napore kako bi se osigurao uspjeh brenda davatelja franšize te da će se pridržavati pravila franšiznog sustava pod vodstvom davatelja franšize na obostranu korist. Franšiza nudi brojne prednosti uključenim stranama. Brojne su druge definicije franšiznog poslovanja koje isto promatraju s ekonomskog (Seid i Mezzero, 2017.), pravnog (Shane, 2005.), integriranog (Mlikotin-Tomić, 1996.) te relacijskog stajališta (Timmons i Spinelli, 2003.). Prednosti za davatelja uključuju brzo širenje, povećanje tržišnog udjela (Murray, 2003.), dok za primatelja uključuju između ostalog korištenje uspješnim i poznatim poslovnim imenom, grupne olakšice za nabavu, nedostatak znanja moguće je nadoknaditi obukom (Spasić, 1996.) Ostali autori (Maitland, 2000; Weber, 2013; Seid i Mazero, 2017.) navode slične prednosti za obje strane uključene u franšizno poslovanje. Pokretanje franšiznog sustava složen je i kompleksan posao, koji zahtjeva određene specifičnosti poput mogućnosti zaštite intelektualnog vlasništva, standardizacije poslovanja, izrade plana i pravila franšize, priručnika i svih ostalih detalja koji će upoznati potencijalnog primatelja franšize s politikom i načinom poslovanja davatelja franšize. Tu su na koncu i franšizne pristojbe koje treba pomno odrediti kako bi odgovarale svojom visinom davatelju franšize, što se tiče ostvarene dobiti, a ipak ne bi otjerale primatelja franšize u slučaju previsokih iznosa

U drugom i trećem poglavlju rada prikazana je funkcija franšize kao i proces projektiranja franšiznog poslovnog sustava. U četvrtom dijelu rada prikazano je projektiranje franšiznog poslovnog sustava na primjeru osječke tvrtke Edukos kroz sagledavanje prednosti i nedostataka koje im franšiza kao način širenja poslovanja pruža. U zadnjem dijelu rada prezentirani su zaključci istraživanja te su dani prijedlozi za daljnje istraživanje.

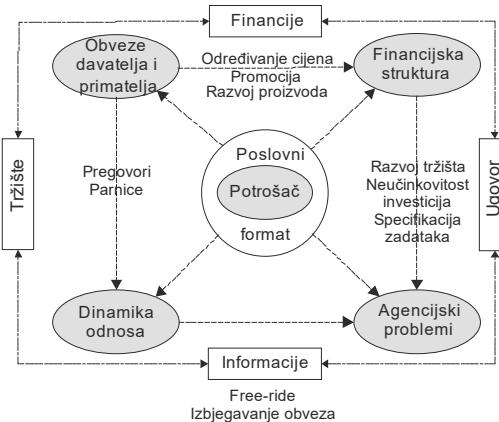
2. Funkcija franšize i druge strategije rasta poslovanja

Franšizni poslovni model potrebno je ponajprije promatrati kao metodu distribucije robe i usluga te samim tim kao poslovnu tehniku načina distribucije ili osiguravanja robe i usluga krajnjem potrošaču. Dodatno tome, franšizni poslovni model može se smatrati i alternativnim načinom formiranja kapitala. Franšizni poslovni model alternativa je tradicionalnim načinima prikupljanja kapitala potrebnog za rast poslovanja. Upotrebotom franšize, davatelj dobiva kapital, menadžerski talent i rad primatelja. Taj se proces najčešće provodi navođenjem primatelja franšize da investira u otvaranje prodajnih lokacija, i to na novim tržištima, sve u cilju potpore brendu davatelja franšize (Selnew, 1998.).

Jedno od glavnih prednosti franšize brže je širenje poslovanja, što prema Combsu i Ketchenu (1999.) dovodi do ekonomije obujma uz relativno malu investiciju davatelja franšize jer primatelj franšize u poslovanje investira vlastiti kapital. Hu (2010.) navodi kako franšizu kao metodu rasta mogu koristiti gotovo sve vrste poslovanja ukoliko zadovolje sljedeće kriterije (Hu, 2010.): (i) dokazan uspjeh na tržištu; (ii) potpora menadžmenta, (iii) dobar

brend/imidž/reputacija; (iv) prenosiv sustav poslovanja i (v) dugoročan tržišni potencijal. Prethodni kriteriji pokazuju da franšizu mogu koristiti tvrtke orijentirane prema rastu, koje su se već dokazale na tržištu i čiji je način poslovanja moguće „klonirati“. Kako bi definirali odnose unutar franšize, Spinelli i dr. (2004.) razvili su model franšiznih odnosa koji koristi poduzetnički okvir iz modela poduzetničkog procesa (Timmons i Spinelli, 2003.) te ga spaja sa specifičnostima jedinstvenima za franšizu (Slika 1).

Slika 1: Model franšiznih odnosa

Izvor: prilagođeno prema Spinelli i dr., 2004: 19

U samom središtu promatranog modela je potrošač. Davatelj franšize razvija svoj poslovni model i način isporuke usluga kojima će zadovoljiti potrebe potrošača na tržištu. Poslovni format mora biti kreiran tako da omogućuje ostvarivanje zarade i davatelju i primatelju franšize. Ovaj model odnosa u franšiznom poslovnom modelu pomaže pri odlučivanju je li poslovanje moguće franšizirati, odnosno bi li učinkovitije bilo koristiti se nekim drugim metodama rasta kao što su otvaranje vlastitih lokacija, ovlašteni distributeri ili licence (Spinelli i dr., 2004.). Imajući u vidu da je franšiza rezultat suvremene gospodarske prakse, često se pogrešno izjednačava s ostalim raznim poslovnim odnosima koji se javljaju kao mogućnosti za rast i širenje poslovanja. Franšiza se najčešće uspoređuje sa zajedničkim ulaganjem, davanjem licence, upotrebnom ovlaštenih distributer i ovlaštenih agenata (Erceg, 2017.). (Slika 2)

Slika 2: Odnos franšize prema razini kontrole i rizika

Izvor: prilagođeno prema Erceg, 20017: 122

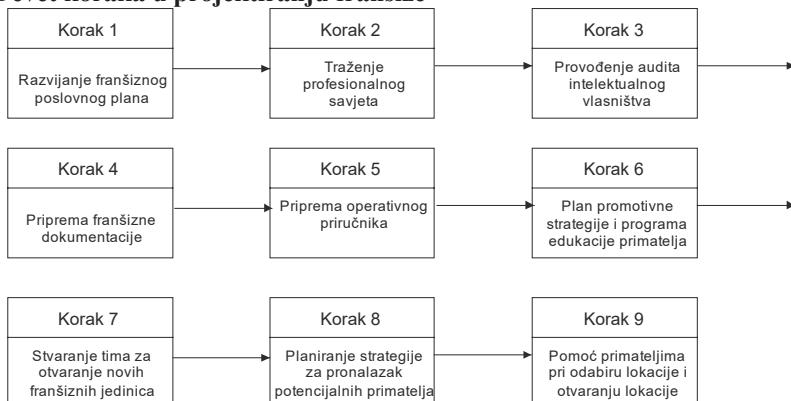
Prilikom uspoređivanja s drugim mogućnostima rasta i širenja poslovanja (organski rast, davanje licence, ovlašteni agent, ovlašteni distributer), franšiza donosi uključenim stranama najviše koristi te manje rizike u poslovanju. Franšizni poslovni model zahtijeva manje angažiranje kapitala u odnosu na druge načini rasta i širenja poslovanja, omogućava brži i sigurniji rast, traži manji broj zaposlenika, predstavlja manji poslovni i finansijski rizik i omogućava motivirane menadžere koji upravljaju franšiznim lokacijama. Istodobno, davatelj prenosi primatelju franšize, svo potrebitno znanje kako bi i on mogao uspjeti u poslovanju. Franšizu je moguće primijeniti na gotovo sve vrste prodaje proizvoda i usluga pa se time smanjuju ograničenja koja se uočavaju kod nekih drugih metoda rasta. U usporedbi s drugim metodama, može biti teškoča pri odabiru kvalitetnih primatelja, a profit je manji s obzirom na organski rast. Franšizna se organizacija razlikuje od ostalih organizacijskih oblika po sljedećim trima karakteristikama: (i) kopiranje poslovanja na svim lokacijama, (ii) geografska raspršenost lokacija, i (iii) zajedničko vlasništvo (Castrogiovanni i Justis, 1998.). Drugi organizacijski oblici imaju jednu ili dvije gore spomenute karakteristike (npr. zajedničko ulaganje ima zajedničko vlasništvo), no rijetko je da imaju sve tri karakteristike.

3. Projektiranje franšiznog sustava

S obzirom na to da je franšiza vrlo složen poslovni model, potencijalni davatelj mora pažljivo promotriti sve aspekte pokretanja franšiznog sustava prije donošenja odluke. O tome kakvo je tržište ovisi i odluka hoće li tvrtka krenuti u pokretanje franšiznog poslovnog modela. Prije svega, tržište treba imati potencijal rasta te treba postojati potražnja za proizvodima i uslugama koje potencijalni davatelj nudi. Drugo što potencijalni davatelj treba imati na umu jest konkurenca koja će smanjivati profitnu maržu pa treba pripremiti odgovarajuće strategije kojima će se odgovoriti na te izazove. Treće, mora znati je li njegova potencijalna franšiza finansijski izvodljiva i privlačna za potencijalnog primatelja (Hu, 2010.). Donošenjem odluke o pokretanju franšize tvrtka minimizira izloženost riziku na relativno nepoznatom tržištu, a davatelj zauzvrat dio kontrole poslovanja i nastupa na tržištu prepušta primatelju. Kako bi se tvrtka uspješno koristila franšiznim poslovnim sustavom, potreban joj je prikidan poslovni koncept. Naime, mnogi su se poduzetnici neuspješno koristili franšiznim poslovnim modelom za koncept poslovanja u kojemu taj model nije prikidan za metodu rasta. Shane (2005.) navodi tri čimbenika koji poslovanje čine prikladnim za franšizu: (i) poslovanje treba biti zasnovano na provjerenom sustavu za usluživanje krajnjeg potrošača; (ii) sustav poslovanja moguće je sažeti na skup operativnih pravila koja je moguće prenijeti drugima u pisanoj formi, te (iii) postoji dovoljno potencijalnih primatelja franšize, što ga čini vrijednim za investiciju u postavljanja franšiznog sustava.

Prije nego što postane davatelj franšize i pokrene svoju franšizu, poduzetnik mora napraviti detaljan poslovni plan kojim će sagledati sve finansijske čimbenike pokretanja poslovanja na potencijalnoj franšiznoj lokaciji - od neophodnih investicija i provođenja operacija, što snosi primatelj franšize, do onoga što davatelj očekuje da će dobiti od pristojbi (franšizna, tantijemi, marketinška) te od prodaje roba i usluga svojim primateljima (Keup, 2000.). Seid i Thomas (2006.) ističu kako je iznimno važno da potencijalni davatelj ukoliko želi biti uspješan, prepozna što je potrebno kako bi to i postao te da otkrije način na koji davatelji franšize posluju i unapređuju svoje poslovanje. Ukoliko tvrtka čeli razviti uspješni franšizni sustav potrebno je napraviti sljedećih devet koraka. (Slika 3)

Slika 3: Devet koraka u projektiranju franšize

Izvor: prilagođeno prema Barringer i Ireland, 2016.

Prikazani model pokazuje korake koje bi potencijalni davatelj trebao napraviti kako bi pokrenuo svoj franšizni sustav. Prikazani koraci ukazuju na to da franšizni model nije jednostavan. Potencijalni davatelj franšize mora obratiti pažnju i na pravnu regulativu franšize ukoliko postoji. Seid i Thomas (2006.) ističu da ukoliko je potencijalni davatelj uspješan u razvoju franšiznog poslovanja, tada će imati uspjeha i kao davatelj. Sam davatelj mora projektirati franšizu da bude bolje od poslovanja koje bi njihovi potencijalni primatelji franšize razvili i pokrenuli. Stoga Erceg (2017.) ističe kako cijeli postupak projektiranja franšiznog sustava ovisi o krivulji učenja jer davatelj tijekom razvoja svoga posla postaje učinkovitiji u aktivnostima koje su vezane za franšizno poslovanje – kupovina sirovina, proizvodnja, usluživanje kupaca.

Barringer i Ireland (2016.) navode kako potencijalni davatelj mora obratiti pažnju na održavanje dobrih odnosa sa primateljima jer upravo taj odnos često definira uspjeh ili neuspjeh franšize kao metode rasta.

Ukoliko tvrtka posluje neko vrijeme prije nego li krene s franšizom, ima vremena za poboljšanje operacija i samim time može ponuditi primateljima franšizu koja ja bolja i efikasnija nego što bi to primatelj mogao sam napraviti. Stoga Shane (2005.) ističe pozitivnu korelaciju između vremena poslovanja davatelja prije nego što je pokrenuo franšizni sustav i njegove mogućnosti franšiziranja poslovnog koncepta. Dodatno tome Stanworth i Purdy (2002.) ističu kako su za uspješnu pripremu franšiznog sustava i njegovu kasniju prodaju potrebne karakteristike kao što su: profitabilnost poslovanja, mogućnost kloniranja, neprekidna potpora i jedinstvena ponuda.

4. Projektiranje franšize Edukos Osijek

Edukos d.o.o. Osijek posluje na tržištu deset godina i lider je na tržištu davanja instrukcija za osnovne i srednje škole, fakultete te priprema za državnu maturu. Tvrтka stabilno posluje i ima poznati brend u Osijeku, ali i šire. Tijekom proteklih tri godine tvrtka je ostvarila značajan rast poslovanja. Taj porast uglavnom dolazi zbog korisnika koji su zadovoljni kvalitetom dobivene usluge i koji stoga preporučuju Edukos. Rastom imidža brenda Edukos kao i širenjem dobrog glasa i dolazi do sve većeg broja upita potencijalnih kupaca za širenje poslovanja na područja koje trenutno Edukos ne pokriva. Samim time, možemo zaključiti kako je potencijal širenja poslovanja na području Osijeka velik te su i mogućnosti na području sadašnjeg djelovanja značajne.

Ukoliko gledamo geografski, Edukos ima dosta prostora za rast te trenutno svoj rast može širiti na temelju osnovnog poslovanja. No u budućnosti će se vjerojatno širiti na druga geografska područja što će Edukosu donijeti određene prilike, ali i prijetnje.

4.1. Prednosti i izazovi širenja franšize Edukos

Franšiza je kompleksan način širenja za davatelja franšize i zahtjeva veliki angažman, trud i vrijeme radi uspjeha. U slučaju Edukos, pokretanje franšiznog sustava ne garantira uspjeh koji tvrtka ima u Osijeku. Najveći problem s kojim se tvrtka može suočiti je standardizacija poslovanja jer je upravo on temelj uspješnog franšiznog sustava. Ukoliko striktna pravila u radu sa studentima i način rada koji traži neprekidan trud i zalaganje samih polaznika ne bude moguće „kopirati“ na drugim lokacijama, tada će biti vrlo teško uspjeti u franšizi. Drugi potencijalni problem je i pronalazak dobrih potencijalnih primatelja franšize jer oni moraju biti spremni na rad, imati potrebno znanje i iskustvo, te biti spremni na odricanje i rad u skladu s pravilima franšize što su sve odlike dobrog primatelja franšize (Seid i Thomas, 2006.). Kako bi pokrenuo širenje putem franšize Edukos mora razumjeti kako taj proces zahtjeva veliki trud i preokret u strategiji tvrtke jer potpora i pomoć primateljima ne smije izostati niti u jednom trenutku (Murray, 2003.) te vlasnik i zaposlenici Edukosa moraju neprestano pratiti poslovanje svojih primatelje te vrlo pažljivo provoditi proces odabira primatelja franšize.

Rast i širenje poslovanja pomoću franšiznog poslovnog modela može donijeti prednosti i pozitivne stvari za Edukos jer upravo franšiza odgovara na bitna pitanja širenja na dinamična nova tržišta kao što su ona na kojima posluje Edukos i u ovakvom okruženju. Ukoliko tvrtka pravilno pripremi proces davanja franšize te napravi sve predviđene korake, to predstavlja najjednostavniju i najprihvatljiviju strategiju rasta i geografskog širenja poslovanja za Edukos. Franšiziranje donosi dodatni kapital koji se može dalje usmjeriti na financiranje povećanja kvaliteta na lokaciji davatelje, ali na lokacijama primatelja. Franšizne lokacije bi svojim poslovanjem donijele koristi i brendu i vlasniku Edukos kako finansijske tako i indirektno zbog usmene predaje i širenja dobrog glasa. To bi rezultiralo povećanjem svijesti o brendu i znanja o poslovanju te o onome što brend nudi i daje.

4.2. Odabir primatelja franšize i lokacije

Tijekom potrage za potencijalnim primateljima franšize, Edukos se može osloniti na društvene mreže i stranice koje oglašavaju pružanje priprema za maturu i edukacija za na određenim lokacijama, Njuškalo oglase za davanje instrukcija kao i na istraživanje pravnih subjekata koji u opisu poslovanja imaju pružanje instrukcija. Kada se napravi filtriranje potencijalnih kontakata potrebno je stupiti u kontakt s odabranima te istražiti postoji li želja za suradnjom u vidu franšiznog odnosa. Tijekom sastanka potrebno je potencijalnom primatelju objasniti prednosti koje bi imao ulaskom u Edukos franšizu u odnosu na trenutni način poslovanja. U ovom dijelu potrebno je pažljivo pripremiti sve dokumente franšize (priručnik, pregled pristojbi, marketinška, strategija, plan edukacije, ...) i sve prezentirati potencijalnom kandidatu za primatelja franšize.

Sama franšizna lokacija Edukos centra je bitna te je potrebno da postoji dovoljna baza potencijalnih korisnika usluga (fakulteti i predmeti za koje postoji potreba za instrukcijama te srednjoškolci kojima su potrebne pripreme za državnu maturu). Ako i lokacija i potencijalni primatelj zadovoljavaju sve pretpostavljene uvjete tada se kreće u pregovore oko sklapanja franšiznog ugovora. Franšiznim ugovorom biti će regulirani svi detalji vezani za franšiznu pristojbu, ostale pristojbe, potporu davatelja franšize, ospozobljavanje za vođenje centra, priprema materijala za rad, itd.

4.3. Franšizna pristojba

Kod pristupa kreiranja i određivanja franšizne pristojbe kao i ostalih obaveza potencijalnih primatelja Edukos može uzeti u obzir nekoliko karakteristika tržišta. To su veličina tržišta koju će pokrivati franšizna lokacija, veličina potencijalnog centra, broj tečaja koje bi potencijalni primatelji nudi korisnicima. Samim time veličina centra će biti drugačija za potencijalne primatelje u Zagrebu (gdje je moguće i nekoliko lokacija) u odnosu na primatelja u Vukovaru ili Vinkovcima. Stoga se predlaže da Edukos kreira tri moguće franšizne opcije: regular, grand i premium ovisno o potencijalu franšizne lokacije i primatelja franšize. Sljedeća tablica prikazuje potencijalne opcije.

Tablica 1: Opcije franšiznih pristojbi

Opcija	Franšizna pristojba	Tantijemi	Marketinška naknada
Regular	20.000 HRK	5% mjesечноg prihoda	u ovisnosti o održanom poslu od strane davatelja
Grand	35.000 HRK	7% mjesечноg prihoda	u ovisnosti o održanom poslu od strane davatelja
Premium	50.000 HRK	8% mjesечноg prihoda	u ovisnosti o održanom poslu od strane davatelja

Izvor: autori

Davatelj franšize Edukos treba voditi neprekidnu komunikaciju te pružiti svu pomoć i potporu primateljima franšize, zajedno s njima napraviti istraživanje tržišta te pripremiti strategiju rada na franšiznoj lokaciji primatelja. Edukos mora prezentirati potencijalnom primatelju da naknade koje mu primatelj plaća nisu bez razloga nego zapravo ulaganje kako bi poslovanje i primatelja i davatelja bilo bolje. Kroz svoje aktivnosti Edukos treba pružiti osjećaj sigurnosti, znanja i kvaliteta primateljima te poduzeti aktivnosti kako bi franšizne lokacije uspješno poslovale, razvijale se i rasle.

4.4. Franšiza da ili ne?

Krenuti s franšiznim sustavom ili ne? Odgovor na prethodno pitanje sve je samo ne jednostavno imajući u vidu prilike, prijetnje, prednosti i nedostatke pokretanja franšiznog sustava. Prema rezultatima istraživanja u ovom trenutku je ipak više negativnih stavki koje koče Edukos da pokrene franšizni sustav. Stoga je potrebno pažljivo sagledati moguće posljedice na poslovanje i financijski rezultat Edukosa odluka o pokretanju franšize može imati. Pokretanje franšiznog sustava traži veliki napor, neprekidnu brigu, kompletну standardizaciju kao i korištenje ljudskih resursa za provođenje franšiznih aktivnosti.

Iako Edukos ima potencijal širenja i rasta poslovanja te pozitivne financijske rezultate, ipak nema dovoljno ljudskih resursa, financijskih sredstava i vremena kako bi pažljivo i nadasve kvalitetno pripremio franšizni sustav. Stoga je odgovor na postavljeno pitanje u ovom trenutku ipak ne iako je pokretanje franšiznog sustava za Edukos dobra i nadasve zanimljiva opcija.

Ulazak u franšizno poslovanje traži veliko ulaganje i trud, te donosi potencijalni rizik. Edukos trenutno zbog vlastitog organskog rasta na području Osijeka nema potrebne uvjete kao ni resurse za dodatni projekt koji bi mogao potencijalno ugroziti trenutno poslovanje i rezultate koji se ostvaruju.

No, ideja o pokretanju franšiznog sustava nije nešto što će se zaboraviti te to predstavlja jednu od glavnih opcija za širenje u druge gradove Hrvatske. Time Edukos može ostvariti brojne koristi za razvoj svoga brenda, i daljnji rast i stabilizaciju poslovanja.

5. Zaključak

Upotreboom franšiznom poslovnog modela za rast i širenje poslovanja, tvrtke mogu rasti na drugačiji način u odnosu na standardne politike širenja poslovanja. Franšiza je u nekim industrijama (npr. restorani brze hrane) postala standard za rast i širenje te svojevrsni recept za uspješno poslovanje.

Tvrtka koja ima uhodan i standardiziran način poslovanja te potencijal rasta svakako bi trebala razmotriti franšizno poslovanje kao način rasta i geografskog širenja poslovanja. Franšiza daje opcije objema uključenim stranama jer na neki način predstavlja sustav simbioze davatelja i primatelja radi maksimiziranja učinaka poslovanja. Najveći izazov za širenje putem franšize je pronalazak kvalitetnih i sposobnih primatelja franšize. Ukoliko tvrtka pogriješi u odabiru franšize može ugroziti cjelokupno poslovanje bez obzira na dobro provedene pripreme za pokretanje franšiznog sustava.

Na prikazanom primjeru, moguće je zaključiti kako atraktivnost te trenutno dobar tržišni položaj nije garancije za uspjeh u franšiznom poslovanju te tvrtke ne bi trebale bez značajnog promišljanja i dobrog istraživanja pokretati franšizni sustav. Dobra procjena vlastitog poslovanja na matičnom tržištu može ukazati na ono što bi se moglo dogoditi na drugim tržištima no to često može zavarati jer se tržišta razlikuju jedna od drugih.

Potencijalni davatelj franšize stoga mora maksimalno ozbiljno pristupiti zadatku pokretanja franšiznog sustava kako bi mogao iskoristiti prilike koje franšiza nudi. Kako bi se istražilo je li odluka o trenutnom odustajanju od franšiznog poslovanja pravilno donešena predlaže se novo istraživanje kojim bi se usporedilo poslovanje tvrtke koja nudi slične usluge i koja je pokrenula franšizu s tvrtkom Edukos da se vidi što je donijelo prevagu i kako franšizni sustav utiče na poslovanje.

Literatura

1. Barringer, B. R., Ireland, R. D. (2016.) Entrepreneurship - Successfully Launching New Ventures, 5th edition - Global Edition, Pearson, SAD
2. Castrogiovanni, G. J., Justis, R. T. (1998.) Franchising configurations and transitions, Journal of Consumer Marketing, 15 (2), str. 170 - 190
3. Combs, J. G., Ketchen, D. J. (1999.) Can capital scarcity help agency theory explain franchising? Revisiting the capital scarcity hypothesis, Academy of Management Journal, 42 (2), str. 196 – 207
4. Erceg A. (2017.) Franšiza način pokretanja poduzetničkog pothvata i strategija rasta poslovanja, Osijek, Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku, Ekonomski fakultet u Osijeku
5. Hu, Y. K. (2010.) To Franchise or Not to Franchise?, TheLink, AHL. Dostupno na <http://www.ahl.com.my/downloads/theLINK-english.pdf> pristupljeno 29.6.2020.
6. Keup, E. J. (2000.) Franchise Bible - How to buy a franchise or franchise your own business, 4th edition, Oasis press, SAD

7. Maitland, I. (2000) Franchising – A Practical Guide for Franchisors and Franchisees, Management book, London
8. Mikotin-Tomić, D. (1996) Djelotvorni franšizing u suvremenom poslovanju, u Osredečki, E. (ur.) Što poduzetnik treba znati, Naklada Edo, Samobor
9. Murray, I. (2003.) How To Choose A Franchise, Express Newspapers, Velika Britanija
10. Seid, M. H., Mazero, J. (2017) Franchise Management for Dummies, John Wiley & Sons, Inc., SAD
11. Seid, M., Thomas, D. (2006), Franchising for Dummies, Wiley Publishing, Inc. SAD
12. Selnew, A. C. (1998.) Introduction to Franchising, 2nd edition, Minnesota Department of Trade and Economic Development Briggs and Morgan, P.A.
13. Shane, A. S. (2005.) From Ice Cream to the Internet: Using Franchising to Drive the Growth and Profits of Your Company, Prentice Hall, SAD
14. Spasić, I. (1996.) Franchising posao, Institut za uporedno pravo, Beograd
15. Spinelli, S., Rosenberg., M., Birley, S. (2004.) Franchising - Pathway to Wealth Creation, FT Prentice Hall, SAD
16. Stanworth, J., Purdy, D. (2002.) Franchising Your Business, Lloyds TSB - IFRC, Engleska
17. Timmons J. A., Spinelli, S. (2003.) New Venture Creation - Entrepreneurship for 21st Century, 6th edition, Irwin/McGraw-Hill, SAD
18. Weber, R. A. (2013.) An Introduction to Franchising, Palgrave Macmillan, Velika Britanija

Uputstvo / Uputa autorima

Ovim uputstvom utvrđuju se način i uslovi publikovanja naučnih publikacija i utvrđuju se kriterijumi, način i postupak izbora naučnih publikacija za objavu u „Evropskoj reviji“.

Struktura

Članak u časopisu mora biti uređen na standardan način, sa navedenim osnovnim elementima članka kao što su: naslov, naziv ustanove, adresa.

Naslov treba da što vjernije opiše sadržaj članka, prikladnim riječima za indeksiranje i pretraživanje, a ukoliko takvih riječi nema u naslovu, tada se napiše podnaslov.

Naslov rada treba da bude pisan velikim štampanim slovima (Times New Roman 14 Bold), a podnaslovi treba da budu pisani malim štampanim slovima (Times New Roman 12 Bold). Tekst u cjelini treba da bude pisan sa proredom 1 (Times New Roman 12). Autori koji se ne budu pridržavali ovog uputstva radovi će im biti vraćeni na ispravku.

Pored naslova na jeziku na kojem je članak napisan, naslov se daje i na lokalnom i engleskom, odnosno nekom drugom svjetskom jeziku, a ovi naslovi ispisuju se ispred sažetka na odgovarajućem jeziku.

Tekući naslov članka se ispisuje u zagлавlu svake stranice članka radi lakše identifikacije, a sadrži prezime i inicijal imena autora (ako je autora više, preostali se označavaju sa "et al." ili "i dr"), naslove rada i časopisa i koaliciju (godina, volumen, sveska, početna i završna stranica).

Navodi se puno prezime i ime (svih) autora članka, ako ih ima, i srednji inicijali imena autora.

Prezimena i imena domaćih autora uvijek se ispisuju u originalnom obliku (sa dijakritičkim znakovima), nezavisno od jezika na kojem je članak napisan.

Naziv institucije (afilijacija) – navodi se pun naziv i sjedište institucije u kojoj je autor zaposlen, a eventualno i naziv institucije u kojoj je autor obavio istraživanje. U složenim institucijama navodi se i ukupna hijerarhija institucije.

Ako je članak napisalo više autora, a neki od njih su angažovani u različitim institucijama, mora se, posebnim oznakama ili na drugi način, naznačiti koju od navedenih institucija predstavlja svaki od navedenih autora (moguće je navesti i više institucija).

Afilijacija se ispisuje neposredno nakon imena autora, dok se funkcija i zvanje autora ne navode.

Kontakt podaci, adresa ili e-adresa autora daju se u napomeni pri dnu prve stranice članka, a ako je autora više, daje se samo adresa jednog autora.

Sažetak (apstrakt) članka je kratak informativni pregled sadržaja članka koji čitaocu omogućava da brzo i tačno ocijeni njegovu relevantnost i koje sadrži termine koji se često koriste za indeksiranje i pretragu članka. Sastavni dijelovi sažetka su: cilj istraživanja, metodi, rezultati i zaključak. Sažetak može da bude strukturisan, tj. da ima standardne i istaknute nazive pojedinih odjeljaka. Sažetak ima od 100 do 250 riječi i stoji između zaglavlja, koje čini naslov, imena autora i dr. i ključnih riječi, nakon kojih slijedi tekst članka.

Osim sažetka na maternjem jeziku članak mora imati sažetak i na engleskom jeziku, a samo izuzetno, umjesto na engleskom, sažetak može biti napisan na nekom drugom jeziku raširene upotrebe u dатој naučnoj disciplini.

Za sažetke na stranim jezicima mora se obezbijediti kvalifikovana lektura, odnosno gramatička i pravopisna ispravnost.

Rezime

Ukoliko je članak napisan na maternjem jeziku, sažetak na stranom jeziku daje se u proširenom obliku kao tzv. rezime. Rezime treba da bude u strukturisanom obliku, a njegova dužina može biti do maksimalno 1/10 dužine članka. Rezime se daje na kraju članka nakon odjeljka koji se odnosi na literaturu, a precizne instrukcije za izradu rezimea daju se u uputstvu autorima.

Ključne riječi su temini ili fraze kojih ne može biti više od deset, koje se daju neposredno nakon sažetka, odnosno rezimea, pisane na svim jezicima na kojima postoje sažeci i koje najbolje opisuju sadržaj članka za potrebe indeksiranja i pretraživanja i koje se dodjeljuju s osloncem na neki međunarodni izvor, kao što je popis, rječnik ili tezaurus, koji je najšire prihvaćen unutar date naučne oblasti.

Tabelarni i grafički prikazi treba da budu dati na jednoobrazan način, u skladu sa APA ili drugim odabranim standardom uređivanja i opremanja članaka.

Bibliografija

Citirana literatura obuhvata bibliografske izvore, kao što su članci, monografije i slično, i daje se isključivo u posebnom odjeljku članka u vidu liste referenci.

Reference se navode na dosljedan način, redoslijedom koji zavisi od standarda navođenja u tekstu, a koji je preciziran uputstvom autorima.

Reference se ne prevode na jezik na kojem je članak napisan, a sastavni dijelovi referenci, kao što su autorska imena, naslov rada, izvor itd., navode se u svim člancima objavljenim u časopisu na isti način, u skladu sa usvojenim standardom navođenja.

Prilikom navođenja referenci, preporučuje se upotreba punih formata referenci i koje podržavaju vodeće međunarodne baze namijenjene vrednovanju, kao i Srpski citatni indeks (SCIndeks), a koji su propisani uputstvima:

- a) Publication Manual of the American Psychological Association (APA),
- b) Council of Biology Editors Manual, Scientific Style and Format (CBE),
- c) The Chicago Manual of Style (Chicago)
- d) Harvard Style Manual (Harvard)
- e) Harvard Style Manual – British Standard (Harvard-BS),
- f) Modern Language Association Handbook for Writers of Research Papers (MLA) i
- g) The National Library of Medicine Style Guide for Authors, Editors, and Publishers (NLM).

Pored uputstava iz stava 4. ovog člana, preporučuje se upotreba i užestručnih formata datih u uputstvima:

- a) American Chemical Society (ACS) Style Guide i
- b) American Institute if Physics (AIP) Style Manual.

Format ispisa referenci detaljno se opisuje u uputstvu autorima.

Postupak citiranja dokumenata preuzetih s interneta posebno se opisuje

Napomene autora se daju pri dnu strane u kojoj se nalazi komentarisan dio teksta i mogu da sadrže manje važne detalje, dopunska objašnjena, naznake o korišćenim izvorima, ali ne mogu biti zamjena za citiranu literaturu.

Kategorizacija

Kategorizacija članaka je obaveza i odgovornost uredništva, a mogu je predlagati recenzenti i članovi uredništva, odnosno urednici rubrika.

Članci u časopisima se, po COBBISS ili nekom drugom oficijalno priznatom sistemu, razvrstavaju u naučne rade i stručne članke.

Originalan naučni rad je rad koji je organizovan po shemi IMRAD (Introduction, Methods, Results and Discussion), u kome se prvi put publikuje tekst o rezultatima sopstvenog istraživanja ostvarenog primjenom naučnih metoda, koje su tekstualno opisane i koje omogućavaju da se istraživanje po potrebi ponovi, a utvrđene činjenice provjere.

Pregledni rad je rad koji donosi nove sinteze nastale na osnovu pregleda najnovijih djela o određenom predmetnom području, a koje su izvedene sažimanjem, analizom, sintezom i evaluacijom s ciljem da se prikaže zakonomjernost, pravilo, trend ili uzročno-posljedični odnos u vezi sa istraživanim fenomenima, tj. rad koji sadrži originalan, detaljan i kritički prikaz istraživačkog problema u kome je autor ostvario određeni doprinos.

Kratko ili prethodno saopštenje je originalni naučni rad, ali manjeg obima ili preliminarnog karaktera gdje neki elementi IMRAD-a mogu biti ispušteni, a radi se o sažetom iznošenju rezultata završenog izvornog istraživačkog djela ili djela koje je još u izradi.

Naučna kritika, odnosno polemika ili osrvt je rasprava na određenu naučnu temu, zasnovana isključivo na naučnoj argumentaciji, gdje autor dokazuje ispravnost određenog kriterijuma svoga mišljenja, odnosno potvrđuje ili pobija nalaze drugih autora.

Radovi klasifikovani kao naučni moraju imati bar dvije pozitivne recenzije.

Stručni rad je prilog u kome se nude iskustva korisna za unapređenje profesionalne prakse, ali koja nisu nužno zasnovana na naučnom metodu, odnosno naglasak je na upotrebljivosti rezultata izvornih istraživanja i na širenju znanja, a tekst mora biti prilagođen stručnom i naučnom nivou stručne javnosti kojoj je rad namijenjen.

Informativni prilog je uvodnik, komentar i slično.

Prikaz knjige, instrumenata, računarskog programa, slučaja, naučnog događaja i slično je prilog u kome autor ocjenjuje i dokazuje pravilnost/nepravilnost nekog naučnog ili stručnog rada, kriterijuma, postavke ili polazišta, uz poseban naglasak na kvalitet ocjenjivanog rada.

Napomene

Ako je članak u prethodnoj verziji bio izložen na skupu u vidu usmenog saopštenja, pod istim ili sličnim naslovom, podatak o tome treba da bude naveden u posebnoj napomeni, po pravilu pri dnu prve stranice članka.

Rad koji je već objavljen u jednom časopisu ne može se objaviti u drugom tj. preštampati niti se može objaviti pod sličnim naslovom i u izmijenjenom obliku.

A close-up photograph of a European Union flag. The flag is dark blue with twelve yellow five-pointed stars arranged in a circle. The fabric of the flag is visible, showing wrinkles and folds. The background is a clear blue sky.

ISSN 2303-8020

Ul.Bijeljinska cesta 72-74 76100 Brčko distrikt
tel. BiH: +387 (0)49 590 605, 590 610
mob. BiH: +387 (0)60 31 959 71
mail: studentskasluzba@evropskiuniverzitet-brcko.com